

Drugi dio

DEJSTVA DIVIZIJE U SASTAVU 2. NOU KORPUSA—STVARANJE I ODBRANA SLOBOD- NE TERITORIJE U CRNOJ GORI

REORGANIZACIJA JEDINICA I UPUĆIVANJE IZ ISTOČNE BOSNE U CRNU GORU

— septembar — novembar 1943. —

1. FORMIRANJE 2. UDARNOG KORPUSA I REORGANI- ZACIJA 3. DIVIZIJE

Razvojem situacije na savezničkim frontovima tokom jula 1943. pobjede Crvene armije kod Kurska i iskrcavanje anglo-američkih snaga na Siciliji — pogoršan je operativno-strategijski položaj oružanih snaga Italije i Njemačke na Balkanu i u Evropi. Na pomolu je bio rascjep u osovinskoj koaliciji. Dok su njemačke jedinice na istočnom frontu bile u defanzivi pod moćnim pritiskom jedinica Crvene armije, koja je prešla u ofanzivu na širokom frontu između Smolenska na sjeveru i Crnog mora na jugu, izgledi italijanskih trupa da se odupru anglo-američkim snagama u oblasti Sredozemlja i spriječe njihovu skoriju invaziju Italije bili su neznatni. Pod jakim udarima savezničke avijacije u ovoj oblasti i predstojećim iskrcavanjem njihovih trupa na kopno došlo je do promene režima u Italiji; formirana je antifašistička vlada maršala Badoljija, poslije pada vlade Musolinija 25. jula, koja je povela pregovore sa vladama Velike Britanije i Sjedinjenih

Država Amerike, koji su 8. septembra doveli do kapitulacije oružanih snaga Italije i njenog prelaska na stranu antihitlerovske koalicije.

Pošto su se u ovo vrijeme u Jugoslaviji nalazile jače italijanske snage: 14 divizija, dijelovi 4 divizije i 3 obalske brigade, Vrhovni štab NOV i POJ je prije kapitulacije Italije preduzeo mjere da se ove snage, prilikom njihove kapitulacije, angažuju na stranu Narodnooslobodilačke vojske u borbi protiv Nijemaca, odnosno da se razoružaju ukoliko bi to odbile i da se ovo naoružanje iskoristi za naoružavanje novih jedinica, čije je formiranje predviđao u oblasti Jadranskog mora, naročito u Dalmaciji, Hrvatskom i Slovenačkom primorju, gdje se ustanak nalazio u stalnom porastu.

U Crnoj Gori i Boki, dijelu Sandžaka i Hercegovini nalazile se u ovo vrijeme 5 italijanskih divizija, pored brojnih samostalnih jedinica i ustanova, i fašističkih bataljona. Međutim, snage NOV i POJ u ovim oblastima bile su nedovoljne da bi mogle sa uspjehom djelovati i uticati na opredjeljenje italijanskih jedinica u momentu njihove kapitulacije. Ove jedinice su bile u stanju da izvode manje akcije protiv okupatora, ali po snazi nedovoljne da u momentu kapitulacije riješe sve one zadatke koji bi ovaj događaj postavio na dnevni red, kako u odnosu na prevođenje italijanskih jedinica na stranu NOV ili njihovo razoružanje, tako i u odnosu na mobilizaciju novih boraca i formiranje novih jedinica, pošto su se na ovom području u ovo vrijeme prikupljali i organizovali i četnici u nadi da kapitulacija italijanske vojske koriste za svoje potrebe i ciljeve.¹ Osim toga, ovu oblast su već popunjavale njemačke jedinice radi preduzimanja njene okupacije poslije kapitulacije Italije.

Situacija na ovom prostranom području, u uslovima nedovoljnog prisustva naših jedinica, mogla se negativno odraziti i postati smetnja daljem razvoju narodnooslobodilačke borbe na njemu, a ono je bilo značajno i radi perspektivnih dejstava prema Srbiji. Zato je Vrhovni štab početkom avgusta nagovijestio upućivanje na ovaj pra-

¹ Na prostoriji Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka su se nalazili dijelovi 10. hercegovačke, 5. crnogorske i 3. sandžačke brigade, kao i nekoliko partizanskih jedinica-četa i bataljona.

vac izvjesnih snaga, a potom naredio da se u Crnu Goru uputi 5. crnogorska brigada i od nje i 10. hercegovačke reorganizuje i popuni 3. divizija. Zbog predloga štaba 2. divizije da se u Sandžak i Crnu Goru upute jače snage, 5. brigada je upućena iz rejona Foče prema Crnoj Gori, kao što će se kasnije vidjeti, tek 12. septembra.

Vrhovni štab je prihvatio predlog o formiranju 2. udarnog korpusa, reorganizaciji jedinica koje ulaze u njegov sastav, pravcu pokreta i njegovim perspektivnim zadacima. U sastav korpusa su ušle reorganizovana 3. udarna i 2. proleterska divizija. U 2. diviziju je uključena, pored 2. proleterske i 2. dalmatinske brigade, koje su bile u njenom sastavu, 3. sandžačka brigada, a u 3. diviziju, pored 5. crnogorske i 10. hercegovačke, koje su već pripadale njenom sastavu, 4. proleterska (crnogorska) brigada iz sastava 2. divizije.²

Pošto je odlukom Vrhovnog štaba dotadašnji štab 2. proleterske divizije imenovan u štab korpusa (komandant Peko Dapčević, politički komesar Mitar Bakić), to je u novi štab 2. divizije postavljen: komandant Ljubodrag Đurić, politički komesar Slobodan Penezić, zamjenik komandanta Radomir Bakić, načelnik štaba Stojadin Soldatović, a u štab 3. divizije: komandant Radovan Vukanović, politički komesar Jovo Kapa, zamjenik komandanta Vlado Šegrt, načelnik štaba Božo Lazarević mjesto ranijeg načelnika ove divizije Rudolfa Primorca, koji je određen za načelnika štaba korpusa.

Kao područje predstojećih dejstava 2. korpusa određena je teritorija Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka. Vrhovni komandant je povjerio komandu svim jedinicama na ovoj teritoriji štabu 2. korpusa i stavio im u zadatak: borbu protiv okupatora i četnika, kao i drugih kvislinških formacija, stvaranje slobodne teritorije i uspostavljanje narodne vlasti na njoj; mobilizaciju novih boraca i formiranje novih jedinica, povezivanje sa narodnooslobodilačkim pokretom Albanije, Srbije, Kosova i Metohije i njihovim jedinicama, radi pomoći i kasnijeg razvoja borbenih dejstava na ovim pravcima.

² Zbornik, t. II, knj. 10, dok. 60, 64, 74, 124: Naređenja Vrhovnog komandanta od 4, 8, 12. avgusta i 9. septembra 1943. god. štabu 2. proleterske divizije.

Pokret jedinica koje su ušle u sastav 2. korpusa otpočeo je 19. avgusta sa jugoistočnih padina Ozrena i doline Krivaje i izvršen je u nekoliko noćnih marševa opštim pravcem: dolina Krivaje — Olovo — Sokolac — Bogovići — Jahorina — Foča. Pokret je vršen neometano, s tim što su usputno razoružane manje grupe četnika, žandarma i domobrana kod Sjetline, Podgraba i Podromanije. Poslije odmora od nekoliko dana na Jahorini, početkom septembra napadnute su manje neprijateljske posade u dolini Drine i oslobođeni Foča i Brod od četnika, Ustikolina i Goražde od ustaša i domobrana. Odavde su preduzeta izviđanja i obezbjeđenja prema Sarajevu, Višegradu i Sandžaku i čišćenje okolnih sela od četničkih grupa i ustaške milicije.

Štab korpusa je u rejonu Foče obaviješten o situaciji u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, od predstavnika vojno-političkih rukovodstava ovih oblasti koji su došli u susret jedinicama korpusa: iz Crne Gore Savo Burić (6. IX), iz Sandžaka Žarko Vidović (7. IX), iz Hercegovine Vlado Šegrt. Oni su obavijestili, pored ostalog, i o stanju kod 10. hercegovačke i dijelova 3. sandžačke i 5. crnogorske brigade. Upoznat sa ovom situacijom, Vrhovni štab je naredio štabu korpusa da požuri sa upućivanjem jedinica u Sandžak i Crnu Goru.³

³ Prije upućavanja jedinica 2. korpusa iz istočne Bosne u Crnu Goru i Sandžak upućene su dvije grupe odabranih boraca na ovaj pravac, sa zadatkom da se povežu sa vojnim i partijskim rukovodstvima na terenu: Glavnim štabom za Crnu Goru i Boku, Pokrajinskim komitetom, partizanskim štabovima, grupama i jedinicama i da ih obavijeste o predstojećem dolasku i zadacima jedinica Korpusa, kako bi se izvršile odgovarajuće psihološke i materijalne pripreme za ovaj dolazak i prikupili dijelovi 5. crnogorske i 3. sandžačke brigade koji su se vratili poslije bitke na Sutješci, radi njihovog uključivanja u sastav svojih brigada, odnosno reorganizacije i popune. Grupom upućenom za Sandžak rukovodio je Živko Zizić, a grupom poslatom u Crnu Goru Miloš Stamatović. Obje grupe su potpuno i na vrijeme izvršile povjereni im zadatak i sačekale dolazak jedinica korpusa, a potom ušle u sastav svojih jedinica.

Pokret jedinica sa prostorijske Seona (5. crnogorska brigada), pl. Ozren (4. proleterska brigada) i iz doline Krivaje (2. proleterska i 2. dalmatinska brigada) počeo je sa izvjesnim zakašnjenjem zbog toga, što je naređeno da se sačeka dolazak na ovu prostora-

2. UPUĆIVANJE 5. BRIGADE PREKO GACKA PREMA NIKŠICU I BJELOPAVLICIMA

Na osnovu naređenja štaba 2. korpusa od 11. septembra štab 3. divizije je sa 5. crnogorskom brigadom izvršio sljedećeg dana pokret lijevom obalom Drine i dolinom Sutjeske u pravcu Gacka radi prethodnog povezivanja sa 10. hercegovačkom brigadom na ovom pravcu i dejstava prema Bileći i Nikšiću.

Situacija u Crnoj Gori početkom septembra bila je nestabilna; razvoj događaja na jugoslovenskom ratištu se i ovdje odražavao. Iako su na području Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore bile prisutne naše manje snage poslije bitke na Sutjesci, okupator je na njemu držao brojne jedinice: 5 italijanskih i 2 njemačke divizije.⁴ Njemačka komanda je vršila pripreme da u ovu oblast dovede još neke svoje jedinice, kako bi što uspješnije intervenisale u razoružavanju italijanskih jedinica i okupiranju ove teritorije sopstvenim trupama. Pored okupatora, četnici su se počeli ponovo prikupljati i organizovati u bataljone i brigade, orijentišući se po preporuci svojih komandanata prema Crnogorskom primorju, zbog očekivanog iskrcavanja Anglo-Amerikanaca. Svoja uporišta su još imali u Vašojevićima, Bjelopavlicima, Crmnici, Grahovu, Banjanima, rudinsko — trepačkom kraju (opštini), u Sandžaku i Hercegovini, naročito u gatačkom, bilećkom, nevesinjskom i trebinjskom srezu. Krilaške formacije u Crnoj Gori, oče-

riju jedinica 1. bosanskog korpusa, tako da su one tek 26/27. avgusta prešle komunikaciju Višegrad—Sarajevo.

Štab korpusa je već 12. septembra uputio prema Crnoj Gori 5. crnogorsku a prema Sandžaku 2. proletersku brigadu, ostavljajući ostale jedinice kao manevarsku grupu za dejstvo na pravcu Kalinovik—Sarajevo, ali je ubrzo 19. septembra, i sa ovim jedinicama krenuo po naređenju Vrhovnog štaba u pravcu Sandžaka i Kolašina.

(Zbornik, t. II, knj. 10, dok. 95, 113, 124, 125, 126 i 141: Naređenja Vrhovaog komandanta od 23. avgusta, 5, 9, 10. i 18. septembra 1943. štabu 2. divizije, odnosno 2. korpusa).

⁴ Na ovoj teritoriji su se nalazile italijanske divizije: Veneција (Berane—Andrijevića—Kolašin), Taurinenze (Nikšić—Danilovgrad—Podgorica), Ferara (Cetinje—Rijeka—Bar), Emilija (Boka kotorska), Marke (Trebinje—Nevesinje); njemačke: 118. divizija (Zabljak—Priboj—Prijepolje), SS »Princ Eugen« (Hercegovina).

kujući slom italijanske vojske, nalazile su se u stanju demoralizacije i postepenog raspada, pošto njihovo rukovodstvo nije moglo sagledati svoje mjesto i ulogu u predstojećim događajima, kada ostanu bez zaštite italijanskih komandi i vojske.

Snage NOV i POJ prije dolaska dijelova 2. korpusa bile su nedovoljne da se uhvate ukoštac sa mnogobrojnim zadacima i problemima vojno-političke i mobilizatorske prirode, pa im je bila neophodna što skorija pomoć naših jedinica izvan ovog područja, radi čega je ubrzan pokret snaga 2. korpusa iz doline Drine na ovom pravcu. Njihov dolazak je bio neophodan i u vezi sa kapitulacijom italijanske vojske radi njenog razoružavanja, odnosno prevođenja na stranu NOV.

Kada je objavljena kapitulacija Italije (8. septembra), njemačke jedinice, koje su već na to bile pripremljene, pristupile su razoružavanju italijanske vojske i posjedanju garnizona koje je do tada držala u Boki kotorskoj i Crnogorskom primorju.⁵

Glavni štab za Crnu Goru i Boku uputio je italijanskim komandantima u Crnoj Gori na dan kapitulacije pismeni poziv da sa svojim jedinicama pređu na stranu NOVJ, obećavajući im garanciju za bezbjednost i rješenje njihovih pitanja u sporazumu sa saveznicima. Cilj ovog poziva je bio u prvom redu da spriječi da italijanske oružje postane plijen njemačkih jedinica. Istovremeno ovim pozivom je postavljen zahtjev italijanskim vlastima da oslobode sve zarobljenike, internirce i uhapšeničke. Komandanti italijanskih jedinica su se u početku kolebali da pristupe na stranu NOV, pored ostalog što su djelimično bili i pod uticajem savjeta četničkih komandanata koji su nastojali da iskoriste kapitulaciju i oružje italijanske vojske za svoje potrebe. Ovu kolebljivost su iskoristile njemačke jedinice brzom intervencijom u ovoj oblasti, što je onemogućilo odlučnije kontakte italijanskih komandanata sa našim predstavnicima i manjim partizanskim dijelovima radi prihvata njihovih jedinica, organizacije i pripre-

⁵ Nijemci su uspjeli da razoružaju prvih dana poslije kapitulacije diviziju »Emilija« u Boki kotorskoj i »Ferara« u Crnogorskom primorju.

me za otpor Nijemcima u naslonu i savezu sa jedinicama NOV-a, kako im je bilo predloženo od Glavnog štaba.⁶

Snage NOV i POJ kojima je raspolagao Glavni štab u momentu kapitulacije Italije bile su nedovoljne da brzo i efikasno intervenišu protiv kolebljivih italijanskih garnizona. Pojedine čete i dijelovi koji su se našli u blizini ovih garnizona otpočeli su oružanu akciju u pravcu njihovog pridobijanja, odnosno razoružavanja.⁷

Pošto su jedinice 2. korpusa još bile udaljene od Crne Gore, Pokrajinski komitet Komunističke partije je 10. septembra uputio direktivu partijskim organizacijama da izvrše mobilizaciju ljudstva na svojim područjima i da formiraju partizanske čete i bataljone sa zadatkom da prihvataju, odnosno razoružavaju italijanske jedinice ukoliko ne pređu na našu stranu.

Partijsko i vojno rukovodstvo NOP-a (PK i Glavni štab) u Crnoj Gori preduzelo je više konkretnih mjera uoči kapitulacije Italije i neposredno poslije toga za privlačenje ili razoružavanje italijanskih jedinica, organizaciju vlasti, mobilizaciju i formiranje partizanskih jedinica i aktiviranje dijelova koji su već postojali. Sve je ovo blagovremeno usmjerilo rad partijsko-političkih i vojnih organizacija na teritoriji Crne Gore i Boke, što je bilo od ogromnog značaja za kasniji razvoj. Sličan proces se odvijao u Hercegovini i Sandžaku. Ove mjere i pripreme su olakšale zadatak jedinica 2. korpusa kada su polovinom septembra došle iz istočne Bosne i nastupile u Hercegovinu, Crnu Goru i Sandžak.

Po dolasku na prostoriju sela Vrba, sjeverno od Gacka, 5. brigada se povezala sa 10. hercegovačkom koja se nalazila u Gacku, koje je zauzela 10. septembra, pošto je prethodno razbila i protjerala odavde četnike. Na svom dvodnevnom maršu od Broda kod Foče do Gacka (prenočište 12/13. IX selo Vojnovići) 5. brigada nije imala pre-

⁶ Zbornik, t. III, knj. 5, dok. 25: Poziv Glavnog štaba NOV i POJ Crne Gore i Boke od 8. septembra 1943. komandantima italijanske vojske u Crnoj Gori.

⁷ Partizanski dijelovi iz rejona Ulcinja i Bara bili su savladali italijanski garnizon u Ulcinju oko 1000 vojnika i 10. septembra oslobodili ovo mjesto, ali su slijedećeg dana njemačke motorizovane jedinice od pravca Skadra upale u mjesto, zarobile i razoružale Italijane.

preka, bez teškoća je razbila jednu grupu od oko 30 četnika kod sela Prijedražje u dolini Drine i nakon komemoracije (13. septembra) poginulim borcima na Sutjesci i kod s. Krekovi produžila prema Gacku.

Stab 3. divizije se preko štaba 10. hercegovačke brigade, koji se nalazio u Gacku, upoznao sa situacijom u Hercegovini i na sektoru ove brigade, koju je stavio pod svoju komandu. Stab divizije je imao pod neposrednom komandom 5. i 10. brigadu, dok je 4. crnogorska ostala još na prostoriji Mrežice — Trnovo, pod neposrednom komandom štaba kormisa, sa kojim štab divizije nije imao u ovo vrijeme radio-vezu, što je otežavalo koordinaciju, sadejstva i usmjeravanje jedinica u okviru korpusa.

Stab 3. divizije je donio odluku da sa 5. crnogorskom i 10. hercegovačkom brigadom pređe odmah u napad na četnike koji su se prikupljali na prostoriji Ravno — Kazanci i pripremali se da izvrše napad na Gacko, a potom da nastave dejstva na razbijanju ostalih četničkih grupacija na pravcu Bileće, Vilusa i Nikšića, kao i prema Stocu i Nevesinju.⁸

Poslije prikupljanja prema Ravnom i Lipniku brigade su prešle u napad zorom 15. septembra pravcima: Ravno — Ledenik — Kazanci — Crkvice — Bileća (5. crnogorska) i Lipnik — Samobor — Gareva — Danići — Stepen — Kobilja glava — Plana — Bileća (10. hercegovačka bez jednog bataljona, koji je zadržan u rejonu Gacka).

Poslije kraćeg otpora četnici su tokom dana razbijeni na prostoriji Ravno, Lipnik, Danići, Kazanci i odstupili u pravcu Golije i Kobilje glave. Produžavajući sljedećeg dana gonjenje određenim pravcima, 5. brigada, koja je nastupala crnogorsko-hercegovačkom granicom, nije naišla na ozbiljniji otpor, dok je dalmatinski bataljon 10. brigade kod Stepena razbio četnike i manju kolonu Nijemaca koja im je iz Bileće pritekla u pomoć. Brigada je zatim na ovom pravcu odbacila četnike sa Kobilje glave, Planika i iz Korita i prinudila ih da se povuku prema Sitnici i Bi-

⁸ Četnici Milorada Popovića i Radojice Perišića su bili zauzeli 14. septembra položaje od Kazanaca do Ravnog da bi spriječili prodor naših jedinica prema Pivi i Goliji i položaje na Kobiljoj glavi da onemoguće prodor ka Bileći.

leći. Neprijatelj je u ovim borbama pretrpio gubitke od oko 50–60 mrtvih, ranjenih i zarobljenih.

Za vrijeme priprema 3. divizije za napad na Bileću, u kojoj se prikupio veći broj četnika Gatačke i Bilečke brigade, iz pravca Trebinja je četnicima stiglo pojačanje, među kojim nešto njemačke vojske sa 3 tenka i artiljerijom. U toku 17. septembra došlo je do žestoke borbe naših jedinica sa neprijateljem neposredno oko Bileće, u kojoj su odbijeni svi njegovi pokušaji da ih odbace sa položaja Hadžibegovo brdo (5. brigada), Modropac — Tuhor (10. brigada) koje su tokom dana držale.

Sljedećeg dana Nijemci dovlače nova pojačanja na sektor Bileće kako bi spriječili naše jedinice da je zauzmu i zadrže u njoj svoj garnizon kao posrednu odbranu doline Trebišnjice i Trebinja.

Napad na Bileću u ovakvoj situaciji bio je skopčan sa velikim gubicima, pa je štab divizije u dogovoru sa štabovima brigada odlučio 18. septembra da se odustane od pripremanog napada i dalje blokade bilečkog garnizona i naredio povlačenje jedinica na prostoriju Vučji Do (5. brigada), zapadno od komunikacije Bileća — Plana (10. brigada), ostavljajući prema garnizonu samo izviđačke dijelove.

Pošto je napuštena ideja napada na Bileću, štab divizije je na osnovu procjene situacije u Hercegovini i Crnoj Gori i u duhu dobijene direktive štaba korpusa odlučio 19. septembra da 10. hercegovačku usmjeri prema Stocu i Popovom polju radi razbijanja četnika i onemogućavanja da izvrše mobilizaciju koju su tih dana otpočeli u ovoj oblasti, a zatim da usmjeri dejstva prema Nevesinju, Gacku ili Trebinju, prema situaciji na tim pravcima, i popuni bataljone novim borcima. Petoj crnogorskoj je naredeno da odmah krene preko Velimlja prema Nikšiću, razbije četnike na ovom pravcu i poveže se u rejonu Nikšića sa ostalim svojim dijelovima koji su se poslije bitke na Sutjesci ovamo probijali.

Na pravcu Nikšića sa 5. brigadom je pošao štab divizije, dok je sa 10. hercegovačkom ostao zamjenik komandanta divizije.⁹

⁹ Pošto je Vlado Šegrt određen za zamjenika komandanta 3. divizije, to je za komandanta 10. hercegovačke brigade Vrhovni štab odredio Rada Hamovića.

Brigadama je naređeno da pored svoje popune pomognu formiranje novih jedinica, proširuju oslobođenu teritoriju i pomognu uspostavljanje narodne vlasti, razviju svestranu političku aktivnost među narodom. Preporučeno je da se izbjegavaju frontalne borbe sa jačim neprijateljem i napadi na utvrđena mjesta, naročito dok su jedinice još nedovoljno popunjene i slabo naoružane.

Obje brigade su još istog dana otpočele pripreme, pokrete i dejstva u smislu ove odluke.¹⁰

Izbjegavanje jačeg angažovanja još malobrojnih jedinica u borbama skopčanim s većim gubicima bilo je neophodno još neko vrijeme. Prethodno ih je trebalo popuniti, postupno provesti kroz uspješne akcije kako bi potom pristupile obimnijim i težim zadacima. Zbog uloge i zadataka posatvljenih u ovoj situaciji pred jedinicama 3. divizije trebalo je da postanu oslonac narodnooslobodilačke borbe u Hercegovini i Crnoj Gori, jezgro novih jedinica, inicijator i izvođač akcija i operacija u narednom periodu.

Političko raspoloženje sela kroz koja su prolazile ove naše jedinice bilo je sve povoljnije. Narod je u promjenama koje su nastale kapitulacijom Italije uviđao približavanje kraja rata; on je sve više sticao vjeru u našu skoriju pobjedu. Mržnja prema četnicima je sve više rasla, naročito kada su mjesto dotadašnjeg savezništva i služenja Italijanima pošli pod okrilje Nijemaca i kod njih potražili oslonac za produženje borbe protiv Narodnooslobodilačke vojske. Zavedeni seljaci, koji su ih uglavnom prinudno slijedili, sve brojnije su napuštali njihove redove i prelazili na stranu jedinica NOV-a.

Dolazak jedinica 3. divizije na teritoriju Crne Gore i Hercegovine bio je neophodan u ovom trenutku baš zbog takvog procesa, radi previranja nastalog u četničkim redovima i potrebe njihovog potpunog razbijanja ili uništavanja tamo gdje su se još kompaktno i organizovano održavali. Dejstva naših brigada protiv Nijemaca i politički rad među narodom postepeno su izolovali od naroda čet-

¹⁰ Zbornik, t. 3, knj. 5, dok. 29: Obavještenje štaba korpusa od 13. IX 1943. Glavnom štabu za Crnu Goru i Boku; dok. 35: Naređenje štaba korpusa od 20. IX 1943. štabu 3. divizije, dok. 49: Izvještaj štaba 3. divizije od 26. IX 1943. štabu 2. korpusa. Arh. VII, k. 754, reg. br. 27-4: dnevnik komandanta 3. divizije.

ničke komandante i privržene im grupe i pojedince, što je uslovalo slabljenje, raspadanje i demoralizaciju u četničkim redovima. S druge strane, uspjeh naših brigada privlačio je sve veći broj novih boraca, formiranje novih jedinica — partizanskih odreda i brigada.

Pošto se odvojila od 10. brigade u rejonu Bileće, 5. crnogorska brigada je prodrla na teritoriju Velimija i Banjana, povezala se sa partizanskom četom sa ovog područja (oko 100 boraca), koja je ušla u sastav brigade, i sprečila pokušaje četnika da ovo područje mobilišu protiv naših jedinica.¹¹

U Velimlju je 22. septembra održan opštinski zbor na kojem je izabran narodnooslobodilački odbor, a sljedećih dana su formirani odbori po selima. Jedan dio seljaka koji je do tada pripadao krilaškim formacijama izjasnio se na ovom zboru za pristupanje narodnooslobodilačkom pokretu.¹²

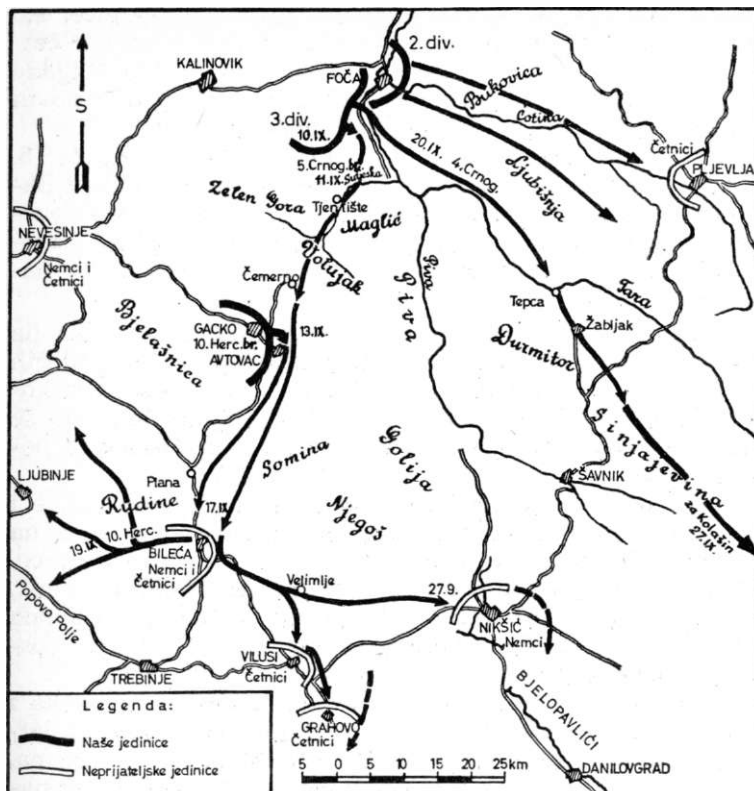
Narod ovog kraja, bez obzira na povremene upade i prijetnje četnika, velikim dijelom postepeno prelazi na stranu NOP-a, dajući znatan broj boraca u naše jedinice. Ova teritorija, na kojoj se ubrzo učvrstila narodna vlast, postaje siguran oslonac NOP-a u daljoj fazi rata i spona između crnogorskih i hercegovačkih jedinica Narodnooslobodilačke vojske.

Okolne bivše opštine: grahovska, rudinsko-trepačka i vučedolska, još su neko vrijeme ostale pod uticajem četnika koji su održavali vezu sa hercegovačkim četnicima, jedni k drugima bježali i podržavali se u borbi protiv naših jedinica.

Peta brigada je ovdje još bila samo sa dva bataljona (1. i 3.), te nije bila nedovoljno jaka da se u ovom trenutku obračuna s četnicima koji su se prikupljali u pomenutim opštinama, ali je ipak uspjela da odbije nekoliko njihovih napada i pokušaja da se probiju u Velimlje. U borbama oko Vilusa i Trepče četnici su ovih dana imali znatne gubitke, razbijani su i gonjeni, ali, primijetivši malo-

" Četnici su pokušali da mobilišu ovaj kraj koji je ranije bio pod uticajem krilaša, koji su se raspali kao formacije (kvislinška organizacija milicijskog tipa — do kapitulacije Italije).

¹² Komandant krilaških jedinica u Crnoj Gori bio je Krsto Popović, a njihov predstavnik u Banjanima Kosto Radović.

S/c. 11. — Nastupanje i dejstva jedinica divizije u Hercegovini i Crnoj Gori (10–28. IX)

brojnost 5. brigade, ponovo su se prikupljali i napadali njene bataljone. Da bi izbjegla sve jači pritisak četnika i povezala se sa svojim bataljonima u rejonu Nikšića, njeni dijelovi su napustili Viluse, gdje su došli do većeg plijena municije,¹³ i Trepče, gdje je poginuo (27. IX) kome-

¹³ Peta brigada je 23. IX odbila napad četnika prema Velimlju i goneći ih zauzela Viluse, gdje je zaplijenila magacin sa većom količinom municije i hrane. Oko 250 sanduka municije je evakuisala za Velimlje.

sar njenog 3. bataljona Veselin Lalović, i preko planine Njegoša i Tise (27/28. IX) došli u rejon Nikšića, na prostoriju Tisa — Miločani. Ovdje su u sastav brigade ušli i ostali njeni dijelovi, koji su poslije bitke na Sutjesci bili odvojeni, oformljeni u dva bataljona (2. i 4.), tako da je sada ponovo imala 4 bataljona sa oko 550—600 boraca.

Štab 3. divizije u saglasnosti sa štabom korpusa i Glavnim štabom, odlučio da kompletnu 5. brigadu poslije dvodnevnog odmora ponovo usmjeri na razbijanje četnika na prostoriji Trepča, Vilusi, Osječenica, Grahovo i da se potom na pravcu Crkvice poveže sa dijelovima italijanske divizije »Taurinenze« koji su se odlučili da pređu na stranu NOV.¹⁴

U smislu ove odluke 5. brigada je izvršila pokret (30. IX/1. X) u dvije kolone: preko Zle gore i Njegoša (1. i 3. bataljon) i preko Stube i Krsca (2. i 4. bataljon) i, pošto je savladan slabiji otpor četnika na prostoru Rudine—Trepča (1. X), nastavila njihovo gonjenje prema Vilusima. U borbi na liniji Viluse — Osječenica — Jabuke, a potom na pravcu Grahova, razbijene su veće grupe četnika koje su pokušale da zaustave napad 5. brigade i spriječe njen prodor u Grahovsko polje, i odbačene prema Bijeloj gori. Brigada je u toku noći (3/4. X) i 4. oktobra ušla u Grahovo i očistila njegovu neposrednu okolinu od četnika. Tokom dana došlo je do povezivanja njenih dijelova sa jedinicama italijanske divizije »Taurinenze«, koja je pod pritiskom Nijemaca odstupala od Crkvice, pa su preduzete mjere i pripreme za njeno prebacivanje u rejon Nikšića.¹⁵

¹⁴ Štab 3. divizije se kretao sa 5. brigadom: Gacko—Bileća (Vučji do) — Velimlje, a potom, 25. septembra, došao u Miločane, kod Nikšića, odakle se povezao sa štabom korpusa u rejonu Boana, gdje se nalazila i 4. proleterska brigada. U rejonu Milečana nalazio se Glavni štab i štab Nikšićkog NOPO.

¹⁵ Divizija »Taurinenze« se nalazila uoči kapitulacije Italije u rejonima Danilovgrada, Nikšića i Grahova. Poslije kapitulacije, da bi izbjegla zarobljavanje, pomjera se prema Boki kotorskoj i koncentriše na prostoru Dragalj—Crkvice—Grkavac—Ledernice sa ciljem da se pomoću Engleza i Amerikanaca ukrca i prebaci u Italiju. Štab ove divizije nije poslušao preporuku Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku da se odmah prebaci u rejon Nikšića pošto su prodorom Nijemaca u Boku kotorsku otpale mogućnosti za njeno ukrcavanje. Njene jedinice su napadnute od dijelova nje-

Peta crnogorska brigada je, pošto je prihvatila dijelove italijanske divizije »Taurinenze«, izvršila pokret 5. oktobra pravcem Grahovo — Jabuka — Trubjela u namjeri da obezbijedi prebacivanje ove divizije u rejon Milečana i Gornjeg Polja kod Nikšića. Za izvršenje ovog zadatka bila je u neposrednoj vezi sa štabom 3. divizije, koji se sa njom nalazio, i štabom divizije »Taurinenze«, koji se takođe ovim pravcem kretao. Prebacivanje jedinica ove divizije i njenog cjelokupnog materijala trebalo je da se izvrši preko komunikacije Nikšić — Trubjela — Osječenica u toku noći i sljedećeg dana (6. X), ali su u međuvremenu komunikaciju zaposjeli dijelovi 118. njemačke divizije iz Nikšića, dok su od pravca Risna i Crkvice prodrli u Grahovo i pošli u napad ka prostoriji prikupljanja »Taurinenze« i 5. brigade, preko Jabuke na pravcu Trubjele. Bataljoni 5. brigade su uspjeli da tokom dana sa prostorije Jabuke — Brestice zadrže i odbiju pokušaje neprijatelja da onemogući prikupljanje i prebacivanje sjeverno od komunikacije kojom su krstarili tenkovi, tokom noći su se pod borbom probili preko komunikacije u rejonu Podbožura, kamo su usmjerene i italijanske jedinice koje su se samo djelimično (sa štabom divizije) prebacile prema Riječanima, Smrduši i Kamenskom, dok je glavninu zatekao dan u rejonu komunikacije Trubjela — Podbožur pa je zarobljena od njemačkih jedinica. Ista sudbina je zadesila i njena dva bataljona na Bijeloj gori.

Peta brigada se tokom dana zadržala na prostoriju Smrduša — Kamensko, gdje je prihvatala dijelove italijanskih jedinica koji su se probili (400—500 vojnika), odakle je odbila nekoliko ispada neprijatelja (Nijemaca i četnika), a zatim se sljedećeg dana (8. oktobra) pomjera na prostoriju Trepča — Kita, razbija četnike na Pometeniku i

mačke 118. divizije sjeverno od Risna, u rejonu Ledenica, i poslije dvodnevne borbe odbačene prema Bijeloj gori, Grahovu i Trubjeli. Dijelovi »Taurinenze« sa štabom divizije, prihvaćeni od 5. crnogorske brigade, probili su se u rejon sjeverno od Nikšića, na oslobođenu teritoriju, dok su njenu glavninu zarobili Nijemci.

(Zbornik, t. III, knj. 5, dok. 45: Poziv Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku od 24. IX 1943.; dok. 94: Izvještaj štaba 3. divizije od 12. X 1943. štabu 2. korpusa; 223: Dnevni izvještaj ital. komandanta 6. armijskog korpusa od 4. IX 1943. g.; dok. 224: Dnevni izvješt. k-nta ital. 6. armijskog korpusa od 5. IX 1943. godine).

odbija ispade Nijemaca od Trubjele prema ovoj prostori-
ji. Potom se, 10. oktobra, po naređenju štaba divizije pre-
bacuje preko Zle gore na prostoriju Stuba — Sjenokosi
— Tisa, gdje se dva dana odmorila, primila manju popu-
nu iz Lovćenskog odreda (oko 50 boraca) i jedan bataljon
iz Zetskog NOPO jačine oko 150 boraca, koji je ušao u bri-
gadu kao 5. bataljon. Četvrtoj proleterskoj brigadi je upu-
ćena popuna od oko 300 boraca Lovćenskog NOPO.¹⁶

Od dijelova italijanske divizije »Taurinenze« koji su
prešli na stranu NOV formirana je u Gornjem Polju ita-
lijanska partizanska brigada »Aosta« 11. oktobra 1943, ko-
ja je stavljena pod komandu štaba 3. divizije, i u njenom
sastavu ostala do 2. decembra 1943, kada je uključena u
sastav italijanske partizanske divizije »Garibaldi«. Broj-
no stanje »Aoste« na dan formiranja bilo je oko 800 bora-
ca, a imala je 4 bataljona. Za njenog komandanta je po-
stavljen major Karlo Ravnić a za političkog komesara Mi-
lan Vuković.¹⁷

Pošto u ovo vrijeme nijesu postojali uslovi da se ra-
spoloživim snagama i sredstvima oslobodi Nikšić, u koje-
mu su se nalazili dijelovi 118. njemačke divizije, 1 bata-
ljon »crnih košulja«, koji je pristupio Nijemcima, i čet-
nici, odlučeno je da se dijelovi 3. divizije, odnosno 5. crno-
gorska brigada usmjere u pravcu Bjelopavlića i doline
Morače radi razbijanja četnika, a potom povezivanja sa
4. proleterskom brigadom, koja je upućena iz Boana pre-
ma Kolašinu i dolini Tare. Na ovom pravcu se kretao i
štab divizije, pošto su ostale dvije brigade dejstvovale na
posebnim pravcima.¹⁸

¹⁶ Zbornik t. III, knj. 5, dok.: 41, 47, 49. i 94: Izvještaji štaba
3. divizije od 23. IX (Glavnom štabu), 25. i 26. IX i 12. X 1943. šta-
bu 2. korpusa;

Arhiv VII, reg. br. 27/4, k. 754: Dnevnik k-nta 3. divizije.

¹⁷ Od dijelova divizije »Taurinenze« koje je prihvatila 5. cr-
nogorska brigada i razoružanih dijelova ove divizije od strane je-
dinica Lovćenskog, Nikšićkog i Zetskog NOPO, te i manjih dije-
lova divizije »Ferare« razoružanih u Crnogorskom primorju pri-
kupilo se oko 2000 vojnika, od kojih je formirana brigada »Aosta«
i 2. brigada »Taurinenze« sa 3. bat. i oko 700 vojnika (19. X), a
jedan broj, uglavnom neboračkog ljudstva raspoređen je po osta-
lim našim jedinicama.

¹⁸ Stab 3. divizije: Trubjela—Osječenica—Grahovo—Ogorelo
Ždrijelo—Kamensko—Trepča—Šipačno.

Situacija na pravcu predstojećih dejstava 5. brigade, u danilogradskom i podgoričkom srezu, bila je uglavnom sljedeća:

Poslije kapitulacije Italije u Podgorici, Danilovgradu i Nikšiću uspostavile su svoje garnizone jedinice njemačke 118. divizije, u kojima su se nalazili italijanski bataljoni »crnih košulja« koji su prešli na njihovu stranu. U blizini ovih garnizona postojale su organizovane grupe četnika: u Ostrogu i Vražegrmcima, Kesovom Lugu, Piperima, Kućima, Bratonožićima, Zeti, Lješkopolju i Lješanskoj nahiji, uključene u sastav četničkog Zetskog odreda pod komandom Baja Stanišića, koji je imao svoj štab u Ostrogu. U Kućima su se oočeli prikupljati i četnici iz Vašojevića i Brskuta, poslije prodora jedinica 2. korpusa u ovu oblast.

U Ostrogu se nalazila, pored štaba Zetskog četničkog odreda, četnička Glavna komanda za Crnu Goru, Sandžak i Boku na čelu sa njenim komandantom generalom Blažom Dukanovićem.

Četnički komandanti su se već povezali sa njemačkim komandama, stavili im se na raspolaganje u borbi protiv partizanskih jedinica i dobijali od njih pomoć u oružju, municiji i hrani, što su do kapitulacije dobijali od Italijana.¹⁹

Četnici su u ovoj oblasti poslije kapitulacije Italije pokušavali da izvrše mobilizaciju, ali je odziv bio slab i ometan prisustvom, radom i akcijama partijske organizacije i dijelova Zetskog narodnooslobodilačkog odreda.

Na osnovu naređenja štaba 3. divizije od 12. oktobra 1943. 5. brigada je izvršila pokret (12/13. oktobra) pravcem: Gornje Polje — Rastovac — Lukovo — Laz — Bršno — Međeđe. Tokom 13. oktobra je vršila izviđanja prema Stubici, Ostrogu i Vinićima, a noću izvršila napad od Međeđe i Kunka prema ovoj prostoriji.²⁰

¹⁹ Zetski četnički odred je imao organizovane dijelove u Bjelopavlićima, Piperima, Kućima, Bratonožićima, Zeti, Lješkopolju i Lješanskoj nahiji.

²⁰ Iz ovog naređenja štaba 3. divizije se vide neposredni i naredni zadaci 5. brigade: »Zbog ovakve situacije odlučili smo da napadnemo i rastjeramo bande Stanišića, očistimo teren Bjelopavlića od četničkih bandi, napadnemo Njemce na komunikaciji Danilovgrad—Nikšić, porušimo komunikaciju na prostoru Bogetići—

Iste noći je u rejon s. Dragovoljići — Liverovići došlo naređenje na osnovu gornjeg naređenja italijanska brigada »Aosta« sa zadatkom da zatvara pravac ka Šavniku i Zupi Nikšićkoj, dok je u rejonu Nikšića ostao Nikšićki NOPO da sprečava ispade neprijatelja na ostalim pravcima oslobođene teritorije i vrši dalju popunu svojih jedinica.

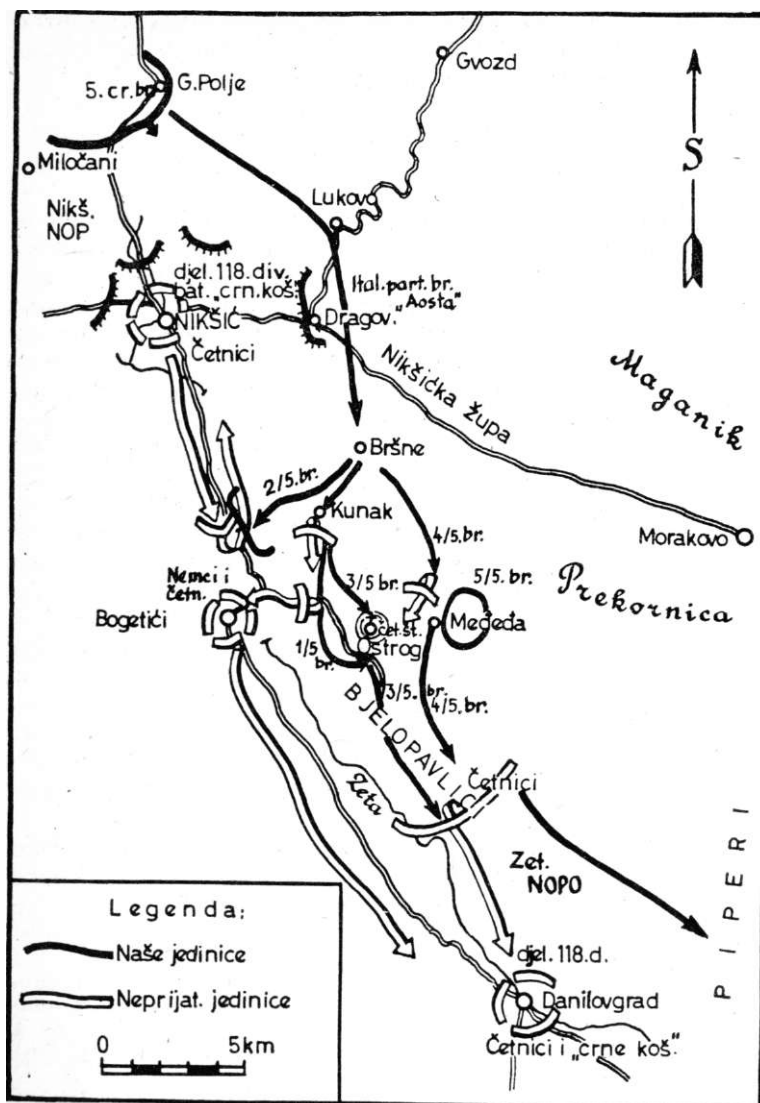
Napad 5. brigade na Oštrog i Bjelopavliće izvršen je na sljedeći način: 1. 2. i 3. bataljon su pošli iz Bršna preko Kunka, a 4. bataljon iz Međeđa, gdje je ostao u rezervi 5. bataljon, u pravcu Oštoga. Prvi bataljon je po dolasku u Bašine vode dijelom snaga preko Povije i Dabovića obuhvatio prostoriju Oštoga sa južne strane, a drugim dijelom nastupao drumom za Oštrog; 2. bataljon je postavio zasjede prema komunikaciji Bogetići — Oštrog, na odsjeku Krst — Stubica; 3. bataljon je nastupao iznad Ostroških greda, obuhvatajući Oštrog sa istočne strane, a 4. bataljon je produžio ujutro, pošto je izvršeno blokiranje Oštoga, preko Kupinova i Podrača u pravcu sela Vinića, dok je 3. bataljon desno od njega produžio nastupanje prostorijom Vražegrmaca.

Manja obezbjeđenja koja su četnici imali prema Krstu i Međeđama bez većeg otpora su savladana i potisnuta i do zore je blokiran Gornji manastir, u kojemu su se nalazili Blažo Dukanović i Bajo Stanišić sa svojim štabovima i ličnom pratnjom.²¹ Oni su pokušali da se odavde brane očekujući pomoć od Nijemaca i četnika od Nikšića i Danilovgrada, koju su još prethodnog dana zatražili očekujući napad naših jedinica.

Trodnevni pokušaji Nijemaca i četnika da se preko Krsta probiju do Oštoga i deblokiraju opkoljene četničke komande, i pored upotrebe artiljerije, avijacije i tenkova, naišli su na otpor 1. i 2. bataljona 5. brigade i bili osuje-

— Carev Most; a poslije izvršenja ovih zadataka da se krenemo preko Piperà, Bratonožića i Kuća sa ciljem čišćenja od četničkih bandi, uspostavljanja narodne vlasti i hvatanja veze sa dijelovima 4. brigade koji se nalaze na položaju Vjetarnik«. (Zbornik t. III, knj. 5, dok. 95).

²¹ Prije napada u Ostrogu se nalazio Jurišni bataljon Zetskog četničkog odreda, pratnja Blaža Đukanovića i 13 italijanskih vojnika (posluga na radio-stanicama). U Gornjem manastiru, sa Bajom i Blažom, kao neposredno osiguranje, bilo je 36 četnika i italijanska posluga.

Sk. 12. — Uništenje četničkih štabova u Ostrogu od strane 5. crnogorske brigade (14—18. X 43)

ceni. Poslije žestokih borbi, naročito u rejonu Krsta i Stubice, neprijatelj je prinuđen da odustane od napada i da se povuče prema Nikšiću, Bogetićima i Danilovgradu uz velike gubitke.²²

Treći i 4. bataljon, nastupajući preko Vražegrmaca, razbili su kod sela Vinića četnike Milovana Đurovića, koji su išli u pomoć Ostrogu, i odbacili ih prema Danilovgradu, a potom, obezbjeđujući se na ovom pravcu, produžili nastupanje prema Martinićima.

Dijelovi brigade »Aosta« su prešli na prostoriju Bršno — Međeđe radi veze sa 5. brigadom i kontrole ove prostorije, a dat im je zadatak da ruše komunikaciju Bogetići — Nikšić i održavaju vezu sa Nikšićkim odredom na ovom pravcu. Od 20. oktobra ova brigada je pomjerena na prostor Oštrog — Sretnja da kontroliše dolinu Zete i pravac od Bogetića.

Pošto je otpala pomoć i pokušaj spasavanja spolja, blokirana grupa je prihvatila ponuđenu predaju i 18. oktobra položila oružje i predala se borcima 5. crnogorske brigade. Samo je Bajo Stanišić sa tri rođaka ostao u manastiru i poginuo.

Vojni sud 3. divizije je osudio na smrt Blaža Đukanovića komandanta četničke Glavne komande za Crnu Goru, Sandžak i Boku, i nekoliko njegovih saradnika, zbog zločina koje su vršili nad pripadnicima NOP-a i saradnje sa okupatorom, dok je ostale, kao i zarobljene Italijane oslobodio.

U ovim borbama od 14. do 18. oktobra neprijatelj je imao gubitke preko 100 mrtvih, ranjenih i zarobljenih Nijemaca, Italijana i četnika, dok je 5. brigada imala 9 poginulih, među kojima komandant brigade Boško Janković, i 26 ranjenih boraca. Brigada je, pored ostalog, u ovim borbama zaplijenila: 1 top, 4 minobacača, nekoliko mitraljeza i puškomitraljeza, oko 100 sanduka razne municije, 1 kamion topovskih granata, 2 radio stanice, oko 50 pušaka, veću količinu opreme i hrane, 4 vozila (uništena).²³

²² Nijemci su intervenisali iz Danilovgrada, prebacujući se kamionima, a iz Nikšića četnici Jevrema Šaulića i Sima Mijuškovića, uz podršku Nijemaca.

²³ Zbornik, t. III, knj. 5, dok. 131: Izvještaj štaba 3. divizije od 19. X 1943. i navedeni dnevnik komandanta divizije.

Delovi italijanske partizanske divizije »Garibaldi« na maršu

Likvidacijom četničkog rukovodstva u Ostrogu nanesen je težak udarac četničkom pokretu u Crnoj Gori. Poslije ovog događaja kod četnika je nastala demoralizacija i rasulo, i pored nastojanja njihovih komandanata da ih održe na okupu i povremeno aktiviraju protiv partizana u zajednici sa njemačkim jedinicama. Ovaj poraz se negativno odrazio i na četnike u susjednim oblastima — Hercegovini i Sandžaku.

Peta brigada je u ovim borbama, kao i oko Bileće, Vilusa, Grahova, ispoljila požrtvovanje, upornost i hrabrost, naročito pri likvidaciji četničkih štabova u Ostrogu. Svojim dejstvima je omogućila da se čvršće povežu oslobođena područja nikšićkog, danilovgradskog i podgoričkog sreza, da se u ovoj oblasti učvrste organi narodne i vojno-pozadinske vlasti, kao i da se vrši povoljnija mobilizacija i popuna jedinica sa ove teritorije. Petoj brigadi su u ovim akcijama sadejstvovali dijelovi Zetskog i Nikšićkog NOPO i italijanske brigade »Aosta«.

Poslije razbijanja četnika na prostoriji Oštrog — Bjelopavlići dva bataljona 5. brigade (3. i 4.) preko Piperà su se prebacili na prostoriju Bratonožića da dejstvuju zajedno sa dijelovima Zetskog odreda duž komunikacije Bi-oče — Vjetarnik i prema Kućima, dok su se ostali bataljoni nekoliko dana odmorili na prostoriji Sretnja — Martinići — Gostilje, obezbeđujući se prema dolini Zete. Na sektor Bratonožića 23. oktobra je upućen još jedan bataljon (5. bat) ove brigade, a zatim, u vezi sa prodorom njemačkih jedinica od Podgorice i Peći u dolinu Lima i Tare, o čemu će kasnije biti govora, cijela 5. brigada se prebacuje na prostoriju Rovaca, Gornje i Donje Morače, sa zadatkom da razbije četnike u ovoj oblasti, vrši pritisak i diverzije na komunikaciji Kolašin — Lijeva Rijeka i poveže se sa 4. proleterskom brigadom. Bataljoni 5. brigade iz Bratonožića su se prebacili kanjonom Morače i preko Rovaca, a bataljoni iz Bjelopavlića preko Lukavice i Boana i tokom 28. i 29. oktobra se povezali u Donjoj i Gornjoj Morači i sa dijelovima 4. proleterske brigade na prostoru Lipovo — Kolašin. Radi objedinjavanja dejstava 4.

i 5. brigade u Donju Moraču (manastir) sa sektora Bjelopavlića došao je štab 3. divizije.²⁴

Nikšićkom NOPO i brigadi »Aosti« je naređeno da zatvore pravce prema Župi nikšićkoj i Šavniku, ali neprijatelj na njima nije ispoljio ozbiljnije dejstvo.

3. DEJSTVA 4. PROLETERSKE BRIGADE U DOLINI TARE I VASOJEVIĆIMA, 5. CRNOGORSKE U DOLINI MORACE I U KUCIMA

Poslije uključivanja u sastav 3. divizije 4. brigada je zadržana pod neposrednom komandom štaba korpusa, prvo u sastavu manevarske grupe sa 2. dalmatinskom brigadom na pravcu Kalinovik — Trnovo — Sarajevo, a potom je upućena sa ostalim snagama korpusa u Crnu Goru, preko Zabljaka i Boana prema Kolašinu.

Četvrta brigada je između 14. septembra, kada je bez otpora ušla u Trnovo, i 18. septembra, kada je na ovom pravcu prekinula kontakt sa neprijateljem, imala nekoliko većih i manjih sukoba sa neprijateljskim dijelovima koji su intervenisali od Sarajeva uz podršku avijacije i tenkova. Borbe su vođene na prostoru između Trnova i Kijeva i, dejstvujući bočno prema komunikaciji kojom se kretao neprijatelj uz upotrebu tenkova, brigada je uspjela da zadrži i odbije nekoliko njegovih napada, izbjegavajući njegov posljednji udar, od 18. septembra, za koji je bio privukao mnoge jače snage. U vezi sa naređenjem štaba

²⁴ Bataljoni 5. brigade u Bratonožiće od 22. do 25. X vršili su napade na neprijateljske dijelove i Transporte na komunikaciji Bioče—Vjetarnik, vodili borbu kod Klopota i na Vjetarniku, rušili komunikaciju, razbili četničke grupe, a potom se prebacuju u Rovce i Donju Moraču (28. X). Bataljoni bjelopavličke grupe po dolasku u Boan upućuju se prema Lipovu (1. bat.) i Gornjoj Morači (1. bat.), razbijaju četnike na ovom prostoru i povezuju se sa ostalim bataljonima ove i 4. brigadom. Prostorija Gornje i Donje Morače i Rovaca oslobođena je od četnika do kraja oktobra, osim manjih grupa koje su se krile u okolini.

(Zbornik knj. 6, dok. 26, 36, 42: naređenja i izvještaj štaba 3. div. od 24, 28. i 30. okt. 1943: pomenuti dnevnik k-nta 3. div.; dok. 28: nared. štaba 2. k. od 25. X 1943.)

korpusa ona je izvršila pokret preko Mrežica za Foču i upućena preko Celebića i Bobova ka Zabljaku i Boanu.²⁵

Po dolasku u rejon Boana, pošto se povezao sa štabom 3. divizije u rejonu Nikšića i Glavnim štabom, štab 2. korpusa upućuje 4. proletersku prema Kolašinu i Vašojevcima radi razbijanja četnika na tom pravcu i razoružanja, odnosno privlačenja na stranu NOV italijanske divizije »Venecija«, koja je bila razmještena u Kolašinu, Mateševu, Andrijevići i Beranama.

Četvrta brigada je izvršila pokret sa prostorije Tušinja — Boan 26. septembra i, pošto je razbila četnike u rejonu Vratla i Lipova, izbila pred Kolašin i iz marša prešla u napad (26/27. IX) na italijanski garnizon u ovom mjestu.²⁶

Plan napada je bio: 1. bataljon po prelasku Tare da obuhvati Kolašin sa sjeveroistoka napadom na Bašanje brdo, 2. bataljon preko Babljaka direktno napada na grad, a 5. bataljon prelazi Taru južno od grada i zahvatom komunikacije izoluje ga od Mateševa, dok je 3. bataljon određen u rezervu pozadi 2. bataljona.

Ovaj napad se odvijao na sljedeći način: 2. bataljon je s prvim mrakom iznenada i bez otpora ušao u grad i iznutra napao njegovu spoljnu odbranu i ubrzo savladao sve tačke osim Bašanjeg brda i barutane (razvalina južno od Kolašina) sa kojih je neprijatelj produžio otpor. Tek ujutro (27. IX), kada je uvidio uzaludnost dalje odbrane, komandant garnizona je prihvatio poziv na predaju, a potom izjavio da je spreman da sa bataljonom pređe na stranu NOV i stavi se pod njenu komandu.

Pošto je prestao svaki otpor, 4. brigada je posjela Bašanje brdo i barutanu radi obezbjeđenja mjesta od napa-

²⁵ Stab 4. proleterske se kretao po slijedećoj marš-ruti: Mrežice—Bunovi—Dragočava (20. IX) — Borje—Celebić (21. IX) — Bobovo—Tepci (22. IX) — Zabljak (23. IX) — Boan (25. IX). Sastav štaba: komandant Ljubo Vučković, politički komesar Vojin Nikolić Vojo, zamjenik komandanta Niko Strugar, zamjenik komesara Radovan Radović.

²⁶ U Kolašinu je bila glavnina 3. bataljona 83. puka »Venecije«, dok je njegova ojačana četa bila u Mateševu. Glavnina »Venecije« se nalazila u Beranama i Andrijevići njena dva bataljona u Prijepolju i Priboju.

da četnika koji su se još nalazili u okolini Kolašina i Mateševa.

Gubici neprijatelja u ovoj borbi bili su oko 30 poginulih, dok je 4. brigada imala 6 mrtvih i 12 ranjenih. Brigada je zaplijenila 6 teških mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 6 lakih bacača, veću količinu pušaka, municije, opreme i hrane. Italijanskim vojnicima koji su prešli na stranu NOV ostavljeno je lično oružje.

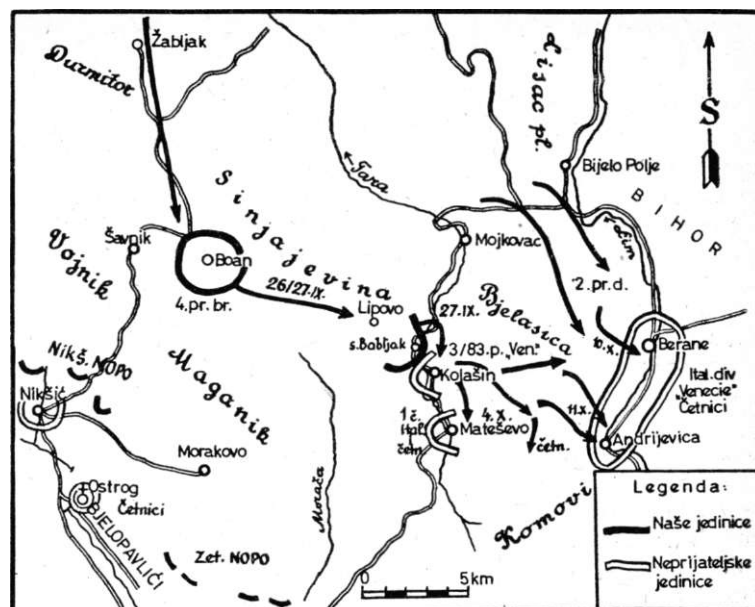
U međuvremenu jedinice 2. proleTERSke divizije oslobodile su u Sandžaku Pljevlja (22. IX) i Prijepolje (26. IX), a zatim i Bijelo Polje (29/30. IX).

Četvrta brigada je, pošto je oslobođen Kolašin, uputila svoje dijelove prema Mateševu, gdje se nalazila 1 četa ital. bataljona koji se predao u Kolašinu i jedan broj četnika, koji je za vrijeme napada pobjegao iz Kolašina. Garnizonu u Mateševu je upućen poziv na predaju, ali je pod uticajem četnika odbijen; komanda italijanske posade se kolebala.

Oslobođenjem Kolašina situacija na ovom području još nije bila stabilizovana. Četnici su se prikupljali oko Trešnjevika, Ključa i Mateševa i, oslanjajući se na podršku italijanske artiljerije iz Mateševa, pokušali su narednih dana (30. IX — 5. X) da napadom na 4. brigadu ponovo zauzmu Kolašin. Oni su računali da i dalje zadrže uticaj u Vasojevićima, naročito ako uspiju da vežu za sebe jedinice italijanske divizije »Venecija«, sa kojima su četnički komandanti bili u neposrednom kontaktu, te osloncem na njih i uz njihovu pomoć spriječe prodor naših jedinica u ovu oblast.

Četvrta brigada je 30. septembra napadnuta od oko 1.000—>1.200 četnika iz pravca Mateševa, nastupajući u nekoliko kolona: prema Ključu, Šljivovici i drumom za Kolašin. Cio dan je na ovim pravcima trajala borba i neprijatelj je bio zadržan, ali je on sljedećeg dana (1. X) produžio uz podršku italijanske artiljerije iz Mateševa, pošto je zauzeo Ključ, prema Šljivovici i Kobiljoj glavi, na pravcu Kolašina, i prema Bašanjem brdu koje su branili dijelovi italijanskog bataljona koji je prešao na našu stranu.

Uvidevši da je 4. brigada nedovoljna da odbrani Kolašin, štab korpusa je još istog dana (30. IX) naredio da se na prostor Kolašin — Trebaljevo prebace iz Sandžaka

Sk. 13. — Prodor 4. proleterske brigade u dolinu Tare
(27. IX — 4. X 43)

dijelovi 2. proleterske divizije i Vašojevički udarni bataljon sa Bjelasice. Ovaj bataljon nije bio u stanju da napadom iz pozadine potisne četnike sa Ključa, kako mu je bilo naređeno, ali se (1. X) sudario na Zekovoj glavi sa jednom neprijateljskom kolonom (oko 200 četnika i Italijana) i poslije tročasovne borbe uspio da je razbije i zarobi.²⁷ On je svojim dejstvom vezivao dio snaga na Ključu za sebe, a istoga dana je u Trebaljevo stigao 1. bataljon 2. dalmatinske brigade, koji je upućen na Bojište da ojača neposrednu odbranu Kolašina, koju je 4. brigada čvrsto držala ovoga dana i zadržala četnike pred svojim položajima.

²⁷ Zbornik, t. III, knj. 5, dok. 69: Izvještaj štabu Vašojevičkog udarnog bataljona od 1. X 1943. g. (U ovoj borbi neprijatelj je imao gubitke: 115 ital. vojnika zarobljeno a 17 poginulih i ranjenih, dok je 15 četnika poginulo i zarobljeno).

Četnici su 2. oktobra produžili napad na 4. brigadu i do podne prodrli preko Šljivovice do k. 1046, čime su neposredno ugrozili Kolašin sa jugoistočne strane. Protivnapadom ove i 2. bataljona 2. dalmatinske brigade neprijatelj je odbačen sa ovog položaja prema Šljivovici, i prema njemu su ove jedinice zauzele odbrambeni raspored, s osloncem na barutanu i k. 1046, u očekivanju ostalih dijelova 2. divizije koji su bili u pokretu prema Kolašinu.

Sljedećeg dana četnici su preduzimali nekoliko napada na položaje 4. brigade, ali je ona uspjela ne samo da ih zadrži i odbije ove napade nego i da ovlada jednim dijelom Šljivovice.

Ovog dana (3. X) u rejon Trebaljeva su došli po jedan bataljon iz 2. proleterske i 3. sandžačke brigade, pa je od njih i bataljona 2. dalmatinske brigade koji je ranije stigao štab korpusa formirao Udarnu grupu²⁸ sa zadatkom da se preko Bojišta i Muševića Rijeke prebaci u rejon Paljevine i odatle, iz pozadine podiđe i napadne četnike na Ključu, pa s osloncem na ovaj položaj produži napad: jednim bataljonom prema Šljivovici, a sa dva bataljona prema Jablanovom brdu. Zbog udaljenosti i terenskih uslova bataljoni ove grupe podišli su Ključu tek oko 20 časova, pa nije došlo do predviđenog sadejstva sa 4. proleterskom brigadom, koja je trebalo da napada pravcem Šljivovica — Planinica. Usljed ovoga nije postignut planirani manevar ovim snagama.²⁹

Četnici su obnovili napade 4. oktobra na 4. brigadu, ali su bili odbijeni. Ovog dana u rejon Trebaljeva, prije podne, stigli su još dva bataljona 2. dalmatinske brigade i Vasojevićki udarni bataljon. Od ovih bataljona i jednog bataljona 4. brigade štab korpusa je formirao još jednu udarnu grupu pod komandom štaba 4. brigade, koja je dobila zadatak da izvrši napad pravcem: Šljivovica — Planinica — Mateševo, dok je Grupi iz rejona Ključa nare-

²⁸ Za komandanta grupe je određen Obrad Egić, komandant 2. dalmat. brigade, a za komesara Milija Stanišić, komesar 3. sandžačke brigade.

²⁹ Grupa je trebalo da pođe u napad na Ključ u 16 časova sa linije Bojište—Strug—Paljevine.

(Zbornik, t. III, knj. 5, dok. 71: Naređenje (zap) štaba 2. korpusa od 3. X 1943.)

đeno da po zauzimanju Ključa produži napad već određenim pravcem.³⁰

Napad obje grupe otpočeo je, kao što je naredjenjem štaba korpusa predviđeno, u 18 časova (4. X). Neprijatelj je odbačen sa Ključa i Šljivovice i gonjenjem prema Planinici i Jablanovom brdu potpuno razbijen. Četnici su se u toku noći povukli prema Lijevoj Rijeci, Andrijevići i Beranama, a italijanski garnizon iz Mateševa za Andrijeviću. Dijelovi jedinica koje su učestvovala u napadu izbili su na komunikaciju Mateševo — Trešnjevik.

Četvrta proleterska brigada je u sadejstvu ostalih jedinica korpusa odigrala krupnu ulogu u borbama za oslobođenje Kolašina i razbijanje četnika na ovoj prostoriji. Pokušaj četnika da potisnu naše jedinice iz doline Tare propao je. Kolašin je postao poslije ovoga važno uporište oslobođene teritorije, vojno-politički centar narodnooslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori. U njemu se u narednom periodu odvijala svestrana vojno-politička i kulturna djelatnost raznih organa i organizacija NOP-a.

U borbama za odbranu Kolašina (30. IX — 4. X 1943.) 4. proleterska brigada je imala 3 poginula i 7 ranjenih boraca, dok su gubici četnika u mrtvim, ranjenim i zarobljenim znatno veći.

Poslije razbijanja četnika u oblasti Kolašina i Mateševa štab korpusa je usmjerio dejstva jedinica na oblast Vašojevića i dolinu Lima radi razbijanja četnika i povezivanja sa italijanskom divizijom »Venecija« u cilju njenog prevođenja na stranu NOV.³¹

³⁰ Zbornik, t. III, knj. 5, dok. 72: Naređenje štaba 2. udarnog korpusa od 4. oktobra 1943.

³¹ Italijanska divizija »Venecija« je bila dislocirana u Kolašinu, Mateševu, Andrijevići, Beranama, Bijelom Polju, Prije-polju i Priboju. Njena komanda se nalazila u Beranama. Poslije kapitulacije Italije ona je i dalje ostala na ovom prostoru, u dogovoru sa četnicima koji su nastojali da je iskoriste u borbi protiv jedinica NOV. Poslije razbijanja četnika u dolini Tare i pristupanja dijelova ove divizije iz Kolašina na stranu NOV, komanda divizije je prihvatila pregovore sa štabom 2. korpusa i u rezultatu istih prešla na stranu NOV (9. i 10. oktobra) i stavila se pod komandu štabu 2. korpusa. Njena dva bataljona zarobljena su u Priboju od njemačkih jedinica. Od jedinica ove divizije i dijelova divizije »Taurinense« 2. decembra 1943. god. je formirana italijanska partizanska divizija »Garibaldi«.

Četvrta proleterska, bez jednog bataljona, zadržana je na prostoriji Kolašin — Mateševo da kontroliše i čisti okolinu od četnika koji su se još sakrivali oko Lipova, Crkvine i Mateševa, i dolinom Tare prema Lijevoj Rijeci da ruši put na relaciji Mateševo — Vjetarnik radi boljeg obezbjeđenja prema Podgorici i poveže se sa dijelovima Zetskog odreda i 5. crnogorske brigade u dolini Morače i na pravcu Bratonožića kada se preko Piperà i Bioča pojave na ovaj pravac, kao i da vrši popunu svojih bataljona novim borcima sa oslobođene teritorije.

Drugi bataljon 4. brigade uključen je u Udarnu grupu sa 3. bataljonom 2. proleterske i 3. bataljonom 3. sandžačke i Vasojevićkim udarnim bataljonom, koju je štab korpusa formirao za dejstvo prema Beranama.³² Udarna grupa je, poslije prikupljanja (6. X) u rejonu Suve Gore, pošla preko Turije i Konjskog brda (7. X) i, pošto je na ovom pravcu savladala manje grupe četnika, prodrla (8. X) u dolinu Lima, iz sela Bučje uspostavila kontakt sa komandom italijanske divizije »Venecija« i poslije dvodnevni pregovora (9. i 10. X) koje je u ime štaba 2. korpusa vodio Rudolf Primorac, načelnik štaba, postignuta je saglasnost o prelasku ove divizije na stranu Narodnooslobodilačke vojske.

Lijevo od ove grupe, iz rejona Vranještice, u isto vrijeme i sa istim zadatkom nastupala je 2. dalmatinska brigada preko Jelovice na Lubnice, odakle se spustila u dolinu Lima, povezala sa njom i sadejstvovala joj u smislu zadataka koje joj je postavio štab korpusa.³³

Oslobođenjem Berana (10. X) 2. bataljon 4. proleterske brigade i Vasojevićki udarni bataljon prelaze na prostoriju sela Polica, istočno od grada, goneći i uništavajući četničke grupe koje su na ovom pravcu odstupile. Ostali bataljoni Grupe zadržani su u rejonu Berana za obezbjeđenje mjesta i čišćenje bliže i dalje okoline od zaostalih četničkih grupa, a 2. dalmatinska brigada je upućena pre-

³² Za komandanta grupe je određen Niko Strugar a za političkog komesara Jovan Durović. Grupe su bile privremenog karaktera za izvršenje konkretnih zadataka.

³³ Zbornik, t. III, knj. 5, dok. 75: Zapovijest štaba 2. korpusa od 5. okt. 1943. god.

ma Andrijevići (11. X) da razbije četnike na ovom pravcu i poveže se sa dijelovima divizije »Venecija« u ovom mjestu.

Na Trešnjeviku i Rudom brdu se nalazilo oko 500 — 600 četnika, koji su se još oslanjali na italijanski garnizon u Andrijevići. Poslije prodora naših jedinica u dolinu Lima oni su pokušali da odavde ispolje dejstvo u njihovu pozadinu, kao i prema Kolašinu i Mateševu. Stab 4. proleterske brigade je reagovao na ove pokušaje upućivanjem svog bataljona iz Kolašina (5. bataljon) na Vranješticu i Suvu Goru, a dijelova bataljona iz Mateševa (3. bat.) prema Trešnjeviku. Poslije oslobođenja Andrijevice (12. X) 2. dalmatinska brigada je uputila svoja dva bataljona prema ovoj četničkoj grupaciji, koja je zajedničkim snagama ove i 4. brigade ovog dana (12. X) napadnuta i potpuno razbijena na prostoru Rudo brdo — Trešnjevik. Poslije ovoga oni su se po grupicama i pojedinačno probijali prema Komovima i Lijevoj Rijeci, gonjeni od manjih dijelova naših jedinica. Razbijene grupe, koje su se skrivale u planinskim rejonima i povremeno upadale u sela, otkrivane su i uništavane od potjernih odjeljenja koja su formirale naše jedinice.³⁴ Četvrta brigada je poslije ovoga zadržana na prostoriji Kolašin — Mateševo, sa dijelovima prema Lijevoj Rijeci.

Sredinom oktobra postojala je slobodna teritorija u Crnoj Gori i zapadnom Sandžaku, na prostoru između Lima, Drine, Pive i Zete na kojoj je izgrađivana i učvršćivana narodna i vojnopozadinska vlast, vršena mobilizacija i popuna jedinica i formiranje novih udarnih brigada i partizanskih odreda. Povremeni upadi njemačkih jedinica na dijelove ove teritorije izazivali su aktiviranje četnika na pojedinim mjestima, ali sve to nije bitno uticalo da se promijeni stanje u ovoj oblasti Crne Gore i Sandžaka, koje je bilo rezultat borbenih dejstava jedinica 2. udarnog korpusa. Ova teritorija će ubuduće ostati stalna baza mobilizacije, snabdijevanja i prikupljanja jedinica NOV, a kasnije placdarm za usmjeravanje akcija u pravcu Srbi-

³⁴ Isto, t. III, knj. 5, dok. 80, 98, 115: izvještaj štaba 4. prolet. brigade od 8. X, 12. X i 16. X 1943; dok. 86 i 87: Naredjenja štaba 2. korpusa od 11. X 1943; dok. 100: Obavještenje štaba 2. korpusa od 13. X 1943. štabu 3. divizije.

je, kao i za povezivanje sa narodnooslobodilačkim pokretom Kosova i Metohije i Albanije.

Okupator je intervenisao na prodor naših jedinica u dolinu Tare i Lima, angažovanjem jačih snaga od Podgorice i Peći u operaciji »Balkanski klanac« (Balkanšluht) koja je izvedena od 15. do 30. oktobra 1943., s ciljem razoružavanja italijanske divizije »Venecija«, koja je već bila prešla na stranu Narodnooslobodilačke vojske. On je računao da u okviru ovog poduhvata odbaci jedinice 2. korpusa iz ove oblasti i omogućiti da se u njoj ponovo prikupe i učvrste četnici, i da deblokira komunikaciju Podgorica — Andrijevice — Peć radi njenog daljeg korišćenja. Jedinice pod komandom štaba 2. korpusa izbjegle su udar neprijatelja i, prelaskom u protivnapad na njegove bokove i pozadinu i diverzijama na komunikaciji, prinudile ga da se ubrzo povuče u polazne garnizone, čime su i četničke nade da iskoriste ovu operaciju propale.³⁵

Dijelovi 118. njemačke divizije koji su nastupali od Podgorice prebacili su se (16. X) kamionima preko Bioča i Lijeve Rijeke u dolinu Tare do sela Jablan i u produže-

³⁵ Njemačke jedinice su do kraja septembra 1943. zaposjele teritoriju koju su do kapitulacije držale italijanske jedinice. Komandant njemačkih trupa u Crnoj Gori izdao je 30. septembra proglas o preuzimanju vlasti na teritoriji Crne Gore i pozvao narod na lojalno držanje, prijeteci najstrožim kaznama za preduzimanje akcija protiv njemačke vojske. One su u međuvremenu razoružale najveći broj italijanskih jedinica u Boki kotorskoj i Crnogorskom primorju i izvršile pripremu poslije razbijanja italijanske divizije »Taurinense« da napadnu i razoružaju »Veneciju« u dolini Tare i Lima. Komandant njemačkog 21. armijskog korpusa, pod čijom komandom su bile i jedinice u Crnoj Gori, naredio je da se za ovaj zadatak upotrebe dijelovi 118. divizije iz Crne Gore i 297. divizije iz Metohije. Operacija je počela 15. oktobra iz Podgorice prema Kolašinu (ojačani 738. puk 118. divizije), 18. oktobra prema Andrijevi i Beranama (dijelovi 297. divizije). Napad su podržavali četnici, italijanski dijelovi »crnih košulja« i albanski balisti.

Neprijatelj je uspio da proдре do Kolašina, Andrijevice i Berana, ali nije uspio da ostvari cilj operacije, da zarobi »Veneciju« i razbije jedinice 2. korpusa, koje su manevrom prema južnom Sandžaku i Plevljima izbjegle njegov obuhvat i udar. Prelaskom jedinica u protivnapad i ugrožavanjem linija snabdijevanja, neprijatelj se povukao za Podgoricu i Peć.

(Zbornik, t. III, knj. 6, dok. 3: Naređenje štaba 2. korpusa od 21. X 1943.).

nju pokreta prema Mateševu (17. X) zadržani su kod Jabuke od 3. bataljona 4. brigade, koji je zatvarao ovaj pravac. Neprijatelj je ovdje razvio svoje jedinice i privukao pojačanje, a pridružili su mu se i četnici koji su u prethodnim borbama bili razbijeni, produžio napad (19. X) prema Mateševu i, potiskujući niz Taru dijelove 4. brigade, 20. oktobra zauzeo Mateševo pa dijelom snaga produžio za Kolašin, a drugim dijelom preko Trešnjevika ka Andrijevici, u susret jedinicama koje su nastupale od Peći preko Čakora i Murine.

U smislu naređenja štaba korpusa 4. brigada se povukla iz Kolašina niz Taru, zatvarajući pravac prema Mojkovcu manjim dijelovima. Prema Bijelom polju niz Lim povukla se iz rejonu Andrijevice 2. dalmatinska brigada, a iz rejonu Berana italijanska divizija »Venecija« i ostale jedinice korpusa koje su se ovdje nalazile. U ovoj situaciji 5. crnogorska je upućena, kao što je gore navedeno, na prostoriju Gornje i Donje Morače i Rovaca.

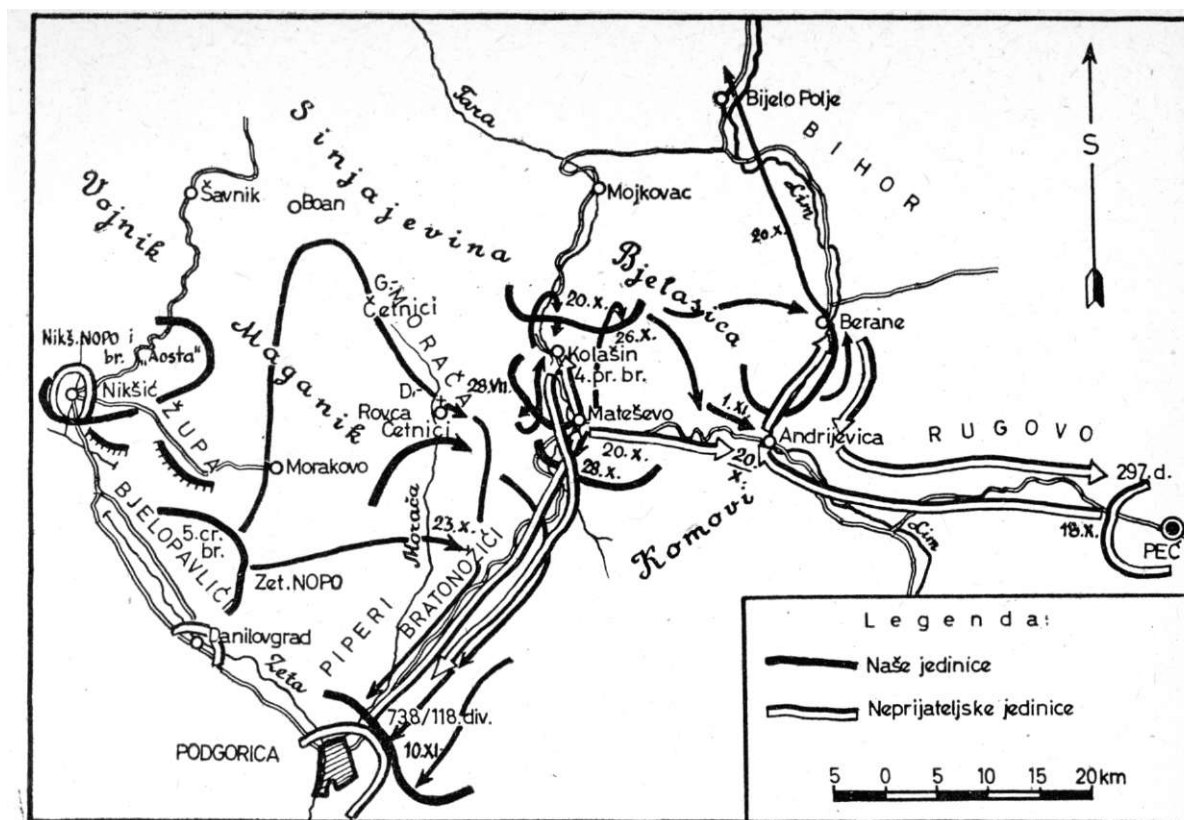
Četvrtoj brigadi je naređeno da zatvori pravac Kolašin — Mojkovač i Berane — Bijelo Polje i u sadejstvu sa dijelovima 3. sandžačke i, Bjelopoljskog NOPO i dijelovima »Venecije« na njima aktivno dejstvuje, povezujući se u dolini Morače sa 5. brigadom i u povoljnoj situaciji pređe u protivnapad i zauzme ponovo Kolašin, Berane i Andrijevicu.³⁶

Pritisnut aktivnim dejstvima naših jedinica sa fronta, na bokove duž komunikacije, i iz pozadine, neprijatelj se, pošto nije ostvario cilj, povukao iz zauzete oblasti u dolini Tare i Lima, pa je 4. brigada ponovo ušla u Kolašin (26. X), Mateševo (28. X), Berane (30. X) i Andrijevicu (1. XI), i u ovim mjestima rasporedila po jedan svoj bataljon.³⁷

Peta crnogorska je upućena 6. novembra preko Prekobrđa, Lijeve Rijeke i Brskuta za Kuče (1, 2, 3. i 4. bataljon i preko Međuriječja i Vjetarnika za Bratonožiće i

³⁶ Zbornik, t. III, knj. 6, dok. 30. Naređenje štaba korpusa od 26. X 1943.

³⁷ Isto, dok. 51: Izvještaj 4. proleterske brigade od 3. XI 1943.

Sk. 14. — Protivdejstvo 3. divizije njemačkoj operaciji »Balkanski klanac« (16 — 26. X 43)

Bioče (2. bataljon). Štab divizije je prešao u Svibu (kod Bioča).³⁸

Četvrta brigada je u ovim borbama nanijela neprijatelju znatne gubitke, uništila mu 2 tenka, 2 kamiona i zaplijenila nekoliko mitraljeza i drugog oružja, ali je i sama imala 21 poginulog i 66 ranjenih boraca.³⁹

Poslije odlaska 5. brigade i štaba 3. divizije na sektor prema Podgorici, 4. brigada je i dalje ostala pod komandom štaba korpusa u Kolašinu.

Četnici koji su učestvovali u operaciji sa njemačkim jedinicama poslije povlačenja ovih iz doline Tare i Lima ponovo su se razbili po manjim grupama, koje su naše jedinice otkrivale i uništavale. Veći dio se povukao prema Podgorici i Kućima, pa su na tom pravcu bataljoni 5. brigade preduzeli gonjenje. Oni su prethodno očistili (6. i 7. XI) prostoriju Lijeve Rijeke, Brskuta i Bratonožića i prešli u oblast Kuća, gdje su se pored domaćih četnika prikupljali i oni koji su pred našim jedinicama napustili svoje zavičajne krajeve. Odavde su bili povezani sa njemačkom komandom u Podgorici i namjeravali su da u Kućima, s osloncem na ovaj garnizon, stvore svoju bazu, odakle će se povezivati sa četnicima u drugim krajevima Crne Gore.⁴⁰

Veliki dio stanovništva Kuća bio je prijateljski raspoložen prema narodnooslobodilačkom pokretu, ali prisustvo raznih četničkih grupa i njihovih starješina još je ometalo njihovo masovnije prilaženje i aktivno angažovanje u našim jedinicama.

Peta brigada je prešla širokim frontom u napad prostorijom Gornjih Kuća, u trodnevnim borbama (8. — 10. XI) slomila otpor četnika, prvo na liniji Kosor — Ubli — Ličnik (9. XI), a potom ih gonila prema Medunu i Fundini i prinudila na povlačenje njemačke dijelove koji su pokušali da intervenišu iz Podgorice prema Medunu. Razbijeni četnici su se povukli iz Gornjih Kuća prema Pod-

³⁸ Isto, dok. 55: Naređenje štaba 3. divizije od 5. XI 1943.

(Nap.: Peti bataljon je po naređenju štaba korpusa rasformiran i popunjeni ostali.)

³⁹ Arhiv VII, k. 754, reg. br. 27/4: dnev. k-nta 3. divizije.

⁴⁰ Pored Zarije Vuksanovića, Miljana Radonjića, Arsa Petrovića i Novice Lazovića, ovdje je sa vašojevičkom grupom četnika došao Đordije Lašić.

gorici i planinskom pojasu duž albansko-jugoslovenske granice. Veći broj seljaka koji se povukao sa četnicima narednih dana se vratio svojim kućama stavljajući se na raspolaganje jedinicama ove brigade i Zetskom partizanskom odred.

Ovom akcijom 5. brigade četnici su i u ovoj oblasti razbijeni kao organizovane formacije. Pojedinci i grupe su se sakrivali u teško pristupačne brdske i planinske predjele. Za njih su nastupili teški uslovi borbe i opstanaka, seljaci koji su ih ranije, uglavnom prinudno, slijedili napuštali su ih i prelazili na stranu NOV, pa su se onda sa svojim komandantima orijentisali i oslonili na njemački garnizon u Podgorici. Okupator će ih i dalje povremeno koristiti za svoje poduhvate, snabdijevajući ih hranom, oružjem i municijom.

Na teritoriji Kuća je vršena mobilizacija boraca za nove jedinice, organizovana narodna vlast po selima, formirana komanda mjesta u Ublima.

Peta brigada se poslije ove akcije rasporedila sa tri bataljona na prostoriji Kuća, a jednim bataljonom na potezu Bioče — Bratonožići, zatvarajući pravce od Podgorice. Na ovom sektoru su se nalazili i dijelovi Zetskog NOPO. Ona je u ovim borbama na teritoriji Kuća imala 6 mrtvih i 8 ranjenih boraca, dok je četnicima nanijela gubitke od oko 20 mrtvih i ranjenih.

Ij ovo vrijeme pravac prema Nikšiću (Danilovgrad — Nikšić) kontrolisali su dijelovi Zetskog odreda i dva bataljona brigade »Aosta«, dok su druga dva bataljona ove brigade, zajedno sa dijelovima Nikšićkog NOPO, zatvarali pravac od Nikšića prema Šavniku i Nikšićkoj župi.⁴¹

Štab 3. divizije je u ovom trenutku namjeravao da 5. brigadu poslije stabilizacije situacije u Kućima prikupi i kraće vrijeme odmori na prostoriji Bratonožića i Piperà, a zatim da je orijentiše prema dolini Zete (Podgorica — Danilovgrad — Nikšić), a na pravac Podgorice (Bratonožići — Kući) da prebaci 6. crnogorsku brigadu, koja se nalazila u završnoj fazi formiranja u rejonu Kolašina, a najavljeno je bilo njeno uključivanje u sastav 3. divizije. Istovremeno predloženo je štabu korpusa da se brigada

⁴¹ Zbornik, t. III, knj. 6, dok. 68: Izvještaj štaba 5. brigade od 10. XI 1943; dok. 71: Izvještaj štaba 3. divizije od 10. XI 1943.

»Aosta« prebaci u Sandžak radi njenog sređivanja, odmora i boljeg snabdijevanja, kako bi se kasnije bolje upotrijebila protiv četnika i Nijemaca, zašto u ovom momentu još nije bila politički i vojnički pripremljena.

Češći ispadi i napadi manjih ili jačih grupa četnika, podržanih dejstvom njemačke artiljerije po rasporedu i položajima 5. brigade, ometali su sređivanje stanja u Kućima, što se negativno održavalo i na mobilizaciju novih boraca. Upornije držanje položaja i veće angažovanje bataljona bilo je skupčano sa gubicima (13. i 14. XI brigada je imala 5 mrtvih i 14 ranjenih), pa je odlučeno da 5. brigada privremeno napusti oblast Kuća, ne čekajući dolazak 6. brigade, i da se prebaci na prostoriju Bratonožića, Bioča i Piperà, ostavljajući na onom pravcu manje izviđačko-zaštitničke dijelove i zatvarajući pravac od Podgorice prema prostoriji na kojoj je trebalo da se odmori i pripremi za naredne zadatke.⁴² Ovih dana dužnost komandanta 5. brigade primio je Vujadin Popović, umjesto Boška Janковиća, koji je poginuo u borbama kod Oštroga.

4. DEJSTVA 10. HERCEGOVAČKE BRIGADE U HERCEGOVINI (DO FORMIRANJA 29. DIVIZIJE)

Poslije zajedničkih deistava sa 5. brigadom na pravcu Gacko — Bileća 10. brigada je nastavila samostalne akcije u Hercegovini. Iz rejona Bileće u duhu naređenja štaba 3. divizije pošla je prema zapadnoj i jugozapadnoj Hercegovini. Na ovom pravcu je brzim i efikasnim prodorom napala četnike, Nijemce, domobrane i ustaše kod Sitnice, Ljubinja, u Popovom polju, kao i posade žandarma i milicije duž željezničke pruge Metković — Popovo polje. Ona je osujetila pokušaje neprijatelja da je potisnu i ometu njene borbene i mobilizacijske zadatke u ovoj oblasti.

Napuštajući privremeno neposrednu okolinu Bileće (19/20. septembra) produžila je gonjenje razbijenih četnika prema Sitnici i Dabru. Iz rejona Dabra uputila se prema Ljubinju, u pokretu razbila manje njemačke dijelove

⁴² Zbornik, t. III, knj. 6, dok. 82 i 83: Izvještaji Štaba 5. crnogorske brigade od 14. i 15. novembra 1943. godine Štabu 3. divizije.

(oko 40 vojnika) kod sela Vlahovići i nanijela im znatne gubitke.

Dijelovi Brigade su izvršili noćni napad (24/25. septembra) na posadu žandarma i milicionera (oko 170) u s. Ravnom, na željezničkoj pruzi Hum — Gabela i u jednočasovnoj borbi neprijatelju su naneseni veći gubici u ljudstvu, naoružanju i materijalu. Ovom prilikom je oštećena željeznička pruga na dužini od oko 15 km. Jedinice su se iz ovog rejona povukle (26. septembra) pred dijelovima njemačke 7. SS-divizije »Princ Eugen«.⁴³

U ovo vrijeme su se u ovoj oblasti aktivirale partizanske grupe i manji odredi: rušili su prugu između Poljica i Huma, zadržavali vozove i oslobađali zarobljenike (italijanske vojnike) koje su transportovali Nijemci, napadali manje posade duž željezničke pruge i manje kolone na putevima, što je umnogom olakšavalo akcije bataljona 10. brigade.

Neprijatelj (Nijemci, domobrani, četnici, ustaše) se prikupio u Popovom polju i pripremao se da izvrši napad jačim snagama na 10. brigadu, ali je ona, otkrivši ove namjere, prešla u protivnapad, razbila četnike (26/27. septembra), razoružala domobrane na željezničkoj stanici Poljice, a potom izvršila pokret prema Trebinju, dijelovima se probila do predgrađa, razbivši kod Begove-kule (29. septembra) dijelove Trebinjske četničke brigade, 14. domobranskog puka i 7. SS-divizije.⁴⁴

Poslije kraćeg zadržavanja oko Trebinja brigada je krenula prema Bileći, usput razbila nekoliko četničkih grupa, u Bileći napala četnike i Nijemce (do 1 čete) i poslije dvodnevne borbe prinudila ih da napuste mjesto (5. oktobra) uz veće gubitke i da se povuku prema Trebinju.

⁴³ Neprijatelj je imao kod s. Vlahovići gubitke: 13 ubijenih, 10 zarobljenih, 6 puškomitraljeza i oko 20 pušaka (zaplijenjene), dok je kod s. Ravno imao oko 60 poginulih, 20 zarobljenih, a zaplijenjeno mu je 150–160 pušaka, nešto municije i opreme. Ovom prilikom uništene su 2 lokomotive a zapaljeno 14 vagona.

(Hronologija 1941–1945, str. 543/4; Hercegovina u NOR-u: R. Petković str. 677)

⁴⁴ U Popovom polju je ubijeno, ranjeno i zarobljeno oko 80 četnika, a u Poljicu su zarobljena 34 domobrana a uništene 2 lokomotive i nekoliko vagona. Kod Trebinja neprijatelj je imao 70–80 poginulih i ranjenih. (Izvor kao kod nap. 43)

Kroz tri dana (8. oktobra) njemačka borbena grupa »Šmithuber« iz 7. SS-divizije intervenisala je od Nevešinja i prinudila brigadu da napusti Bileću i da se povuče na planinu Sitnicu (kod Ljubinja). Neprijatelj je, međutim, produžio napad (11. oktobra) jačim snagama (pored dijelova 7. SS-divizije napadali su četnici Bilećke brigade), uz podršku tenkova, avijacije i artiljerije, sa ciljem da opkoli i razbije brigadu na Sitnici, ali se ona, odlukom svog štaba, prikupila i izvršila prodor prema Bileći.⁴⁵ Prebacila se istočno od komunikacije Bileća — Gacko, u region Banjana, gdje je ostala do 17. oktobra. Na ovom pravcu ona je kod Vučjeg dola i Velimlja razbila dijelove Vučedolske četničke brigade koji su se bili ponovo prikupili poslije odlaska 5. crnogorske brigade sa ovog terena.

Uspjesi u dotadašnjim borbama sa neprijateljem praćeni su prilivom novih boraca u redove 10. brigade i formiranjem novih bataljona. Brigada je razvila političku aktivnost u naseljima kuda su prolazili njeni bataljoni, u kojima su se duže ili kraće zadržavali. Održane su konferencije i zborovi sa seljacima, govoreno im je o uspjesima narodnooslobodilačke borbe u cijeloj zemlji, o pobjedama jedinica Narodnooslobodilačke vojske nad okupatorom i njegovim saradnicima, o pobjedama naših saveznika.

Sredinom oktobra u okviru 10. brigade se nalazilo 11 bataljona, formiranih radi lakšeg rukovođenja u udarne grupe, koje su kasnije prerasle u brigade. Pored toga na teritoriji Hercegovine je postojalo u ovo vrijeme i nekoliko partizanskih odreda koji su okupljali u svojim redovima stotine naoružanih boraca i sadejstvovali bataljoni-ma brigade na pojedinim sektorima. Oformljenjem udarnih grupa i njihovim razmještajem na širem prostranstvu olakšano je bilo snabdijevanje jedinica, mobilizacija novih boraca, a i borbena dejstva su bila efikasnija.⁴⁶

⁴⁵ Gubici neprijatelja u borbama 5. i 11. oktobra: 108 poginulih, preko 120 ranjenih i 22 zarobljena; zaplijenjeno: 3 minobacača, 8 piškomitraljeza i 63 puške. Gubici 10. brigade u ovim borbama: 8 poginulih i 35 ranjenih.

(Hronologija 1941—1945, str. 570 i 571).

⁴⁶ U selu Ljubomiru kod Trebinja 3. oktobra formirana je 1. udarna grupa kasnije 10. brigada; u selu Ubli (Bileća) 13. oktobra je formirana 2. udarna grupa—kasnije 11. brigada; u selu Dlačošama (Bileća) formirana je 3. udarna grupa—kasnije 12. nerce-

Poslije kraćeg odmora na prostoru Banjana 10. brigada ponovo prolazi u akcije. Njena 1. grupa razbija (17. X) na prostoriji Gacka i Avtovca četnike Gatačke, Kalinovačke i Sarajevske brigade i nanosi im gubitke od oko 25 poginulih.⁴⁷ Istog dana Bileću je zauzela 2. grupa bataljona ove brigade i Bilećki NOPO, razbivši dijelove Bilećke četničke brigade koji su dijelom odstupili prema Trebinju a dijelom prema Dabru i Ljubinju. Preduzimajući gonjenje, pošto je u rejonu Bileće i prema Trebinju ostavljen Bilećki NOPO, ova grupa razbija (21. X) na Hrgudu skupinu od oko 200 četnika, a sljedećih dana, goneći razbijene četnike, zauzima Ljubinje (24. X) i odbacuje prema Stocu dijelove Ljubinjske četničke brigade i manje dijelove 7. SS-divizije. Dijelom snaga ove dvije grupe 10. brigada je izvršila napad od Dabra i Gacka na četnike na pravcu Nevesinja, i u borbama nekoliko dana (21. — 30. X) nanijela im veće gubitke i potpuno ih razbila i suzbila ispad njemačko-ustaških dijelova iz Nevesinja.

Sredinom novembra raspored 10. hercegovačke brigade bio je sljedeći: 1. grupa (bez 1 bataljona) na prostoriji Dulići — Stepen (rejon Gacka), u pripremi za pokret prema Banjanima.⁴⁸ 2. grupa na prostoru između Nevesinja i Trusine (u rejonu s. Zovi do) u borbi sa četnicima i

govačka brigada. Komandni sastav ovih grupa bio je sljedeći: za 1. grupu: komandant Petar Radević, zamjenik komandanta Nikola Ljubibratić, politički komesar Peko Bogdan, zamjenik komesara Slobodan Šakota; za 2. grupu: komandant Danilo Komnenović, zamjenik Jovan Andrić, politički komesar Zivko Jošilo, zamjenik Franc Novak; za 3. grupu: komandant Obren Ivković, politički komesar Spiro Srzentić, zamjenik komesara Mate Marketić. Grupe su u prvo vrijeme raspoređene u bilećkom, gatačkom i nevesinjskom srezu, odakle su dejstvovala na raznim pravcima prema potrebama i situaciji.

⁴⁷ Bataljon koji je poslije odlaska 5. i 10. brigade prema Bileći ostavljen u Gacku, potisnut je 21. IX prema Čemernu od četnika, koji su se vratili. Četnici i ustaše su pokušali da potisnu dijelove Prve grupe iz rejona Gacka, 21. X, ali su protivnapadom odbijeni.

⁴⁸ Prva grupa se prebacila 16. XI preko Troglava na prostor Vučji Do—Vrbica i sljedeći dana krenula ka Bileći, zauzela jednim bataljonom Modropac i Hadžibegovo brdo iznad Bileće. Poslije borbe u kojoj je neprijatelj imao oko 10 poginulih grupa se povlači ka Vrbici i Kovaču uz gubitke 3 mrtva i 4 ranjena, a potom je upućena prema Gacku u napad na Kulu Fazlagića.

Nijemcima koje je odbacila u Nevesinje; 3. grupa u pokretu iz rejonu Stoca prema Ljubinju, i u borbi sa četnicima Ljubinjske i Bilećke četničke brigade, u kojima je njen 5. bataljon pri probijanju (15/16. X) prema Sitnici imao gubitke od 40 mrtvih i ranjenih, među kojima je poginuo komandant ovog bataljona Ante Kelava Zore. Protivnapadom bataljona ove grupe četnici u ovoj oblasti su razbijeni i odbačeni prema Bileći.

Poslije borbi kod Nevesinja 2. grupa se prebacuje (18. XI) na prostor Slatu — Šipačno, u vezi sa napadom 1. grupe na Kulu Fazlagića (19/20. XI), u kojemu je savladala otpor milicijskog bataljona »Gacko« i nešto ustaša i žandarma i zauzela ovo mjesto (20. XI). Neprijatelj se preko Bjelašnice povukao prema Nevesinju, pošto je prethodno jači otpor pružio iz sela Bašići, Mušići i Drugovići. Neprijatelj je na pravcu izvlačenja prema Nevesinju pretrpio gubitke od zasjeda 1. grupe, naročito kod sela Grabovice.⁴⁹

Poslije ove borbe 10. hercegovačka je zauzela raspored: 1. grupa u rejonu Gacka, 2. grupa istočno od komunikacije Bileća — Plana — Stepen, 3. grupa na prostoriji Žalom — Bratač.

Praksa iz borbenih dejstava grupa, porast bataljona i stalni priliv boraca opravdali su njihovo postojanje, pa su pretvorene u stalne formacije: po odobrenju Vrhovnog štaba formirane su 16. novembra 11. i 12. hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada, koje su odmah poslije toga, (22. XI), sa 10. hercegovačkom brigadom obrazovale naredbom Vrhovnog štaba 29. NOU-diviziju.

Pod komandom štaba 29. divizije stavljeni su obnovljeni Južnohercegovački i Sjevernohercegovački NOPO, koji su u svoj sastav uključili i objedinili manje partizanske odrede koji su do tada bili formirani na teritoriji Hercegovine.

Vrhovni štab je odredio sljedeći komandni sastav štaba divizije i štabova brigada: štab divizije: komandant Vlado Šegrt, politički komesar Dragiša Ivanović, načelnik

⁴⁹ Neprijateljski gubici pri napadu na Fazlagića Kulu bili su oko 100 mrtvih, ranjenih i nestalih, dok su gubici 10. brigade (1. grupe) 15 mrtvih i 16 ranjenih. Neprijatelj se žestoko branio iz naselja Fazlagića Kule i sa položaja okolo oslanjajući se na Babu i Bjelašnicu. (Pomenuta Hronologija str. 597)

štaba Rade Hamović, rukovodilac Politodjela divizije Vojvo Kovačević; štab 10. brigade: komandant Nikola Ljubibratić, komesar Čedo Kapor, zamjenik komesara Slobodan Sakota, zamjenik komandanta Peko Bogdan; štab 11. brigade: komandant Obren Ivković, komesar Spiro Srzentić, zamjenik komandanta Petar Reljić Petica; štab 12. brigade: komandant Danilo Komnenović, komesar Đoko Novosel, zamjenik komandanta Milenko Okiljević. Pored zamjenika komandanata, koji su nešto kasnije određeni, za načelnike štabova su postavljeni: Mustafa Dizdarević (10.), Drago Dukanović (11), Franjo Tomajić (12).⁵⁰

Dvadeset deveta divizija je uključena u sastav 2. udarnog korpusa. Uključivanjem u njen sastav 10. hercegovačke brigade, ona je izašla iz formacijskog sastava 3. udarne divizije u kojem se nalazila od njenog formiranja.

Dvadeset deveta divizija je sve do oslobođenja Hercegovine ostala da djeluje na ovoj teritoriji.

⁵⁰ Hercegovina u NOB, izd. Vojnog dela, 1961. Vlado Šegrt: Formiranje 29. divizije, str. 650–651.

ODBRANA SLOBODNE TERITORIJE U CRNOJ GORI

— novembar 1943. — mart 1944. —

1. SITUACIJA U CRNOJ GORI SREDINOM NOVEMBRA; FORMIRANJE NOVIH BRIGADA

Okupator je poslije završetka operacije »Balkanski klanac«, izvršio smjenu svojih jedinica u Crnoj Gori: mjesto 118. lovačke divizije, koja je upućena u Dalmaciju, prema Splitu, došla je iz Srbije, preko Kosmeta i Albanije, 181. njemačka divizija i dislocirana u Crnogorskom primorju, Cetinju, Boki kotorskoj i dolini Morače (Podgorica) i Zete (Danilovgrad, Nikšić), a dijelovima i na sektoru Dubrovnik — Trebinje, gdje je smijenila dijelove 7. SS-divizije, koji su takođe pomjereni na sjever.⁵¹ Pored ove divizije, koja je imala 2 pješadijska puka po 3 bataljona (od januara 1944. preformirani u 3 puka po dva bataljona), 1 artiljerijski puk, pionirski, fizinirski i protivtenkovski bataljon i druge dijelove (oko 12.000 vojnika), na ovoj teritoriji su se nalazile dvije legije italijanskih fašista, razmještenih u Budvi, Cetinju, Rijeci Crnojevića, Brčelima, Baru, Podgorici, Rogamima, Danilovgradu i Nikšiću,

⁵¹ Njemačka 181. divizija je tokom oktobra 1943. transportovana iz Norveške, preko Danske i Njemačke za Jugoslaviju (Srbija). Krajem oktobra prebačena je preko Uroševca, Prizrena i Skadra u Crnogorsko primorje i Boku kotorsku, sa dijelovima u Cetinju, Podgorici i Nikšiću. U sastavu je imala 3 pješadijska i 1 artiljerijski puk i ostale divizijske dijelove, sa brojnim stanjem oko 12.000 vojnika. Svoje dijelove je u prvo vrijeme dislocirala u Dubrovniku, Trebinju i Bileći, odakle su dijelovi 7. SS-div. pomjereni ka sjeveru. Štab divizije u Cetinju, a od 28. X 1943. u Kotru.

(Arhiv VII, k. 73, r. br. 47/4: Istorijat 181. divizije).

pod komandom štaba 181. divizije (Kotor). Ove okupatorske snage su ostale tokom zime bez većih izmjena na teritoriji Crne Gore i Sandžaka, s tim što je početkom decembra njemačka 1. brdska divizija uspjela da prodre na dio oslobođene teritorije u Sandžaku.

Uticaj četnika u Crnoj Gori poslije likvidacije njihovog rukovodstva u Ostrogu i razbijanja njihovog uporišta u Vasojevićima znatno je oslabio i u ostalim, još neoslobođenim krajevima, njihova organizacija razbijena, uprkos nastojanja četničkih komandanata da se organizuju i povezuju. Oni su uspijevali da oko sebe zadrže manje i veće grupe, nesposobne za neku samostalnu oružanu akciju u ovo vrijeme. Međutim, oni su i dalje ispoljavali izvjesnu aktivnost u Boki kotorskoj, Crmnici, katunskoj, riječkoj i lješanskoj nahiji, Danilovgradu, Grahovu, Nikšiću i Podgorici, gdje su se oslanjali na okupatora. Oni su u ovim mjestima još održavali sastanke i konferencije, dogovarali se sa njemačkim komandantima o napadima na jedinice NOV i zajedno sa njima preduzimali akcije.

U Sandžaku su takođe četnici bili razbijeni kao formacije: postojale su tu i tamo manje grupe u pljevaljskom i bjelopoljskom srezu, koje su krstarile, sakrivala se i izbjegavale borbu, izmičući pred potjerama naših jedinica. U srezovima prijevoljskom, bjelopoljskom i sjeničkom bilo je u ovo vrijeme nešto muslimanske milicije, koja nije bila u stanju, kao i četnici⁵¹ da samostalno preduzimaju oružane akcije protiv naše vojske. Tek početkom decembra, kada su Nijemci izvršili prodor u ovu oblast, četnici i milicija su se aktivirali u okviru ovog poduhvata protiv jedinica 2. korpusa.⁵²

⁵¹ Njemački 5. SS-korpus izvršio je napad protiv jedinica NOVJ na teritoriji istočne Bosne i Sandžaka (operacija »Kugelblich«). U ovoj operaciji (3–16. decembra 1943) bile su angažovane sljedeće neprijateljske jedinice: njemačke 1. brdska i 7. SS-divizija, dijelovi 187. rezervne i 369. legionarske divizije, dijelovi 92. i 901. motorizovanog i 1. lovačkog puka, dijelovi bugarske 24. divizije. Od Sjenice prema Prijepolju, Pljevljima i čajniču nastupala je 1. brdska divizija, ojačana tenkovima, koja je u borbama oko Prijepolja, Pljevalja i Bijelog Polja nanijela znatne gubitke dijelovima 2. proleTERSKE divizije i 1. šumadijske brigade. Četnici i milicija su, koristeći se ovim napadom, pokušavali da se ponovo prikupe, povežu i organizuju, što im je djelimično uspijevalo, samo dok su njemačke jedinice boravile na ovom području (Hro-

Nemajući na raspolaganju dovoljno snaga da se suprotstavi sve većem pritisku i stalnim akcijama jedinica NOV i zaštiti oblast Boke kotorske, Crnogorskog primorja i neposrednog zaleđa, njemački komandant za Crnu Goru je formirao na Cetinju (10. novembra 1943.) »Narodnu upravu« sa predsjednikom Ljubom Vuksanovićem na čelu, koja je, kao neka vrsta vlade, pokušala da veže razne grupe četnika za sebe, da stvori svoje organe i vojne formacije: žandarmeriju, policiju i si. i da nastavi borbu, zajedno sa njemačkim snagama, protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske. U svom proglasu, upućenom narodu, istakla je da je njen cilj: krajnja lojalnost prema Nijemcima i borba protiv komunista.⁵³ Vodstvo Federalističke stranke je pozvalo svoje pristalice na saradnju sa »Narodnom upravom«.

Vojničke pobjede jedinica 2. korpusa u toku dvomjesečnih borbi na teritoriji Crne Gore i Sandžaka, u kojima su postignuti znatni rezultati: razbijanje četnika, privlačenje nekih italijanskih jedinica na stranu NOV, sprečavanje okupatorskih jedinica da se učvrste izvan garnizona koje su uporno branili, bile su od presudnog uticaja za dalji tok i razvoj događaja u ovoj oblasti. Na oslobođenoj teritoriji, koju su naše jedinice branile od povremenih upada neprijatelja, razvio se intenzivan partijsko-politički rad, organizovani su i učvršćavani organi narodne i vojno-pozadinske vlasti, razvila se široka aktivnost društveno-političkih organizacija: omladine, žena, crvenog krsta itd., koje su kroz razne forme okupljale cio narod u daljoj borbi protiv okupatora u aktivnoj podršci jedinicama na frontu.

U uslovima ovako povoljnog razvoja narodnooslobodilačkog pokreta došlo je do sazivanja i održavanja skupštine delegata iz svih srezova Crne Gore i Boke, koji su na svom prvom zasjedanju u Kolašinu 15. novembra izabrali Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja, kao najviši organ narodne vlasti, koji će biti predstavnik i rukovodilac NOP-a u Crnoj Gori i Boki. Neposredno iza to-

nologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941–1945, VII, 1964, str. 618).

⁵³ Arhiv Istorijskog instituta Crne Gore, IX, 1a — 21: Proglas »Narodne uprave« (Crnog, vjesnik, Cetinje, br. 4, 10. XI 1943).

ga 20. novembra, održana je Skupština Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Sandžaka, sa sličnim ciljevima i zadacima za teritoriju Sandžaka.⁵⁴

Ova zasjedanja, kao i ona koja su održana u drugim krajevima Jugoslavije, bila su organizaciono-politička priprema za Drugo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), koje je održano u Jajcu 29. i 30. novembra, kojemu su prisustvovala delegacije izabrane na Zemaljskim vijećima i na kojemu su donesene istorijske odluke opštejugoslovenskog značaja, kojima su postavljeni temelji novoj državnoj zajednici — Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji — u kojoj je Crna Gora njen ravnopravni član.

Poslije održanih zasjedanja ZAVNO-a i AVNOJ-a i u rezultatu sprovođenja njihovih odluka polet NOB-a je uzeo još šire razmjere. Odluke su, pored političkog, imale ogroman mobilizatorski značaj i uticaj, kako širom Jugoslavije tako i u Crnoj Gori, gdje je razmah oružanih dejstava protiv okupatora i njegovih saradnika još više porastao i u narednom periodu se razvijao sa sve većim intenzitetom, proširujući se na nove oblasti i još neoslobođena područja. Nastupio je period potpunog aktiviranja svih partijsko-političkih radnika, članova ZAVNO-a, društveno-političkih organa i organizacija, pripadnika jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, u sprovođenju i objašnjavanju odluka ovih zasjedanja (ZAVNO i AVNOJ-a): na skupovima, mitinzima i konferencijama, po selima i oslobođenim gradovima, u jedinicama NOV-a, na sastancima u neoslobođenim mjestima.

U rezultatu ovakvog razvoja došlo je do priliva novih baraca u jedinice ne samo sa oslobođene teritorije nego i sa neoslobođenih područja; iz okupiranih gradova i sela odlazio je sve veći broj u partizanske odrede i brigade.

Partizanski NOPO su brojno narastali, rješavali na svojoj teritoriji mnoge zadatke samostalno, kao i u sadejstvu sa brigadama, oni su postali dopunske jedinice, rezervuari, za popunu brigada i za davanje boraca za formiranje novih jedinica.

⁵⁴ Na skupštini ZAVNO u Kolašinu prisustvovala su 544 delegata, a na skupštini ANOS-a 252 delegata.

Tokom zime formirane su 4 crnogorske (6, 7, 8. i 9.) i 1 sandžačka (4.) brigada, što je uslovalo formiranje Primorske operativne grupe (23. februara 1944.) divizijskog ranga i 37. NO-udarne divizije (4. marta).⁵⁵

Uoči Prvog zasjedanja ZAVNO formirana je između 10. i 14. novembra 1943. 6. narodnooslobodilačka udarna brigada od ljudstva iz Durmitorskog, Komskog, Zetskog i Nikšićkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda i uključena u sastav 3. divizije do formiranja Primorske operativne grupe, kada je ušla u njen sastav, zajedno sa 2. dalmatinskom brigadom i Lovčenskim NOPO.

Na dan formiranja 6. brigada je imala 4 bataljona sa ukupnim brojnim stanjem 530 boraca i prikupila se u s. Drijenku kod Kolašina.

Na osnovu odluke Vrhovnog štaba i naredbe štaba 2. udarnog korpusa od 10. novembra u štab ove brigade su imenovani: komandant Veljko Žižić, politički komesar Jovan Đurović, zamjenik komandanta Vojin Todorović.⁵⁶

Krajem godine formirana je 7. crnogorska omladinska narodnooslobodilačka udarna brigada (nazvana »Budo Tomović«) u selu Vlahovićima kod Kolašina od omladinaca dobrovoljaca koji su učestvovali na Prvom kongresu antifašističke omladine Crne Gore i Boke (25. i 26. novembra) i omladinaca iz svih partizanskih odreda Crne Gore. Oformljenje brigade je završeno 30. decembra 1943. i uključena je u stalni sastav 3. udarne divizije.

Na dan formiranja brigada je imala četiri bataljona sa ukupnim brojnim stanjem od 800 boraca.

Na osnovu odluke Vrhovnog štaba i naredbe štaba korpusa od 30. decembra 1943. u štab ove brigade su imenovani: komandant Niko Strugar, politički komesar Nikola Đakonović, zamjenik komandanta Milivoje Grozdanić, vršilac dužnosti zamjenika političkog komesara Vjera Kovačević.⁵⁷

⁵⁵ U Primorsku operativnu grupu su kasnije, tokom 1944., ušle 1. bokeljska i 10. crnogorska NOU brigada. U sastav 37. divizije su ušle: 3. i 4. sandžačka i 8. crnogorska brigada.

⁵⁶ Zbornik, t. III, knj. 6, dok. 66: Naredenje štaba 2. korpusa od 10. XI 1943.

⁵⁷ Isto, t. III, knj. 6, dok. 190: Naredba štaba 2. udarnog korpusa.

Deveta crnogorska NOU-brigada, koja je formirana 1. aprila 1944. u Gornjoj Morači (Dragovića Polje), takođe je ušla u stalni sastav 3. divizije. Ljudstvo za ovu brigadu je iz sastava svih NOPO Crne Gore, a na dan formiranja je imala 4 bataljona sa ukupnim brojnim stanjem od 541 borca.

Na osnovu odluke Vrhovnog štaba i naređenja štaba korpusa u štab 9. brigade su imenovani: komandant Vojo Todorović, politički komesar Milisav Koljenšić, zamjenik komandanta Vojislav Đurašević, zamjenik komesara Pejo Raičević, načelnik štaba Dušan Dragović.⁵⁸

Tokom novembra 1943. izvršene su sljedeće izmjene u sastavu nekih štabova u okviru divizije: za načelnika štaba 3. divizije određen je Niko Jovičević, mjesto Boža Lazarevića, koji je pošao na drugu dužnost; za komesara 5. crnogorske brigade Svetozar Radojević, mjesto Dragiša Ivanovića; za zamjenika komandanta 5. brigade Savo Štanojević.

Formiranjem novih brigada nastale su promjene u organizacijskom sastavu 3. divizije. 6. crnogorska brigada je bila u sastavu od dana formiranja do uključivanja u Primorsku operativnu grupu (14. XI 1943. — 23. II 1944. god.), a 4. proleterska je izašla iz njenog sastava 22. januara 1944. i ponovo ušla u sastav 2. proleterske divizije. Formiranjem 7. a potom 9. NOU-brigade i njihovim uključivanjem u 3. diviziju ustaljena je njena formacija i u takvom sastavu ostala do završetka rata.

Ideja Vrhovnog štaba da se izvjesne snage iz Crne Gore postepeno orijentišu i pripreme za odlazak u Srbiju, a druge snage u oblast Crnogorskog primorja i njegovog neposrednog zaleđa, s tim da se ostave dovoljne snage za odbranu oslobođene teritorije u Sandžaku i Crnoj Gori izazvala je potrebu pregrupisanja jedinica 2. korpusa tokom zime. U okviru ovakvog plana 3. divizija je početkom decembra zauzela raspored prema neprijateljskim garnizonima u Podgorici i Danilovgradu (na prostoru Bjelopavlići — Piperi — Bioče — Kuči) i u dolini Lima na sektoru Andrijevića — Berane — Bijelo Polje, sa zatva-

⁵⁸ Isto, t. III, knj. 7, dok. 134: Naređenje štaba 3. divizije od 1. IV 1944.

ranje pravaca od Peći, Rožaja, Sjenice i Prijepolja.⁵⁹ Ona je u narednom periodu kidala veze i napadala komunikacije između neprijateljskih garnizona (rušila i napadala transporte vojske i materijala, ometala saobraćaj), obezbjeđivala oslobođenu teritoriju i kontrolisala je zajedno sa partizanskim odredima, upadala u rejone još neoslobođene teritorije.

Aktivnost jedinica na svim ovim pravcima bila je veoma dinamična i živa. Onemogućavani su pokušaji Nijemaca, četnika i albanske milicije da upadaju na oslobođenu teritoriju koju su branile jedinice divizije.

Zaštita oslobođene teritorije u Crnoj Gori i Sandžaku i prodiranje u još neoslobođene oblasti imala je ogroman značaj, kako za organizaciju narodne vlasti i života na njoj, u smislu odluka ZAVNO i AVNOJ, tako i za njenu pripremu kao operativne osnovice za prikupljanje snaga namijenjenih za proboj u Srbiju.

Okupator je ocijenio značaj ove teritorije i namjere naših snaga, naročito poslije pokušaja 2. proleterske i 5. krajiške divizije da se probiju prema zapadnoj Srbiji. Zato je tokom zime u sadejstvu sa četnicima preduzimao manje ili veće ispade protiv naših jedinica na pojedinim pravcima, naročito u Sandžaku i dolini Lima, da bi na proljeće i tokom ljeta 1944. prešao u poduhvate širih razmjera, radi ometanja ostvarenja prodora prema Srbiji.

Jedinice 2. udarnog korpusa, pošto su izbjegle udar njemačke 1. brdske divizije početkom decembra na pravcu Sjenica — Prijepolje — Pljevlja — Čajniče, uspjele su da tokom zime ne samo održe i konsoliduju oslobođenu teritoriju nego da je prošire na nova područja, istočno od Lima i u oblasti stare Crne Gore.

2. DEJSTVA UDARNE GRUPE BATALJONA 3. DIVIZIJE U STAROJ CRNOJ GORI

Između doline Zete i Crnogorskog primorja i Boke bila je dislocirana njemačka 181. divizija, dva puka ita-

⁵⁹ Početkom decembra 1943. 3. divizija je bila raspoređena: Andrijevića—Berane—Bijelo Polje (dva bataljona 4. brigade), Kolašin—Mateševo—Lijeva Rijeka—Pelev Brijeg (6. brigada), Piperi—Bjelopavlići (5. brigada), Lješanska, Katunska Nahija i Cromića (dva bataljona 4. i 1. bataljon 5. brigade). Štab divizije Jabuka (Mateševo).

lijanskih fašista (»crnih košulja«), bataljon lakih tenkova, neke jedinice vazduhoplovstva, ratne mornarice i protivavionske odbrane, kao i dijelovi nekih teritorijalnih jedinica koji su pripadali Feldkomandanturi u Cetinju. Po gradovima su se nalazile žandarmske formacije (milicija) od mještana — iz redova četnika i krilaša koje su surađivale sa Feldkomandanturom. U ovoj oblasti nalazili su se četnici u lješanskoj i riječkoj nahiji, Crmnici i Grahovu, sa nešto većim grupama u Boki kotorskoj i Podgorici.

U vezi sa takvom situacijom u ovoj oblasti, koja je bila od značaja za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta; kao mobilizacija ka bazi i operativno područje za napad na okupatorske garnizone i ometanje njegovog saobraćaja, kao i na četnička uporišta oko ovih garnizona, štab korpusa je naredio štabu 3. divizije da formira privremenu udarnu grupu od tri bataljona i uputi na ovu prostorijsku na kojoj su se od naših snaga nalazili samo dijelovi Lovćenskog i Zetskog NOPO.

U udarnu grupu su uključeni 1. i 2. bataljon 4. crnogorske i 4. bataljon 5. crnogorske brigade. U štab grupe su postavljeni: komandant Niko Strugar, zamjenik komandanta 4. brigade, politički komesar Vojin Nikolić, komesar ove brigade. Njemu su u operativnom pogledu potčinjeni dijelovi Lovćenskog (2 bataljona) i Zetskog odreda (1 bataljon).

Pred grupu su postavljeni sljedeći zadaci: 1) čišćenje Lješkopolja, Rvaša, Bokova, Kosijera i Uganja od četnika i razbijanje njihovog uporišta u Crmnici; 2) mobilizacija na terenu Lovćenskog i Zetskog NOPO; 3) učvršćenje Lovćenskog odreda, mobilizacija novog ljudstva za odred i uspostavljanje narodne vlasti; 4) presijecanje komunikacija i napad na njemačke kolone na njima: Podgorica — Cetinje i Budva — Cetinje.⁶⁰

Naređenjem štaba korpusa određeni su konkretno i detaljno zadaci ove Grupe i vrijeme njenog zadržavanja (30 dana) za njihovo izvršenje, s tim što je njenom štabu data sugestija da pokrete i dejstva bataljona saobražava situaciji na terenu.

⁶⁰ Zbornik, t. III, knj. 6, dok. 80: Naređenje štaba 2. korpusa od 13. XI 43. štabu Udarne grupe i Lovćenskog NOPO.

Iako je formiranje grupe naređeno 17. novembra, do njenog oformljenja i upućivanja je došlo kasnije, krajem mjeseca, zbog ispada neprijatelja iz istočnog Sandžaka — od Sjenice — prema dijelovima 4. brigade na sektoru Brodarevo — Bijelo Polje, koji su prethodno morali intervenisati i srediti situaciju na ovom pravcu, a potom osloboditi bataljone određene za pokret i zadatke u okviru Grupe.⁶¹

Drugi bataljon 4. brigade je pošao iz Andrijevice za Mateševo (23. XI), odakle je sa 1. bataljonom, koji se ovdje nalazio produžio 24. novembra pokret prema staroj Crnoj Gori — Lijeva rijeka (24. XI) — Bratonožići (25. XI) — Piperi (26. XI) — Bjelopavlići (27. XI) i pošto su se povezali sa 4. bataljonom 5. crnogorske brigade na prostoriji Sretnja — Slatina — Jovanovići, prešli su kao kompletna Grupa 28. novembra na desnu obalu Zete, kod Slapa, i produžili dejstva po dobijenom zadatku.⁶²

Poslije prelaska na desnu obalu Zete (27/28. XI) bataljoni Grupe su naišli samo na slabiji otpor četnika na pravcu kretanja prema lješanskoj i katunskoj nahiji: očistili su od manjih grupa četnika sela Plješivački Do, Bogmiloviće, Zagarač, Bandiće i Komane i razbili nešto jače grupe na prostoriji lješanske nahije. Dijelovi Grupe su na komunikaciji Podgorica — Rijeka Crnojevića, u regionu Gornjih Kokota, iznenada napali 1. decembra jednu manju kolonu njemačkih vojnika na kamionima (4 kamiona) i tom prilikom ubili 17 vojnika i 6 četnika a kamione uništili.⁶³ Saobraćaj na ovoj komunikaciji je obustavljen nekoliko dana.

Neprijatelj je 5. decembra pošao u napad na bataljone grupe, od Cetinja i Podgorice, odsjekao njene dijelo-

⁶¹ Prikupljanje Grupe na prostoriji Piperà i Bjelopavlića izvršeno je 26/27. i 27/28. novembra, a prebacivanje na desnu obalu Zete kod Slapa 28. novembra 1943.

(Arhiv VII, reg. br. 27/4, k. 754: dnev. k-nta 3. divizije; Zbor. 3, knj. 6, dok. 98: Obavještenje štaba 3. divizije od 20. XI 43. štabu 5. brigade). ; Isto, dok. 110: Izvj. 4. brigade od 25. XI 43. štabu 2. korpusa.

⁶² Arhiv VII, k. 754, reg. br. 27—4: dnevnik k-nta 3. divizije; Zbornik, t. 3, knj. 6, dok. 113: Naređenje Glavnog štaba za Crnu Goru i Boku od 27. XI štabu Lovćenskog NOPO.

⁶³ Napad je izvršio 1. bat. 4. brigade i dijelovi Zetskog NOPO (Hron. NOB 1941—15).

ve koji su bili južno od komunikacije Podgorica — Rijeka Crnojevića i u žestokoj borbi koja se produžila i sljedećeg dana u rejonu sela Rvaša i duž komunikacije prema Barutani pretrpio znatne gubitke. Dijelovi Grupe koji su bili prodrli prema Zabljaku uspjeli su da se borbom ponovo prebace na prostoriju sjeverno od puta Barutana — Rijeka, kojom je neprijatelj bio ovladao.⁶⁴

Udarina grupa je poslije akcije na komunikaciji izvršila pokret iz Rvaša preko Ceklina i Ulića, prešla komunikaciju Rijeka Crnojevića — Cetinje i upala u Donji Ceklin, Začir i Ljubotin i, pošto je razbila manje grupe četnika u ovim selima, produžila nastupanje u pravcu Crmnice, u koju prodire 9. decembra i vrši napad na italijansko-četničko uporište u Brčele, koje je poslije dvodnevne borbe potpuno savladala i tom prilikom zarobila ili uništila cijelu posadu od oko 280—300 vojnika.⁶⁵

Nijemci su odmah reagovali na akciju Udarne grupe u Crmnici i pokušali da joj onemoguće odstupnicu, zatvaranjem komunikacija, te da je na ovoj prostoriji unište. Prikupili su jedinice u Virpazaru, na Prekornici, Ljubotinu i Sutormanu. Međutim, njemu ova zamisao nije uspjela pošto je štab Grupe uočio neprijateljske namjere pa je prostorom između njegovih kolona koje su pošle u napad prebacio Grupu na prostor sjeverno od komunikacije Cetinje — Rijeka Crnojevića, a odakle je izvršila manevar u dva pravca: bataljoni 4. brigade prema Njegušima, Čevu i Grahovu, a bataljoni 5. brigade i dijelovi Lov-

⁶⁴ Napad su izvršili dijelovi 181. njem. divizije: 222 fizilir. bataljon od Podgorice, 1/334 puka od Rijeke Crnojevića, dijelovi »crnih košulja« i četnici. Neprijatelj je od 28. XI do 6. XII imao, prema ocjeni štaba Grupe, oko 190 poginulih i više ranjenih, a naši gubici su 16 poginulih i 20 ranjenih, (isto, dok. 143: Izvješ. štaba 3. div. od 8. XII).

⁶⁵ U dvodnevnim borbama (9. i 10. XII 1943.) savladan je otpor četnika (oko 200) i »crnih košulja« (86), pa je tom prilikom poginulo 68 ital. fašista i 13 četnika, a ostatak posade u Brčelima bio je zarobljen. Zaplijenjeno je 405 pušaka, 67.000 metaka, 3 laka bacača, 7 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez, 15.000 bombi, razne opreme i hrane. Gubici bataljona Grupe su 4 poginula i 7 ranjenih boraca. (Zbor. t. 3, knj. 6, dok. 170: Izvještaj štaba 3. divizije od 18. XII 43. štabu 2. korpusa). U Hronologiji NOB u Crnoj Gori, str. 463, stoji da je u ovoj borbi likvidirana posada od 53 ital. fašista, nacionalisti (četnici) su razbijeni, a internirani rodoljubi koji su se ovdje nalazili u logoru oslobođeni.

ćenskog odreda (1 bataljon) prema Zupi Dobrskoj, Buro-njama i Gradcu, odakle su sa dijelovima Zetskog NOPO nastavili dejstva preko lješanske nahije prema Spužu i Daniiovggradu.⁶⁶

Iznenaden brzim pokretima, prebacivanjem s jednog na drugi kraj i stalnim napadima jedinica Udarne grupe u ovoj oblasti okupator je, da bi zaplašio narod koji je bio raspoložen prema našoj vojsci i potpomagao je u ovim akcijama, izvršio niz represalija: strijeljanja, hapšenja, odvođenja u logore, prijetnje i dr., kao odmazdu za gu-bitke koje su imale njegove jedinice.⁶⁷

Krajem decembra (28. XII) bataljoni 4. brigade su po-novo upali u Crmnicu, razbili jednu grupu četnika, koja se u međuvremenu ponovo prikupila oko Branka Gojni-ća, a zatim su se poslije kraćeg zadržavanja ovdje, da bi izbjegli pripremani napad Nijemaca koji su pošli (30. XII) od Petrovca, Virpazara i Bara, probili istog dana sa pro-storije sela jugozapadno od Virpazara prema Sotonići-ma, pošto su u ovom rejonu skršili otpor neprijateljskih dijelova krenuli su prema Prekornici, gdje su stigli u to-ku noći.⁶⁸ Odavde su u toku naredne noći (31. XII/1. I 1944.) izvršili prelaz komunikacije Rijeka Crnojevića — Cetinje, pošto su savladali otpor Nijemaca i četnika u pro-storu između Košćele i Dobrskog Sela.

Potom su bataljoni 4. brigade zajedno sa dijelovima Lovćenskog odreda napali na četničke grupe i žandarm-ske stanice u katunskoj nahiji i prema Njegušima, a za-tim se, pošto je istekao rok zadržavanja na ovoj prostori-ji, polovinom januara prebacili ponovo u Bjelopavliće i preko Piperà i Bratonožića pošli u sastav svoje brigade:

⁶⁶ Nijemci su u Virpazar prebacili 1 ojačani bataljon 334. p. 181. divizije i 1 vod tenkova, kao i vod artiljerije iz 222 art. puka, sa zadatkom da napada odavde prema Brčelima; Na Sutorman je došao jedan bataljon istog puka, koji je odatle jedan dio uputio prema Brčelima.

⁶⁷ Nijemci su tokom decembra strijeljali: u Cetinju 33 lica (9. XII), u Budvi 9 (20. XII), kod Sv. Trojice 5 (13. XII), kod Tar-maka 50 (27. XII) Veljim brdom 7 (obješeni), a velik broj pripad-nika NOP je pohapšen. (NOB u Crnoj Gori, Hronologija događaja 1941—1945).

⁶⁸ Nijemci su kod Sotonića imali gubitke od 13 poginulih voj-nika. (Isto)

1. bataljon je stigao u Kolašin 12. januara, a 2. bataljon u Mateševo 25. januara 1944. Ostali bataljoni 4. brigade su se nalazili u dolini Lima.

Na prostoriji stare Crne Gore ostao je i dalje 4. bataljon 5. brigade, zajedno sa bataljonima Lovćenskog i Zetskog NOPO i zadržao se sve do dolaska jedinica Primorske operativne grupe u ovu oblast. On nastavlja napade na grupe četnika, mobiliše nove borce, ometa saobraćaj na komunikacijama. Dijelovi Lovćenskog i Zetskog odreda sa kojima je bataljon sadejstvovao razvijali su sve veću aktivnost na svojim područjima, popunjavali se novim borcima i postali rezervoar za popunu ostalih jedinica, za davanje ljudstva za brigade koje su se nanovo formirale.

Prije napuštanja ove teritorije 4. bataljon 5. brigade je sa dijelovima Lovćenskog odreda izvršio napad (2/3. I) na četnike i Nijemce duž komunikacije u riječkoj i lješaškoj nahiji, a sa dijelovima Zetskog odreda i 2. bataljona 4. brigade na četnike u Orašju, Sladojevu Kopitu, Curioču, Grliču, Lazinama, Novom Selu, Klikovačama i Veljem Brdu na desnoj obali Zete. Potom sadejstvuje 6. crnogorskoj brigadi u napadu na Grahovo (1. II) obezbjeđen prema Risnu. Poslije još nekoliko akcija u ovoj oblasti, ovaj bataljon se prebacio u Bjelopavliće, na lijevu obalu Zete, gdje je stavljen po naređenju štaba 3. divizije, pod privremenu komandu štaba 7. brigade, koja se nalazila na ovom sektoru.⁶⁹

Udarina grupa bataljona 4. i 5. brigade iznenadnom pojavom i akcijama potpuno je razbila okupatorsko-kvislinšku vlast u lješaškoj, katunskoj, riječkoj i crmničkoj nahiji, osim gradova (Rijeka Crnojevića, Virpazar, Cetinje) koje je okupator čvrsto držao i organizovao za otpor, a na koje ovom prilikom nije vršen napad. Veze između okupatorskih garnizona, žandarmskih stanica i četničkih grupa bile su pokidane, a glavna uporišta četnika u ovoj oblasti razbijena. Neprijatelj je u ovim borbama imao velike

⁶⁹ U napadu 2/3. I neprijatelj je duž komunikacije imao gubitke od oko 60 poginulih, a zaplijenjene su mu 2 haubice, 1 protivkolski top i 2 bacača. Naši gubici su bili 1 poginuo i 2 ranjena. (Arhiv VII, k. 1675 A, reg. br. 4–2: Izvještaj Lovć. NOP od 7. I 1944.); Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 18: Izvještaj štaba 3. divizije.

gubitke u mrtvim i ranjenim, dok su gubici naših jedinica, zahvaljujući primijenjenom manevru i iznenadnim i brzim akcijama bili daleko manji. Okupator se zato svetio terorom nad stanovništvom i pripadnicima NOP-a iz zatvora i logora.⁷⁰

Teritorija na kojoj su djelovali bataljoni Udarne grupe je teško prohodna, sa bezbrojnim vrtačama i visovima, prodolima i uvalama; na njoj se nalaze Cetinjsko, Njeguško, Grahovsko i Dragaljsko polje i pored Lovćena i Rumijske, nekoliko manjih planina u pozadini ovih: Pusti Lisac, Čevski Lisac, Garač, Stavor, Kopitnik, Busovnik i dr. Preko nje su putevi sposobni za kolski saobraćaj: Podgorica — Cetinje; Danilovgrad — Čevo — Čekanje; Risan — Grahovo — Vilusi; Cetinje — Kotor i Cetinje — Budva; Virpazar — Bar, koje je neprijatelj koristio za prebacivanje svojih trupa kamionima, za pokret artiljerije i tenkova. Ovakvi uslovi zemljišta uveliko su otežavali pokrete i brži manevar naših jedinica, ali oni su bili smetnja i za okupatorske trupe kada su se odvajale od komunikacija, koje su takođe bile izložene napadima. Borci 4. brigade i Lovćenskog odreda, većinom iz ovih krajeva, poznavali su dobro teren, njegove staze i bogaze, pa su ga vješto i relativno lako savladavali, koristili njegova svojstva u borbi, više nego okupator koji se na ovom terenu sporo i nesigurno kretao izvan puteva.

I pored velikih uspjeha koje je Udarne grupa postigla u ovoj oblasti, njene snage su bile nedovoljne da definitivno konsoliduju stanje i učvrste pozicije narodno-oslobodilačkog pokreta, da onemoguće neprijatelju povremeni saobraćaj između garnizona. U njoj su još bile prisutne razbijene četničke grupe koje su gravitirale prema ovim garnizonima.

Oblast Crnogorskog primorja i Boke, u kojoj se prikupljala i povezivala sa inostranstvom domaća reakcija, bila je veoma značajna, kako u ovo vrijeme tako i kasnije sve do oslobođenja. Prisustvo četnika u njoj i raznih

⁷⁰ U vremenu od 28. XI 1943. do 15. I 1944. Udarne grupa je nanijela neprijatelju gubitke od oko 700 poginulih Nijemaca, ital. fašista i četnika, i veći broj ranjenih i zarobljenih.

Zaplijenjena je velika količina oružja i municije.

(Arhiv VII, k. 754, reg. br. 27/4: Dnevnik Komand. 3. divizije).

neprijatelja NOP-a negativno se odražavalo i na zaleđe ove oblasti, u kojemu su se sakrивale i prikupljale grupe četnika i gdje je kod jednog dijela stanovništva bilo još iščekivanja i neizvjesnosti. Sve ove negativnosti nijesu mogle biti otklonjene i likvidirane akcijama manjih snaga NOV i partizanskih dijelova, bez obzira na njihovu aktivnost i intenzivan rad partijsko-političkih radnika na ovom terenu. Postalo je očigledno da je u ovoj oblasti potrebno prisustvo jačih snaga NOV-a.

Pošto je upoznat sa situacijom u ovoj oblasti, Vrhovni štab je naredio štabu 2. korpusa da u nju uputi dovoljno jake snage koje će moći stalnim prisustvom nastaviti uspješno borbu protiv okupatorskih jedinica i četnika i vršiti mobilizaciju novih boraca i formiranje novih jedinica, s tim da ispolje dejstva prema Crnogorskom primorju i Boki, a potom u sadejstvu sa dijelovima 29. divizije i prema dijelu Jadrana između Boke kotorske i Neretve⁷¹

Crna Gora je postala značajna oblast narodnooslobodilačkog pokreta, koja se više nije smjela prepustiti okupatoru i četnicima i njihovom uticaju. Boka Kotorska i Crnogorsko primorje, kao i njihovo neposredno zaleđe, dobijaju početkom 1944. godine operativan značaj, tim veći što su četnici težili da ovu oblast koriste za nesmetano prikupljanje svojih dijelova iz raznih krajeva Crne Gore i Hercegovine radi povezivanja sa četničkom emigracijom i sretanja »saveznika« čije iskrcavanje je obećavano iz inostranstva.

Zbog značaja ove oblasti, u duhu pomenutog naređenja Vrhovnog štaba, formirana je 23. februara 1944. Primorska operativna grupa od 6. crnogorske i 2. dalmatinske brigade, Lovćenskog i Nikšićkog NOPO, 1. bokeljskoj partizanskog bataljona (formiran 25. I 1944). U štab ove grupe su postavljeni: komandant Radomir Babić, politički komesar Jagoš Uskoković, načelnik štaba Novak Perućica.⁷²

Dolaskom jedinica Primorske operativne grupe u ovu oblast, prvo 6. crnogorske a zatim 2. dalmatinske brigade,

⁷¹ Hronologija 1941–45. str. 643.

⁷² Arhiv VII k. 397, reg. br. 19/1–3; Arhiv Istor. instituta SRCG IV 2 a–163: Naredba štaba Prim, operativne grupe od 3. marta 1944.

i njihovo angažovanje, zajedno sa jedinicama Nikšićkog i Lovćenskog NOPO i 1. bokeškog bataljona, koje su se nalazile na ovom području, duž komunikacija Danilovgrad — Nikšić — Viluse — Trebinje; Vilusi — Grahovo — Risan; Danilovgrad — Čevo — Čekanje; Podgorica — Cetinje; u prostoru između ovih komunikacija i prema Crnogorskom primorju i Boki kotorskoj, okupatorskim snagama su nanijeti veliki gubici, onemogućene su namjere četnika koji su potpuno razbijeni, izvršena je potpuna mobilizacija i formirane 10. crnogorska i 1. bokeška brigada, koje su uključene u sastav ove Grupe.⁷³

3. DEJSTVA NA SEKTORU PODGORICA—DANILOVGRAD

Usljed čestih promjena u situaciji na pojedinim sektorima i zadatka jedinica u vezi sa tim, vršeno je tokom zime češće njihovo pomjeranje, prebacivanje s jednog na drugi pravac. Ovo je bilo izazvano i formiranjem novih brigada i njihovim uključivanjem u borbeni raspored. Ovakva pomjeranja vršena su i na ovom sektoru gdje su se u pojedinim periodima nalazile 5, 6. i 7. brigada, odnosno njihovi dijelovi.

Dolina Zete i Morače između Podgorice i Danilovgrada (dio zetske ravnice) bila je pogodna za zimski boravak naših jedinica, jer ove zime ovdje skoro nije bilo snježnih padavina. One su bile razmještene na teritoriji Kuča, Piperà i Bjelopavlića, odakle su zatvarale pravce od Podgorice, Spuža i Danilovgrada, gdje su se stalno nalazile okupatorske posade i ometale saobraćaj između ovih mjesta.

Krševito-brdska oblast na kojoj su bile razmještene jedinice 3. divizije dominirala je dolinom Zete i Morače i pružala pogodnosti za odbrambena dejstva, kao i za izvlačenje sa ovog terena ka masivima Zijeva i Komova, Kamenika i Maglića, Prekornice. Kanjon Morače je bio nepogodan za pokret i manevar ka izvornom dijelu ove rijeke, ali pogodan da se malim snagama zatvori i spriječi prodor neprijatelja u oblast Rovaca i Donje Morače.

⁷³ 10. crnogorska brigada je formirana 18. IX 1944, a 1. bokeška 5. X 1944. god.

Na sektoru Podgorica — Danilovgrad tokom zime su se izvodile manje ili veće akcije različitog intenziteta, ali ne takve koje bi neprijatelju pružile preimućstvo da potisne naše jedinice iz ove oblasti.

Zadatak jedinica ovog sektora je bio da onemogući ispade neprijatelja iz doline Zete i Morače prema slobodnoj teritoriji, da vrši napade i prepade na četnike koji su se nalazili na desnoj obali Zete i neposrednoj okolini Podgorice, Spuža i Danilovgrada, naslonjeni na odbranu okupatorskih garnizona, da vrše razne diverzije na komunikacijama i napade na saobraćaj. Za vrijeme boravka Udarne grupe zapadno od doline Zete jedinice ovog sektora su pritiskom prema neprijateljskim garnizonima olakšavale njena dejstva, a zatim je, po povratku sa ovog terena, prihvatile u rejonu Bjelopavlića. Pored toga jedinice su na ovoj prostoriji mobilisale borce i prihvatale borce koji su dolazili iz gradova i sa još neoslobođene teritorije i pomagale učvršćivanje narodne i vojnopozadinske vlasti. Po selima su održavani sastanci i konferencije, a u jedinicama je tekao intenzivan politički i vojnički rad i obuka vojnika i starješina.

Drugom polovinom novembra na ovom sektoru je vladalo relativno zatišje. Pored 5. brigade, bez bataljona koji je uključen u sastav Udarne grupe, ovdje su se nalazili dijelovi Zetskog odreda koji su 21. novembra razbili ispad četnika (oko 50) iz Spuža prema Crncima, a nekoliko dana kasnije (27. XI) grupu ital. fašista koja se bila uputila prema selu Sumama. Istog dana kada su četnici vršili ispad iz Spuža prema Crncima, napadnut je od oko 700 njemačkih i italijanskih vojnika i četnika 4. bataljon 5. brigade u Bjelopavlićima, gdje je čekao ostale bataljone Udarne grupe, na prostoriju Slatina, Laće, Osojnik, Ljubovo, ali je protivnapadom odbacio neprijatelja i nanio mu veće gubitke.⁷⁴

Tokom decembra takođe nije bilo jačeg angažovanja neprijatelja prema našim jedinicama u dolini Zete; bilo je samo nekoliko ispada početkom mjeseca sračunatih na

⁷⁴ Neprijatelj je imao oko 30 poginulih u obje akcije, a 4. bataljon 4 poginula i 1 ranjenog. (Zbornik t. III, knj. 6, dok. 101 i 129: izvještaj 5. crnogorske brigade od 22. XI 1943. i Glavnog štaba za Crnu Goru od 3. XII 1943. god.

onemogućavanje prodora naše Udarne grupe u lješansku i katunsku nahiju. Tako je 1. decembra ispadom iz Podgorice i Spuža potisnuo dijelove Zetskog NOPO iz Donjih Crnaca, Lopata i Cerovica, upao u ova sela i popalio nekoliko kuća, odveo taoce od zatečenih mještana, a potom se. pred protivnapadom ovih i dijelova 5. brigade povukao u garnizone.⁷⁵

Dijelovi 5. brigade (1. bataljon) su izvršili napad 3. decembra na jednu njemačku kolonu od 15 kamiona, na odsjeku puta Krst — Stubica, u rejonu sela Stubica, i nanijeli joj veće gubitke.⁷⁶

Od 2. do 5. decembra 1943. god. 2. i 4. bataljon 6. crnogorske brigade i 1 četa iz 5. brigade prokrstarili su prostorom Brskuta i Kuča i protjerali grupe četnika koje su se ovamo povratile poslije povlačenja bataljona 5. brigade sa ovog terena. Ostali bataljoni ove brigade vršili su čišćenje Prekobrđa od zaostalih grupa četnika koje su se sakrивale. Poslije akcije u Kučima 2. i 4. bataljon 6. brigade se povlače u Bratonožice (5. — 8. XII), a odatle preko Peleva brijega u Lijevu Rijeku. Na teritoriji Kuča su ostavljeni samo manji dijelovi Zetskog odreda, pa je štab 5. brigade svoj bataljon iz Bratonožića pomjerio ka ovim dijelovima, da bi onemogućio ubacivanje četničkih grupa iz rejona Podgorice prema Medunu i Fundini radi povezivanja sa ovim selima, što su i činile kada su osjetile prisustvo naših manjih snaga u Kučima.⁷⁷

U vezi sa prodorom neprijatelja od Sjenice u Prije-polje i Pljevlja, o čemu je ranije govoreno, štab 2. korpusa je izdao uputstvo štabu 3. divizije⁷⁸ o postupku u slučaju prodora neprijatelja na oslobođenu teritoriju. »U slučaju da vas neprijatelj potisne, odnosno da zagospodari iz-

⁷⁵ Neprijatelj je imao 3 poginula vojnika a naši dijelovi 2 i nekoliko ranjenih (Zbornik t. III, knj. 6, dok. 143: Izvj. štaba 3. div. od 8. XII 1943).

⁷⁶ Neprijatelj je imao gubitke od oko 60 mrtvih i ranjenih, a uništeno mu je 11 kamiona. (Isto) Bataljon 5. brigade je imao 4 poginula i 6 ranjenih boraca. (Isto)

⁷⁷ Peta brigada je u decembru imala 1 bataljon — Bratonožići (Kuči), 1 bataljon Bioče—Vežešnik, 1 bataljon — Bjelopavlići, a 1 bataljon u sastavu Udarne grupe.

⁷⁸ Zbornik t. III, knj. 6, dok. 133: Uputstvo štaba 2. korpusa od 5. XII 1944.

vjesnim oslobođenim gradovima, »kaže se u ovom uputstvu«, vi ćete izvršiti pregrupaciju vaših brigada tako da: jedna brigada ostane na teritoriji Vasojevića (4. proleterska, jer ta brigada najnovijim naređenjem Vrhovnog štaba ponovo ulazi u sastav 2. proleterske divizije); a ostale dvije na teritoriji: Kuči — Piperi — Bjelopavlići — Banjani — Grahovo. Divizija će u tom slučaju djelovati više na partizanski način«. Dalje u ovom uputstvu stoji: »Slobodnu teritoriju držati uz jače borbe, u slučaju da je morate napustiti, iskoristite najmanju slabost neprijatelja sa ciljem ponovnog uspostavljanja slobodne teritorije koju sada drže vaše jedinice«.

Ovim uputstvom štab korpusa insistira na očuvanju slobodne teritorije u beranskom, andrijevičkom, kolašinskom i šavničkom srezu i produženju dejstava u podgoričkom, dalmatinskom i nikšićkom srezu, s tim da se ovo postigne odgovarajućim rasporedom i najpogodnijom formom akcija.

Štab 3. divizije je u vezi sa situacijom u Sandžaku naredio izvjesno pomjeranje svojih jedinica — 4. i 6. brigade — prema južnom Sandžaku radi zaštite pravca prema Mojkovcu, dok je na sektoru Podgorica — Danilovgrad i dalje zadržao 5. brigadu i dijelove Zetskog NOPO.⁷⁹

Neprijatelj nije ispoljavao veću aktivnost na ovom sektoru tokom januara, ali su dijelovi 5. brigade i Zetskog odreda vršili česte, uglavnom noćne prepade u pravcu Podgorice, hvatali četničke kurire koji su pokušavali da se prebace u Kuče, otkrivali njihove obavještajce, osmatrali kretanja i promjene kod okupatorskih jedinica, rušili ceste, ometali saobraćaj i odbijali manje ispade prema Kućima i Piperima. Tek krajem mjeseca (28. I) neprijatelj (Nijemci i četnici) je izvršio napad sa oko 800—1.000 vojnika na 3. bataljon 5. brigade i dijelove Zetskog odreda u Kućima: na položaje Sjenica — Medun — Ličnik i tokom dana ovladao Kosorom i Cvilinom. Štab 5. brigade je na ovaj pravac uputio za ojačanje dijelove 1. i 2. bataljona, sljedećeg dana protivnapadom neprijatelj je prvo odbačen sa Ličnika, a potom, poslije borbe kod Bezijeve, (Bezjeva), Orahova, Kupusca, Liješta, Meduna i Raševića

⁷⁹ Zbornik t. III, knj. 6, dok. 141: Naređenje štaba 3. divizije od 7. decembra 1943. god.

potisnut prema selu Ubli i Sjenici. Naredne noći (29/30. I) potpuno razbijen neprijatelj je odstupio prema Podgorici i albanskoj granici (dio četnika).⁸⁰

Brigada je poslije ove akcije zauzela raspored na prostori: Grahovo — Bezijovo — Liješta (3. bataljon), Medun — Kupusci (1. bataljon), Cvarin — Bioče — Petrovići (2. bataljon), dok su dijelovi Zetskog odreda i Prateći bataljon Glavnog štaba, koji se privremeno nalazio na ovom sektoru, razmješteni na prostoru Gornje Rogarne — Zavalu, sa manjim dijelovima prema Doljanskoj glavi, Trijepču i dolini Zete.⁸¹

Tokom januara izvršeno je povlačenje glavnine Udarne grupe sa desne obale Zete, pa je u vezi sa tim i daljim zadacima u ovoj oblasti, gdje su djelovali njeni bataljoni, upućena 6. crnogorska brigada, koja će po oformljenju Primorske operativne grupe ući u njen sastav. Brigadi je naređeno: da razbije četnike na sektoru Nikšić — Viluse — Grahovo; da djeluje na komunikaciji: Danilovgrad — Nikšić — Viluse — Grahovo — Crkvice; da mobiliše ljudstvo za brigadu i pomaže uspostavljanje narodne vlasti u ovoj oblasti; da se poveže radi sadejstva sa Nikšićkim i Lovćenskim NOPO i potpomogne njihovu popunu i ojačavanje, kao i sa dijelovima 29. divizije na pravcu Bileće.⁸²

Poslije prikupljanja u dolini Tare, na pravcu Kolašin — Mateševo — Lijeva Rijeka, 6. brigada je izvršila pokret (22. — 24. januara) pravcem: Lijeva Rijeka — Bratonožići — Bioče — Piperi — Bjelopavlići, odakle je potom, zaobilazeći Nikšić sa istočne i zapadne strane krenula u dvije kolone prema Banjanima, Vilusima i Grahovu, i u ovoj oblasti u narednom periodu nastavila dejstva pod komandom Primorske operativne grupe.

Upućivanjem 6. crnogorske brigade na sektor Nikšić — Grahovo, koja potom ulazi u sastav Primorske operativne grupe i ponovnim uključivanjem 4. proleterske brigade u sastav 2. divizije u sastav 3. divizije je po odluci

⁸⁰ Četnici su imali gubitke od oko 50 poginulih i ranjenih a 5. brigada 3 poginula i 10 ranjenih (Zbornik knj. 7, dok. 33: Izvješ. Štaba 5. brigade od 31. I 1944.)

⁸¹ Isto, k. 7, dok. 37: Bojna relacija 5. crnogorske brigade.

⁸² Arhiv VII, k. 754, reg. br. 1/1: Naređenje štaba 3. divizije od 20. I 1944.

Vrhovnog štaba ušla 3. sandžačka brigada, do tada u 2. diviziji. Ova brigada je u sastav 3. divizije ostala samo do kraja februara, kada je ušla u sastav 37. udarne divizije, zajedno sa 4. sandžačkom i 8. crnogorskom brigadom.⁸³

Štab 3. divizije, koji se od 10. decembra nalazio u Kolašinu, izdao je svojim jedinicama 31. januara 1944. naređenje o njihovoj pregrupaciji i zadacima:

Prva crnogorska brigada (bez 4. bataljona, koji ostaje na desnoj obali Zete do dolaska 6. brigade) prebacuje se u oblast Andrijevice — Berane da smijeni bataljone 4. proleterske brigade, koja u sastavu 2. divizije odlazi na drugi pravac. Njen je zadatak u ovoj oblasti da u sadejstvu sa dijelovima Komskog odreda zatvori pravce od Rožaja, Murine, Gusinja i Vrnoše, otkuda su mogle da upadaju grupe albanskih fašista i četnika koji su se na njih oslanjali. Njen dotadašnji zadatak na sektoru Podgorica — Danilovgrad preuzeli su do dolaska 7. crnogorske brigade dijelovi Zetskog odreda i bataljon Glavnog štaba.

Sedma crnogorska brigada, pošto je smijenila 3. sandžačka brigada u oblasti južnog Sandžaka (Šahovići — Bijelo Polje), odlazi na sektor Kuči — Bioče — Piperi sa zadatkom koji je na ovom pravcu imala 5. crnogorska, s tim što jedan svoj bataljon zadržava na prostoru Mateševo — Lijeva Rijeka radi kontrolisanja okoline i veze između jedinica divizije.

Treća sandžačka brigada, koja se do tada nalazila oko Pljevalja, dobila je zadatak, pošto smijeni 7. brigadu, da se razmjesti u rejonima Kovrena, Brodareva, Šahovića, Bijelog Polja, kontroliše i zatvori sve pravce prema južnom dijelu Sandžaka i Mojkovcu, otkriva i uništava grupe četnika i milicije u dolini Lima i ovoj oblasti.⁸⁴

Na osnovu pomenutog naređenja štaba divizije jedinice su izvršile narednih dana prebacivanje na nove pravce i zauzele odgovarajući raspored: 3. sandžačka u južnom Sandžaku, 5. crnogorska u dolini Lima na sektoru Andri-

⁸³ Treća sandž. brigada je ostala u sastavu 3. divizije od 22. I do 29. II 1944. Četvrta sandžačka je formirana 1. XII 1943. god. a 8. crnogorska brigada 25. II 1944. godine. (Arhiv VII, k. 754, br. r. 27/4: pom. dnev. k-nta 3. diviz.)

⁸⁴ Arhiv VII, k. 759, reg. br. 3/1: Naređenje štaba 3. divizije.

jevica — Berane, a 7. crnogorska brigada prema Podgorici.⁸⁵

Neprijatelj nije ispoljavao veću aktivnost tokom zime od Podgorice, ni poslije dolaska 7. crnogorske brigade na ovaj sektor. Manji njegovi ispadi, uglavnom četnika, prema Kućima su uspješno odbijani, poslije čega su dijelovi brigade vršili noćne upade u donja sela Kuća: Zlaticu, Sjenice, Doljane, prodirući do Kokaricke gore na pravcu Podgorice. Međutim, neprijateljska artiljerija sa Gorice je bila stalno aktivna, dejstvujući po prostoriji na kojoj je bila raspoređena 7. brigada i jedinice pod njenom komandom. Isto tako bili su osujećeni u ovom periodu i svi pokušaji neprijatelja od Vraničkih Njiva, da s osloncem na Trijebač, Doljansku glavicu i Kaznovicu, preko sela Rogama prodru u rejon gornjih Piperà, jer su naišli na žilav otpor dijelova Zetskog odreda i 4. bataljona 5. brigade koje je poslije povratka sa desne obale Zete zatvarao ovaj pravac.

Jedinice su ovaj period relativnog zatišja iskoristile za vojničku i političku obuku, politički rad na terenu, pomažući u tome organe narodne vlasti, ne postavljajući kontrolu i izviđanje manjih dijelova pravcem prema Podgorici, albanskoj granici i dolini Zete. Snabdijevanje jedinica, hranom koje je bilo zadovoljavajuće, vršeno je preko komandi mjesta u Kosoru, Brskutu, Bratonožićima i Lijevoj Rijeci, koje su surađivale sa seoskim narodnooslobodilačkim odborima. Sedma brigada je prvom polovinom februara dobila popunu od oko 100 dobrovoljaca sa terena gdje su se nalazili njeni bataljoni.

⁸⁵ Peta brigada poslije smjene (2. i 3. II) vrši pokret pravcem: Bioče—Lijeva Rijeka (4. II) — Mateševo—Bare (5. II) — Trešnjevnik—Andrijevića (6. II), gdje je ostavljen 2. bataljon i smijenio dijelove 4. brigade prema Murini (7. II), — Berane (7. II), odakle je sljedećeg dana 3. bataljon upućen u selo Police da smijeniti dijelove 4. brigade. Štab brigade sa 1. bataljonom i prištapskim dijelovima smjestio se u Berane. (Arhiv II, k. 754, reg. br. 22/3: Bojna relacija 5. brigade).

Sedma brigada je na pravcu Podgorice zauzela raspored: Vežešnik—Cvarin (2. bataljon); Kosor—Boljev Do—Modum (3. bataljon); Orahovo (1. bataljon); Mateševo—Lijeva Rijeka—Braskut (4. bataljon); štab brigade Bioče.

(Arhiv VII, k. 754, reg. br. 21/3: Bojna relacija 7. brigade).

Neprijatelj je krajem marta prebacio izvjesne snage sa 2 haubice iz Podgorice u Danilovgrad, napao dijelove 6. brigade na komunikaciji Danilovgrad — Nikšić, i pošto je ovladao Žutom gredom i Slapom, a izvjesni dijelovi četničkih jedinica su upali u Viniće i Rsojeviće, produžio je napad duž puta, odbacio ove naše dijelove i potpuno ovladao (30. III) ovom komunikacijom, koja je prije ovoga bila u stalnom i povremenom prekidu za neprijateljski saobraćaj i vezu između nikšićkog i danilovgradskog garnizona.

U vezi sa upućivanjem dijelova Zetskog odreda i bataljona Glavnog štaba sa sektora Podgorica — Spuž u sastav novoformirane 8. crnogorske brigade, kao i zbog prebacivanja neprijateljskih snaga prema Daniiovggradu i njihovog aktiviranja duž komunikacije Danilovgrad — Nikšić prema dijelovima 6. brigade, 7. brigada je vršila izvjesna pomjeranja u svom rasporedu, tako što je svoj 4. bataljon iz rejona Lijeve Rijeke uputila (26. — 27. III) u Bjelopavliće, na prostoriju: Laće — Slatina — Jovanovići, prema Daniiovggradu, a 1. bataljon iz Kuća na prostoriju Crnci — Glizica, prema Spužu.

Sedma crnogorska brigada se krajem marta nalazila na širokom frontu (preko 20 km) od sela Oraha u Kućima do sela Jovanovića u Bjelopavlićima (dva bataljona u Kućima a dva bataljona u Bjelopavlićima), s tim što su se u Piperima, prema Spužu i Podgorici, nalazili 4. bataljon 5. brigade i dijelovi Zetskog odreda pod komandom štaba ove brigade u Bioču.⁸⁶

⁸⁶ Četvrti bataljon 5. brigade, koji je bio u sastavu Udarne grupe, poslije prebacivanja u Bjelopavliće, na lijevu obalu Zete, stavljen je pod komandu štaba 7. brigade, 20. februara došao je na prostoriju Piperà i do 24. februara zatvorio pravce od Podgorice i Vraničkih Njiva, koje je do tada držao bataljon Glavnog štaba, koji je upućen u sastav 8. crnogorske brigade (17. II). Ovaj bataljon je od 18. do 27. marta proveo na položajima Glizica—Slatina—Jovanovići—Vinići, prema Daniiovggradu i Slapu, pa se poslije dolaska na ovaj sektor 4. bataljona 7. brigade ponovo vratio u Piperu na položaje koje je ranije držao prema Podgorici, gdje su ga u međuvremenu zamijenili manji dijelovi Zetskog odreda i 7. brigade.

Četvrti bataljon 7. brigade po dolasku iz Lijeve Rijeke na nove položaje u Bjelopavliće izvršio je 30/31. marta protivnapad na četnike (oko 250) koji su bili prešli na lijevu obalu Zete i u

4. DEJSTVA NA SEKTORU MOJKOVAC – BIJELO POLJE

Prodorom njemačkih snaga početkom decembra 1943. od Sjenice, preko Nove Varoši i Prijepolja prema Pljevljima i dolini Drine, i izbijanjem njihovih dijelova na Taru, prema Zabljaku i u Brodarevo, prema Bijelom Polju, oblast južnog Sandžaka i pravac prema Mojkovcu, u dolinu Tare, bili su ugroženi.⁸⁷

Druga proleTERSka divizija je poslije napuštanja Pljevalja (5. XII) povukla svoje jedinice na lijevu obalu Cetine, a 5. krajiška divizija, koja je bila orijentisana prema Novoj Varoši, poslije otpora neprijatelju kod Priboja (6. XII) povukla se prema Višegradu i prebacila na lijevu obalu Drine.⁸⁸

Na osnovu naređenja štaba korpusa, u vezi sa ovom situacijom, štab 3. divizije je izvršio pomjeranje nekih svojih dijelova iz doline Tare i Lima i njihovo grupisanje u južnom Sandžaku za odbranu pravca prema Mojkovcu: 4. brigada je svoj 5. bataljon iz Berana prebacila na sektor Slopač (Slijepač) Most – Bijelo Polje, gdje se već nalazio njen 3. bataljon, koji se povukao (7. XII) iz Bijelog Polja, i dijelovi Bjelopoljskog odreda; 6. brigada je svoja dva bataljona (1. i 3.) prebacila iz doline Tare (Mateševo – Kolašin) na sektor Mojkovac – Slijepač Most.

toku dana (30. III) upali u Viniće i Rsojeviće, gdje nije bilo naših jedinica, i poslije borbe od nekoliko časova prinudio ih da napuste ovu prostoriju i da se ponovo vrate na desnu obalu Zete uz gubitke od 12 mrtvih i 4 ranjena.

(Arhiv VII, k. 754, reg. br. 24/3: Relacija 5. crnogorske brigade; 21/3: Relacija 7. crnogorske brigade; 26/3: Relacija 7. crnogorske brigade; 27/4: dnev. k-nta 3. div.)

⁸⁷ Njemačka 1. brdska divizija ojačana dijelovima motorizovanog puka »Brandenburg«, muslimanskom milicijom, dijelovima albanskih jedinica i četnicima, nastupala je u okviru operacije 5. SS-korpusa protiv jedinica 2. i 3. korpusa NOVJ (operacija »Kugeblich«), (V. fusnotu na str. 210).

⁸⁸ Peta krajiška divizija se po naređenju Vrhovnog štaba prebacila iz Bosne (9–24. X 1943) u dolinu Lima i poslije oslobodjenja Rudog (25. X), Višegrada (26. X) i Priboja (29. X), gdje se povezala sa dijelovima 2. proleTERSke divizije, produžila dejstva prema Zlatiboru i Novoj Varoši, na pravcu Srbije. Poslije borbi sa nedićevcima, četnicima i Bugarima na ovom pravcu početkom decembra je zbog ofanzive njemačkog 5. SS-korpusa prebacila na lijevu obalu Drine kod Višegrada.

(Vojna enciklopedija, sv. 6).

U vezi sa ovom pregrupacijom bataljon 4. brigade iz Andrijevice prešao je u Berane, bataljon 6. brigade iz Lijeve Rijeke u Mateševo, a njen bataljon iz Bratonožića u Lijevu Rijeku, s tim što su ostali dijelovi divizije ostali i dalje na pravcima koje su zatvarali zajedno sa dijelovima Zetskog, odnosno Komskog odreda.⁸⁹

Stab 3. divizije je u ovoj situaciji glavnu pažnju posvetio odbrani južnog Sandžaka i pravca prema Mojkovcu, očekujući napad neprijatelja od Pljevalja i Brodareva. Sprečavanje da neprijatelj proдре u dolinu Tare, južno od Mojkovca i Morače, i u oblast Kolašina i Vasojevića bio je u ovom momentu osnovni zadatak njegovih jedinica. Prema Podgorici i dolini Zete su ostavljene manje snage divizije, 5. brigada i dijelovi Zetskog odreda, pošto nije bilo znakova da će neprijatelj i sa ovog pravca napasti na oslobođenu teritoriju, a osim toga on je u ovo vrijeme bio angažovan prema Udarnoj grupi, koja je dejstvovala na teritoriji lješanske i riječke nahije i duž komunikacije Podgorica — Cetinje.

Grupisanjem 4 bataljona 4. i 6. brigade i dijelova Komskog i Bjelopolijskog odreda na sektoru Mojkovac — Bijelo Polje, branjena oblast je bila dovoljno obezbijeđena, tim prije što su ostale jedinice korpusa, čim se neprijatelj izdužio na komunikacijama, otpočele sa bočnim napadima: Pljevlja — Đurđevića Tara, Pljevlja — Kovren; Prijepolje — Pljevlja — Cajniče.

Primjenjujući manevar i izbjegavajući uporno držanje položaja, jedinice korpusa su napadale kolone i manje grupe neprijatelja, odbijale njegove ispade, onemogućavale prikupljanje i infiltriranje četnika koji su pokušavali da iskoriste prisustvo njemačkih jedinica. Prva brdska divizija je glavninu svojih snaga usmjeravala u okviru operacije prema istočnoj Bosni, ostavljajući u Sandžaku samo svoje manje dijelove, četnike i miliciju. To je pružilo mogućnost za sve veću aktivnost jedinica korpusa, ali je još bilo neizvjesno da li će okupator svoje jedinice povratiti iz doline Bosne za udar preko Sandžaka i Crne Gore, prema jedinicama 3. divizije.

⁸⁹ Zbornik t. III, knj. 6, dok. 141, 143: Naredenje štaba 3. divizije od 7. XII 43. i Izvještaj istog štaba od 8. XII 1943. štabu 2. korpusa.

Zadržavanje slobodne teritorije u Crnoj Gori i Sandžaku i njeno obezbjeđenje bilo je od značaja ne samo za dalje učvršćivanje i izgradnju narodne vlasti poslije odluka ZAVNO-a i AVNOJ-a nego i za njenu organizaciju kao operativne baze za prikupljanje na njoj snaga NOVJ, namijenjenih za postepeni prodor u Srbiju.

U vezi sa ovakvom namjenom i uslovima koji su nastali neprijateljskom ofanzivom preko Sandžaka i gubljenjem dijela slobodne teritorije tokom zime naše jedinice preduzimaju raznovrsne oblike akcija na komunikacijama koje je neprijatelj koristio, kontrolu oslobođene teritorije, njeno obezbjeđenje, što je onemogućavalo okupaciju ostalog dijela i prinudilo neprijatelja da se uglavnom pasivno brani na pojedinim tačkama duž ovih komunikacija.

Jedinice 2. korpusa su vršile iznenadne, po mjestu i vremenu, napade, kidale veze i ometale saobraćaj njemačkim jedinicama, otkrivale i uništavale grupe četnika i kroz bezbroj permanentnih akcija stvorile uslove da se potpuno vojnički i politički učvrste u ovoj oblasti, da je zadrže pod kontrolom.

Zadatak u ovoj oblasti bio je olakšan i postepenim upućivanjem tokom zime jedinica da vrše prodore u druge, još neoslobođene oblasti — stara Crna Gora, Crnogorsko primorje, istočno od Lima — što je privlačilo pažnju neprijatelja i vezalo njegove snage na tim pravcima.

Odgovarajućim rasporedom na širokoj prostoriji oslobođene teritorije — u dolinama Tare, Lima, Morače i Zete — i prodorom dijelova na nova područja, 3. divizija je uspješno izvršavala zadatke u okviru korpusa.

Pošto su se prebacili na sektor Mojkovac — Bijelo Polje, bataljoni 4. i 6. brigade izvršili su napad na neprijatelja (Nijemci, četnici, milicija) koji je bio na položajima: Mjedovo brdo — Draškovina — Pavino Polje — Lekovina — Kovren i u četvorodnevnim borbama (10. — 13. XII 1943) ga prinudili na odstupanje prema Prijepolju, Brodarevu i Pljevljima. Napad je izvršen pravcem Bijelo polje — Brodarevo (bataljoni 4. brigade) i Slepač

Most (Slijepač Most) — Kovren, s jedne i druge strane puta (bataljoni 6. brigade).⁹⁰

Pored bataljona 4. i 6. brigade u ovoj oblasti su se nalazili dijelovi 3. sandžačke brigade Bjelopoljskog odreda i 1. italijanske brigade divizije »Garibaldi«, tako da su ove snage bile dovoljne da zaštite pravac prema Mojkovcu i Beranama. Radi bolje koordinacije njihovih dejstava i sadejstva one su objedinjene privremenom komandom sektora (Kovren — Mojkovač — Bijelo Polje).⁹¹

U borbama narednih dana na pravcu Brodareva Bjelopoljski odred je, pošto je razbio i protjerao miliciju i četnike, upao u ovo mjesto (21. XII), iz kojeg se sljedećeg dana povukao pred intervencijom Nijemaca od Prijepolja. Dijelovi 4. brigade su prešli na istočnu obalu Lima, na sektoru Brodarevo — Bijelo Polje, i preduzeli izviđanje i kontrolu prema Prijepolju, Sjenici i Pešteru.

Neprijatelj je 26. decembra prešao u napad od Brodareva, potisnuo dijelove 4. brigade prema Gostunu i Tutićima, a nekoliko dana kasnije jedna njegova kolona,

⁹⁰ Bataljoni 6. brigade su tokom 10. XII ovladali Pavinim Poljem, Lekovinom, Draškovinom i Mjedovim brdom, a potom tokom noći, u sadejstvu sa dijelovima Bjelopoljskog odreda zauzeli Grab, napali (11. XII) neprijatelja na Bijovom grobu i sledećeg dana (12. XII) zauzeli i ovaj položaj u sadejstvu sa dijelovima 3. sandžačke brigade. Zatim su odbacili neprijatelja sa Bielih trla i prinudili ga da odstupi u Brodarevo i Komarane. U međuvremenu bataljoni 4. brigade su zauzeli Bijelo Polje (10. XII), protjeravši odavde miliciju i četnike, a potom produžili prema Brodarevu i zauzeli (13. XII) Jasen, južno od ovog mjesta. Neprijatelj (Nijemci, četnici, milicija) u ovim borbama (10. — 13. XII) imao je gubitke: 40—50 poginulih, 114 zarobljenih i veći broj ranjenih. Gubici 6. brigade za ovo vrijeme bili su 6 poginulih i 14 ranjenih, dok su gubici 4. brigade nepoznati.

(Zbornik, T. III, knj. 6, dok. 169: Bojna relacija Štaba 6. crnogorske brigade; dok. 170: Izvještaj štaba 3. divizije od 18. XII 1943. štabu 2. udarn. korpusa).

⁹¹ Poslije odbacivanja neprijatelja sa linije Kovren—Bijelo Polje naše su jedinice zauzele raspored: Dobrinje—Mioča—Bijelo Polje (dva bataljona 4. brigade); Moikovač—Šahot'ći (dva bataljona 6. brigade); Gradina—Draškovina—Kitevo—Kičava—Tulovo—Krupice (3. sandžačka brigada); Rogujevac—Prijesničko brdo (Bjelopoljski odred); Kovren—Biokovac—Lepenac—Mojkovac (1. italijanska brigada).

Komandant sektora bio je Veljko Zitić, komandant 6. crnogorske brigade.

sastavljena od četnika i milicije (500—600), nastupajući iz pravca Prijepolja desnom obalom, došla je do sela Tutići i Vrbniče, gdje je od dijelova ove brigade prvo zadržana (30. XII), a potom je napali na prostoriji sela Pečarske, na desnoj obali Bistrice, razbili i odbacili natrag (31. XII) nanijevši joj gubitke od 9 poginulih i više ranjenih, kao i 15 zarobljenih četnika.

Nijemci i četnici su 31. XII napali i bataljone 3. sandžacke brigade na pravcu Kozice — Kamena Gora, ali su protivnapadom tokom dana odbačeni u Pljevlja pri čemu su pretrpjeli gubitke od oko 60 poginulih i ranjenih i 9 zarobljenih, dok su gubici 3. sandžacke u ovoj borbi bili 3 poginula i 8 ranjenih boraca.

Dejstvo naših jedinica tokom decembra u oblasti južnog Sandžaka osujetilo je pokušaj neprijatelja da jačim dijelovima izbije na Taru radi osiguranja pokreta njegovih glavnih snaga od Prijepolja, preko Pljevalja prema Čajniču i dolini Drine, kao i da ovu oblast stavi pod četničko-milicijsku kontrolu, pošto iz nje potisne jedinice 2. korpusa.

Četnici su se uzalud nadali da će njemačkim jedinicama uspjeti da protjeraju partizane iz Sandžaka i Crne Gore, te da će se ponovo organizovati i učvrstiti u ovoj oblasti. Radi obezbjeđenja komunikacija i veze između istočnog Sandžaka i Bosne (dolina Drine) Nijemci su ostavili svoje garnizone u Sandžaku, Prijepolju i Pljevljima, jačine po 1 bataljon u svakom mjestu, odakle su povremeno preduzimali ispade prema našim jedinicama desno i lijevo od komunikacije Sjenica — Nova Varoš — Pljevlja, koristeći pri tom, u nedostatku sopstvenih snaga, miliciju i četničke grupe koje su na brzinu prikupljali radi podrške u ovim akcijama. U težnji da ovu komunikaciju obezbjede za redovan saobraćaj svojih trupa, neprijatelj je napravio nekoliko dubljih ispada i prodora i na pravcu Bijelog Polja i Mojkovca, od Prijepolja i Pljevalja, ali je protivnapadima jedinica 3. divizije i Bjelopoljskog odreda, kao i dijelovima divizije »Garibaldi«, zadržavan i potiskivan prema ovoj komunikaciji, na koju su i sa sjevera, na relaciji Sjenica — Prijepolje, vršile snažan pritisak jedinice 2. proleterske divizije.

Štab 2. korpusa je naredio svojim jedinicama (30. XII) da neprekidnim akcijama blokiraju komunikaciju Sjenica — Prijepolje — Pljevlja — Čajniče — Goražde i one-moguće prikupljanje razbijenih četnika u ovoj oblasti, koji su se redovno aktivirali kada su Nijemci preduzimali is-pade i napade na naše jedinice.

U vezi sa ovim štab 3. divizije je 31. decembra 1943. naredio: da 7. crnogorska brigada, koja je uključena u sa-stav divizije, pređe iz Kolašina u dolinu Lima, na desnoj obali zauzme raspored između rijeke Bistrice i sela Iva-nja, na sektoru Bijelog Polja, i zatvori pravce od Peštera, Sjenice i Brodareva; 1. italijanska brigada divizije »Ga-ribaldi«, privremeno pod komandom štaba 3. divizije, upu-ćena je na prostoriju Goražde — Babino — Godoče-lje — Radulovići, sjeveroistočno od Berana, da zajedno sa dije-lovima 4. brigade zatvori pravac od Rožaja i Peštera, po-vezujući se lijevo sa dijelovima 7. brigade a desno u re-jonu Andrijevice sa Komskim odredom; bataljoni 4. pro-leterske brigade (2) i Bjelopoljski odred imali su zadatak da zauzmu Brodarevo i zatvore pravac Prijepolje — Bi-je-lo Polje, dok je 6. crnogorska brigada i dalje zadržana na prostoru Slepč Most (Slijepač Most) — Sahovići (2 bata-ljona), na pravcu Mojkovca i u dolini Tare — Mateševo — Lijeva Rijeka (2 bataljona). Peta crnogorska brigada i Udarna grupa su i dalje po ovom naređenju zadržane na dotadanjem zadatku, s tim što je naređeno da se jedan bataljon 4. brigade iz ove Grupe odmah vrati za Kolašin. Štab divizije je naredio da štab 4. brigade objedini ko-mandu nad jedinicama u dolini Lima, na sektoru Berane — Bijelo Polje — Brodarevo.⁹²

Pomjeranjem jedinica i prebacivanjem 7. brigade iz doline Tare na sektor Bijelog Polja, 3. divizija je imala glavninu svojih snaga u dolini Lima i južnom Sandžaku sa zadatkom da zatvori pravce od Prijepolja i Sjenice, dok su njeni dijelovi sa Komskim odredom i dijelovima divi-zije »Garibaldi« zatvarali pravce od Rožaja, Plava i Gu-

⁹² Zbornik T. III, knj. 6, dok. 191: Naređenje štaba 2. korpu-sa od 30. XII 43, dok. 196: Naređenje štaba 3. divizije od 31. XII 1943.

sinja, a 5. crnogorska brigada na sektoru Podgorica — Danilovgrad.⁹³

Zbog ispada koje je neprijatelj početkom januara otpočeo od Pljevalja i Prijepolja prema 3. sandžačkoj brigadi, Bjelopoljskom odredu i dijelovima 4. proleterske brigade i povlačenja bataljona 6. brigade sa sektora Mojkovca radi upućivanja u oblast Nikšića i Grahova, naređeno je (8. I) 7. crnogorskoj brigadi, koja se nalazila u Bijelom Polju radi zauzimanja naređenog rasporeda na desnoj obali Lima, da se vrati na sektor Slepč Most (Slijepč Most) — Šahovići na zadatak koji su na ovom pravcu imali bataljoni 6. brigade i poveže se sa 3. sandžačkom brigadom na pravcu Kovrena i Jabuke. Kontrolu desne obale Lima u rejonu Bijelog Polja preuzeli su bataljoni 4. brigade i dijelovi Bjelopoljskog odreda.

Sedma brigada je prešla iz rejona Bijelog Polja na pravac koji su pokrivali bataljoni 6. brigade i, pošto je tokom 9. januara zauzela raspored na sektoru Slepč Most (Slijepč Most) — Šahovići, povezala se sa 3. sandžačkom brigadom, koju je neprijatelj napao i potisnuo (6. i 7. I) sa Kovrena i Crnog vrha i zajedno sa ovom brigadom, bataljonima 4. brigade i Bjelopoljskog odreda napada neprijatelja (12. I) na liniji Crni vrh — Slatina, kojom je bio ovladao, i odbacuje ga prema Brodarevu.⁹⁴

Neprijatelj je ponovo napao (16. I) jedinice ovog sektora na liniji Kovren — Bijov grob — Slatina — Brodarevo. Naročito jak pritisak ispoljio je na sektoru Grab — Bijev grob — Draškovina — Slatina, na pravcu Šahovića, ali je usljed otpora naših jedinica pustio položaje koje je tokom dana bio zauzeo, a sljedećeg dana izvršio dalje povlačenje. Međutim, neprijatelj je i narednih dana pre-

⁹³ Ostalim jedinicama korpusa bilo je naređeno: 2. diviziji, koja je 29. XII zauzela Novu Varoš, da vrši pritisak sa sjevera na komunikaciju Sjenica—Prijepolje; 3. sandžačkoj brigadi i dijelovima »Garibaldi« (2 bataljona) da djeluju sa prostorije Kamena Gora—Jabuka na komunikaciju Prijepolje—Pljevlja; 4. sandžačkoj i dijelovima »Garibaldi« da napadaju komunikaciju Pljevlja—Cajniče; Komskom odredu i dijelovima »Garibaldi« da sa prostorije Andrijevice izviđaju i obezbjeđuju pravce od Peći, Plava i Gusinja. Zbornik, t. III, k. 6, d. 191: Naređenje štaba korpusa od 30. XII 1943.)

⁹⁴ Arhiv VII, k. 754, reg. br. 27/4: Dnevnik k-nta 3. divizije.

duzimao ispade i napade, da bi oslabio i spriječio pritisak naših jedinica prema Prijepolju i Pljevljima, odnosno prema drumu koji povezuje ova mjesta. On je napao (19. I) dijelove 4. brigade južno od Brodareva i zauzeo Gostun, a na pravcu 7. brigade Bijev grob, ali je protivnapadom dijelova ove dvije brigade (19/20. I) potisnut sa oba pravca.

Pošto je krajem januara zbog izvršene reorganizacije u sastavu jedinica korpusa, o čemu je rečeno ranije, 7. brigada povučena iz Sandžaka i prešla na sektor prema Podgorici, te je odbranu ove oblasti u narednom periodu, tokom zime, preuzela 3. sandžačka brigada, koja je privremeno ušla u sastav 3. divizije.⁸⁵ Ona je tokom 29. januara zauzela raspored: Maoče — Lekovina — Grab — Kitevo — Sahovići, i na taj način zatvorila pravce od Pljevalja i Prijepolja prema južnom dijelu Sandžaka i Mojkovcu. Ona je u ovoj oblasti uspješno odbijala neprijateljske ispade, uništavala četničke grupe i miliciju, vršila mobilizaciju i popunu bataljona, politički djelovala među narodom, obučavala nove borce. Krajem februara njeno brojno stanje je oko 1.000 boraca. Ona je tokom februara uspješno odbila nekoliko napada neprijatelja iz pravca Brodareva (5. i 16. II) i zadržala kontrolu nad ovom oblašću tokom zime.

Neprijatelj je tokom januara i kasnije vršio pritisak i prema dijelovima divizije na sektoru Berane — Andrijevica. Oko 1.000—1.500 pripadnika albanskih formacija (milicija i dr.) prikupilo se (24. i 22. I) na prostoriji sela Petnica — Trpezi s ciljem da izvrše napad prema Beranama. Dijelovi 4. proleTERSke brigade (1. i 4. bataljon) i 1. italijanske brigade divizije »Garibaldi« izvršili su napad (22/23. I) na neprijatelja na ovoj prostoriji i prinudili ga borbom (23. i 24. I) da se povuče prema Rožaju uz velike gubitke.⁸⁶

⁸⁵ Isto, k. 759, reg. br. 3/1: Naređenje štaba 3. divizije od 31. I 1944.

⁸⁶ Neprijatelj je imao oko 160 mrtvih i ranjenih. On je uspio da u borbi od 23. januara nanese gubitke 4. proleTERSkoj brigadi (1. i 4. bataljonu) od 14 poginulih i 37 ranjenih i da joj uništi 2 mitraljeza, 2 puškomitraljeza i 2 laka bacača.

(Zbornik, T. III, knj. 7, dok. 25 — Izvještaj političkog komesara 4. brigade od 25. I 44.)

Albanska milicija iz Plava i Gusijna (oko 1.000 — 1.500) i četnici od Vrmoša 500—600 četnika i nešto milicionera) izvršili su napad (24. I) od Murine i preko Konjuha prema Andrijevići na dijelove Korskog odreda i divizije »Garibaldi«. Stab 4. brigade je prebacio svoj 5. bataljon iz Berana u Andrijeviću, a 2. bataljon iz Mateševa (iz sastava Udarne grupe) preko Trešnjevika u pravcu Konjuha, pa su 25. januara izvršili napad, zajedno sa dijelovima Korskog odreda, na neprijatelja koji je bio izbio na prilaze Andrijevice, razbili ga i prinudili da se povuče u pravcu Murine, Zeletina i sela Kutu.⁹⁷

Manevarska dejstva jedinica 2. korpusa dekoncentrisala su neprijateljske dijelove u Sandžaku. On nije mogao zadobiti kontrolu u ovoj oblasti, niti omesti razvoj NOP-a, mobilizaciju i brojni porast jedinica NOV, njihovu raznovrsnu aktivnost. Na oslobođenoj teritoriji koju su branile jedinice korpusa dejstvovali su samostalno i u sadejstvu sa ovim jedinicama partizanski odredi; organizaciono učvršćeni i brojno ojačani.⁹⁸ Ova teritorija je ostala pod kontrolom naših jedinica i postala organizovana operativna baza, sa koje su već tokom ove zime upućivane jedinice istočno od Lima i prema Srbiji.

Zadaci koji su postavljeni pred jedinice 3. divizije, kako u oblasti Sandžaka i dolini Lima, tako i prema Podgorici i dolini Zete, kao i u staroj Crnoj Gori, uspješno su izvršeni. U ovim akcijama na pojedinim pravcima veoma uspješno su sadejstvovali partizanski odredi: Lovčenski, Zetski, Kovski i Bjelopoljski, kao i dijelovi italijanske divizije »Garibaldi«, naročito njene 1. brigade.

Pored niza manjih i većih akcija: prepada i napada na neprijateljske dijelove i posade i sprečavanja i odbijanja njegovih ispada i napada divizija je vršila mobiliza-

⁹⁷ Neprijatelj je imao gubitke: oko 60 mrtvih, 63 zarobljena i više ranjenih, većinom četnika. Drugi bataljon 4. brigade, koji se pojavio u pozadini neprijatelja, u rejonu s. Konjuhe, imao je 2 poginula i 2 ranjena borca.

(Zbornik, t. III, k. 7, dok. 31: Izvještaj štaba 4. brigade od 29. I 1944. god.)

⁹⁸ Sredinom januara 1944. postojali su sljedeći partizanski odredi na teritoriji 2. korpusa u Crnoj Gori i Sandžaku: Durmitorski, Kovski, Lovčenski, Zetski, Nikšićki, Bjelopoljski i Pljevaljski NOPO. Kraće vrijeme postojao je i Kolašinski NOPO (3. II — 15. III), čije je ljudstvo ušlo u 9. brigadu.

ciju, politički djelovala na oslobođenoj teritoriji, pomažući raznovrsnim formama rada organe narodne i vojno-pozadinske vlasti u organizaciji, učvršćenju i obezbjeđivanju teritorije, sprovodeći istovremeno intenzivan vojnički i politički rad u okviru jedinica.

Zimski uslovi: oštra zima i duboki snijeg, naročito u sjevernom dijelu Crne Gore, u dolini Tare i Lima i južnom Sandžaku, ometali su dejstva većih razmjera, i neprijatelju i našim jedinicama, ali i u uslovima jedinice divizije su ispoljile visok stepen izdržljivosti, pokretljivosti i upornosti, onemogućavajući neprijatelja da takve uslove boljom opremom svojih trupa iskoriste. Protivdejsvujući, uglavnom u bok i pozadinu, njemačkim snagama u operaciji »balkanski klanac« na pravcu Podgorica — Kolašin, a zatim u toku izvođenja operacije »Kugelblic«, u dolini Lima i južnom Sandžaku, jedinice 3. divizije, zajedno sa ostalim snagama 2. korpusa, spriječile su okupatora da ostvari ciljeve koje je bio postavio ovim operacijama u ovoj oblasti. Svi ispadi (Nijemaca, četnika, milicije) od Prijepolja, Pljevalja, Plava i Gusinja završili su se neuspjehom jer nisu uspjeli da dublje prodru na oslobođenu teritoriju, da je zadrže na njoj, razbiju naše jedinice, obezbjede neometani saobraćaj osnovnim komunikacijama ove oblasti.

Ovim dejstvima bila je obezbijedena relativna stabilnost oslobođene teritorije i omogućeno da se na njoj izvrše tokom zime, odgovarajuća preformiranja, formiranja novih jedinica i komandi, pregrupacija snaga i pripreme za prolećna dejstva većih obima i šireg manevra."

99 pored ranije navedenih formiranja, formirane su (13. II 1944.) četiri vojna područja za srezove: nikšićki i šavMčki, dani-
lovgradski, podgorički i cetinjski, kolašinski, andrijevički i beran-
ski, a zatim (29. II) i za srezove bjelopoljski i beranski.

Poslije napuštanja Pljevalja, početkom decembra 2. proleter-
ska divizija je prešla Lim i komunikaciju Priboj—Dobrun, vodila
borbu sa četnicima na prostoru Bijelo Brdo, Gornja i Donja Ja-
blanica, oslobodila Novu Varoš (29. XII) a potom, poslij-e dvodne-
vne borbe sa Nijemcima, Bugarima i četnicima zauzela Ivanjicu (10.
I 1944). Krajem januara, po odluci Vrhovnog štaba, formirana je
od 2. proletherske i 5. krajiške divizije Udarne grupa za proboj u
Srbiju, koja je tek sredinom marta pristupila izvršenju ovog za-
datka i krajem mjeseca izbila na r. Ibar, ali nije uspjela da ga
forsira zbog jakog otpora Nijemaca, Bugara, nedićevaca i četnika,

Četnici su najvećim dijelom bili poraženi — kao organizovane formacije. Njihove grupe koje nijesu uspjele da se sklone u garnizone okupatora skrivale su se po zemunicama i zabačenim mjestima, ali su po tragovima u snijegu otkrivane i uništavane ili zarobljavane od potjeranih odjeljenja i odreda koje su formirale naše jedinice za ovu svrhu.

U dolini Zete i oblasti zapadno od nje vremenski uslovi su ove zime bili povoljni, uglavnom bez snijega, što su naše jedinice koristile za stalnu aktivnost. Neprijatelj nije bio toliko jak da u ovom periodu, poslije neuspješne operacije »Balkanski klanac«, preduzme obimnije poduhvate protiv naših jedinica u ovoj oblasti, koje su bile nedovoljne da te uslove bolje iskoriste, pošto se neprijatelj oslanjao na svoje utvrđene garnizone duž komunikacija Podgorica — Nikšić — Grahovo, Podgorica — Cetinje — Kotor, povezane komunikacijama koje je skoro redovno koristio, sa povremenim prekidima usijed napada naših jedinica.

Tokom zime završena je reorganizacija 3. divizije, a uključivanjem, pored 5. i 7. brigade, 9. crnogorske brigade (1. IV 1944.), njen organizacijsko-formacijski sastav je ustanovljen do kraja rata.¹⁰⁰ Brojno stanje divizije 1. aprila bilo je oko 2.880—3.000 boraca.¹⁰¹

U ovom periodu izvršene su neke organizacijsko-formacijske popune i promjene u skladu s opštim razvojem NOV. U Donjoj Morači (s. Duđevina) formiran je 20. decembra 1943. artiljerijski divizion od 4 brdska topa 75 mm, na kojima su poslužiocu u početku bili pretežno italijanski vojnici (pripadnici biv. italijanske divizije »Venecija«, kojoj su i oruđa pripadala). Divizion je uključen u sastav 3. divizije, koja je ovim ponovo došla do formacijske artiljerije, koju je izgubila u bici na Sutjesci. Nešto kasnije (15. V 1944) ušao je u sastav Artiljerijske grupe 2. korpusa. Brojno stanje diviziona na dan formiranja bilo

pa se krajem aprila pod borbom vratila u Sandžak, na oslobođenu teritoriju koju su držale jedinice 3. i 37. divizije.

100 poslije odlaska 10. brigade, kroz sastav divizije su prešle 4. proleterska, 6. crnogorska i 3. sandžačka brigada i italijanska brigada »Aesta«.

101 (Arhiv VII, k. 756, reg. br. 29/2: Pregled brojnog stanja 3. divizije)

Ispraćaj delegata iz jedinica na Omladinski kongres u Drvaru

je 217 boraca i starješina.¹⁰² Na osnovu odluke CK KPJ od 23. decembra 1943. izvršena je reorganizacija politodjela na taj način što su politodjeli brigada zbog kadrovskih potreba ukinuti, a mjesto njih formiran je ojačani politodjel divizije, u kojem su postavljeni: za rukovodioca Boško Buričković, a za članove: Nikola Gažević, Nikola Dorčević, Božidar Brajović i Aco Vukotić.¹⁰³ U vezi sa ovom izmjenom u radu političkih organa, u diviziji je formiran divizijski partijski komitet, koji su sačinjavali zamjenici političkih komesara brigada (partijski rukovodioci brigada). Za sekretara divizijskog komiteta izabran je, početkom januara 1944. god. na sastanku u Kolašinu Jagoš Uskoković, zamjenik komesara 5. crnogorske brigade. Politički komesar divizije je bio po funkciji član ovog komiteta.¹⁰⁴

Promjene u partijsko-političkim organima ojačale su partijsku organizaciju i partijsko-politički rad u diviziji, pozitivno uticale na razvijanje discipline, odgovornosti i budnosti kod članova Partije i ostalih boraca i starješina. Još veća pažnja je posvećena organizaciji kurseva (part, i drugih), vaspitanju i omasovljenju SKOJ-a, radu na terenu, političkom i kulturnom uzdizanju boraca i rukovodilaca — kroz predavanja i druge forme rada.¹⁰⁵

¹⁰² Isto, k. 757, reg. br. 1—24/7: Istorijat art. 3. divizije.

¹⁰³ Zbornik, T. III, knj. 6, dok. 185: Pismo politkomesara 2. udarnog korpusa od 27. XII 1943. godine.

¹⁰⁴ Zbornik, T. III, knj. 6, dok. 158: Uputstvo politkomesara 2. korpusa od 13. XII 43. Isto, k. 756 A reg. br. 3—1/5: Izvještaj o part, organizaciji 3. divizije.

¹⁰⁵ U ovom periodu po jedinicama 3. divizija održavana su predavanja i prorađivale sljedeće teme:

— Imperijalizam i imperijalistička osvajanja, Seljačko Ditanje — uloga seljaštva kao saveznika proletarijata, O nacionalnom pitanju i kako se ono postavlja u Jugoslaviji, Fašizam i borba slobodoljubivih naroda protiv njega, Oktobarska revolucija i postanak Sovjetskog Saveza, Postanak i razvijanje Crvene armije, Uloga Sovjetskog Saveza u današnjem oslobodilačkom ratu, Uloga KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi, Politika okupatora i domaćih izdajnika, Izdajnička uloga monarhije i londonske izbegličke vlade, Narodnooslobodilački odbori kao nova narodna vlast, Narodnooslobodilačka vojska ostvaruje bratstvo naroda Jugoslavije, i dr. Pored ovoga prorađeno je više tema iz geografije, istorije, fizike i ostalih naučnih oblasti.

(Arhiv VII, k. 756 A, reg. br. 3—1/5: Uloga partijske organizacije u životu, radu i borbi 3. divizije).

PROTIVDEJSTVA OKUPATORSKO-KVISLINŠKIH
JEDINICA NA ŠLOBODNU TERITORIJU U
SANDŽAKU I CRNOJ GORI

— april — juni 1944. —

1. NAPAD 3. DIVIZIJE NA UPORIŠTA U DOLINI ZETE

U okviru narednih zadataka jedinica 2. korpusa: prodori istočno od doline Lima i prema Srbiji, prema Crnogorskom primorju i Boki kotorskoj štab korpusa je naredio 3. diviziji i Primorskoj operativnoj grupi da likvidiraju neprijatelja u oblasti Bjelopavlića i onemoguće njegovu povezanost između garnizona u Podgorici i Nikšiću. Ovakvom akcijom, u slučaju uspjeha, došlo bi do povezivanja slobodne teritorije sa starom Crnom Gorom i slobodnijeg manevra naših jedinica prema Primorju i Boki.

Treća divizija je u okviru ovakvog plana dobila zadatak da likvidira neprijateljska uporišta na lijevoj obali Zete, između sela Rogama i Danilovgrada (Trijebač — Kaznovica — Spuž — Taraš), dok je Primorskoj operativnoj grupi stavljeno u zadatak da likvidira neprijatelja na desnoj obali ove rijeke, između Danilovgrada i Veljeg Brda.

Situacija u dolini Zete početkom aprila 1944. bila je sljedeća: okupator se služio povremeno komunikacijom Podgorica — Danilovgrad — Nikšić, obezbjeđujući je svojim posadama sa Trijeoča, Kaznovice, Spuža, Taraša, na lijevoj obali Zete. Desnu obalu, između Malog brda i Danilovgrada, kontrolisali su skoro u potpunosti neprijateljski dijelovi, a dalje prema Nikšiću imao je svoje manje

posade, uglavnom četnici, u selima Bogetići, Stubica, Cerravo, Dobruš, Drenovštica, Miljevići, Bogmilovići, Dolovi, Ržište. Ostali dio Bjelopavlića, na lijevoj obali, i Piperi, osim Donjih Rogama, bio je pod potpunom kontrolom naših jedinica i dio oslobođene teritorije Crne Gore.¹⁰⁶

Dohna Zete, povezana komunikacijom Podgorica — Nikšić, bila je smetnja našim dijelovima na jednoj i drugoj strani, u održavanju između njih brze veze i sadejstvu u akcijama. Pored njemačkih i italijanskih jedinica četničke grupe koje su kontrolisale veliki dio sela na desnoj obali Zete i imale svoje uporište u Kosovom lugu, znatno su ometale prodore i akcije naših jedinica u ovom dijelu Bjelopavlića.

Oslobođenje Bjelopavlića bilo je u ovo vrijeme, pored ostalog, značajno i sa stanovišta ekonomskih potreba naše vojske. Bogata Bjelopavlička ravnica mogla im je u narednom periodu poslužiti kao izvor ishrane, pošto je tokom zime oslobođeni dio teritorije u tom pogledu bio znatno iscrpljen, a snabdijevanje od saveznika bilo je još nedovoljno. Likvidacijom neprijatelja na istaknutim tačkama u ovoj dolini, a potom osloncem na iste stvorili bi se uslovi za njenu trajniju odbranu prema Podgorici i za izolovanje nikšićkog garnizona. Osim toga, bilo bi razbijeno četničko uporište u Kosovom lugu, u kojem su nalazili svoju bazu s osloncem na obližnje okupatorske garnizone. Poslije ovakve akcije, u slučaju njenog uspjeha, oslobodilo bi se snage Primorske operativne grupe za dejstva u pravcu Boke kotorske i Konavala na čemu je insistirao i Vrhovni štab, zbog značaja ovih oblasti.¹⁰⁷

¹⁴⁶ Komunikaciju Podgorica—Danilovgrad—Nikšić branili su dijelovi njemačke 181. divizije (363. puk: Podgorica, Danilovgrad, Begetići, Nikšić), italijanski bataljoni »crnih košulja« (Rogarne, Kaznovica, Taraš, Danilovgrad, Nikšić) i četnici iz Podgorice i Danilovgrada. (Arhiv VII, k. 73, reg. br. 47/4: Istorijat njemačke 181. divizije); Zbornik t. III, knj. 7, dok. 122. i dok.136: Naređenje štaba Prim, operativne grupe od 29. III i Zapovijest štaba 2. dalmat. brig, od 1. IV 44.

¹⁰⁷ Za komunikaciju Danilovgrad—Nikšić bile su privezane znatne snage Primorske operativne grupe, tako da ostale njene jedinice nijesu bile dovoljne da se uspješno angažuju u ostaloj oblasti stare Crne Gore, prema Boki Kotorskoj i Konavlima (oblast Dubrovnika). Dijelovi 3. divizije i Zetskog NOPO svojim rasporedom i dejstvima na širokom frontu bili su angažovani prema Pod-

Prednje okolnosti i potencijalna privlačnost ove oblasti uticali su na odluku štaba korpusa da početkom aprila prema dolini Zete koncentriše jače snage: glavninu 3. divizije i Primorske operativne grupe sa ciljem da likvidiraju neprijateljska uporišta, organizuju narodnu vlast i izvrše potpunu mobilizaciju boraca za jedinice Narodnooslobodilačke vojske. Iako pod stalnom kontrolom i terorom okupatora i četnika, narodnooslobodilački pokret u ovoj oblasti imao je veliki broj pristalica i simpatizera, naročito među omladinom.

Treća divizija je na sektoru Podgorica — Nikšić grupisala >10 bataljona: pored 7. brigade, koja se već nalazila na prostoru Kuči — Bjelopavlići, i 4. bataljona 5. brigade iz sastava Udarne grupe koji se nalazio na prostoru Piperà, pod komandom štaba 7. brigade, prebačeni su na ovaj sektor 9. crnogorska brigada iz rejonu Gornje Morače, gdje je izvršeno njeno formiranje, i 2. bataljon 5. brigade iz Andrijevice, kao i dvije baterije brdskog artiljerijskog divizionu iz rejonu Kolašina.

Jedinice 3. divizije na ovom sektoru izvršile su sljedeći raspored: 9. brigada poslije dvodnevnog marša (4—6. aprila) Gornja Morača — Donja Morača — Bioče smijenila je bataljone 7. brigade (2 bataljona) sa sektora Kuči — Bioče, prema Podgorici, i razmjenila se na prostoriji: Bioče — Cvarin — Mrke (1. bataljon), Sjenica — Medun — Kosor (4. bataljon), Momče — Bezijovo — Brajevo — Orahovo (3. bataljon), Lijeva Rijeka — Veruša (2. bataljon). Njoj je stavljeno u zadatak da zatvori pravce od Podgorice prema Bioču i Kučima i od Vrmoše prema Lijevoj Rijeci i Brskutu.¹⁰⁸

— Drugi bataljon 5. brigade, pošto se prebacio (2—4. aprila) iz Andrijevice, preko Lijeve Rijeke i Bioča u Piperu, razmjestio se na prostoriji — Mrke — Petrovići — Zavalu sa zadatkom da zatvori pravac od Podgorice prema Piperima i Bioču, zajedno sa 4. bataljonom ove brigade,

gorici, Doljanskoj Glavici, Trijepču i Spužu. U Sandžaku su se nalazile 3. i 4. sandž. brigada — prema Prijepolju i Plievljima, 8. crn. brigada na sektoru Bijelo Polje—Prijepolje. Dijelovi 5. brigade (1. i 3. bat.) i dijelovi Komskog odreda u rejonu Andrijevice.

los Arhiv VII, k. 754, reg. br. 28/3: Bojna relacija 9. crnog, brigade.

koji se već nalazio na ovom pravcu. Komandu nad ovim bataljonima imao je dio štaba brigade (komesar i načelnik štaba), dok je ostali dio štaba sa prištapskim dijelovima ostao i dalje u Andrijevići sa ostalim bataljonima brigade: 1. bataljon na prostoriji Marsenića Rijeka — Sekulari, 3. bataljon na području Andrijevica — Cecune — Ulotina, koji su imali zadatak da zajedno sa dijelovima Komskog odreda zatvore pravce od Čakora, Vrmoše, Gusiinja i Murine.¹⁰⁹

— Sedma brigada, poslije smjene njenih bataljona u Kučima, prebacila se na teren sela Crnci prema Spužu (2 bataljona) i u Bjelopavliće, gdje su se već nalazila 2 bataljona, prema Danilovgradu.

— Artiljerija je raspoređena: 1 baterija na prostoriji Markovići — Ravni Laz, a 1 baterija u Martinićima (Glicica).

Poslije izvršenog prikupljanja i odgovarajućih pomjeranja jedinice 3. divizije su zauzele raspored za napad na Trijebač, Kaznovicu, Spušku glavicu (Spuš) i Taraš, koji je na osnovu naređenja štaba divizije izvršen 10. aprila u 21. čas.¹¹⁰

Za izvršenje napada na ove položaje određene su 5. i 7. brigada i 1 bataljon italijanske divizije »Garibaldi« (iz 1. brigade), dok je 9. brigada vršila demonstrativne napade prema Podgorici i neposrednoj okolini da bi vezala za sebe snage ovog garnizona za vrijeme napada u dolini Zete.¹¹¹

¹⁰⁹ Arhiv VII, k. 754, reg. br. 7/1: Obavještenje štaba 5. brigade od 1. IV štabu 3. div.

¹¹⁰ Ove tačke su dominirale okolnim terenom i bile su pogodno za odbranu, a veoma nepogodne za napad zbog otkrivenih prilaza (kamenjara) i bunkera koji su bili opasani bodljikavom žicom (Trijebač, Taraš). Na svim ovim tačkama nalazilo se po oko 150—200 italijanskih fašista, Nijemaca i četnika.

¹¹¹ Jedinice Primorske grupe bile su 1. aprila rasnođene: duž komunikacije Danilovgrad—Nikšić—Grahovo (2. dalmatinska brigada), Cetinje—Podgorica (6. brigada), Grahovo—Risan (1. bokeški bataljon, formiran 21. I 1944). Sa njima su dejstvovali dijelovi Nikšićkog i Lovćenskog odreda. (Zbor. T. III, knj. 7, dok. 122: Naređenje štaba Prim. oper. grupe od 29. III 1944). U ovoj operaciji njene jedinice su vršile napad na neprijatelja na sektoru Velje Brdo—Stolovlav—Danilovgrad.

Zadatak jedinica, po ovom naređenju, bio je:

— dva bataljona 5. brigade i bataljon divizije »Gari-baldi«: da napadnu i likvidiraju neprijatelja na Trijepču i Kaznovici, odnosno da ga odbace na suprotnu obalu i posjednu ove položaje, poruše most kod Vraničkih Njiva i spriječe intervenciju od Podgorice;

— dva bataljona 7. brigade napadaju Spuž, da poruše most na Zeti u ovom mjestu i obezbjeđuju se prema Stologlavu, posjedajući dijelovima Spušku glavicu, a druga dva njena bataljona i jedan bataljon Zetskog odreda da likvidiraju neprijatelja u rejonu Zdrebaonika i na Tarašu, posjednu istaknute položaje da sa njih spriječe intervenciju od Danilovgrada, a potom sadejstvuju jedinicama Primorske operativne grupe u napadu na Danilovgrad.

Napad ovih jedinica podržala je divizijska artiljerija sa prostorije Markovića (1 baterija) za dejstvo na Trijepču i Kaznovicu i sa prostorije Glizice (1 baterija) za dejstvo na Spuž, Taraš i Danilovgrad.¹¹²

Tok i rezultat ovog neuspjelog napada bio je sljedeći: 1. i 4. bataljon 7. brigade i 4. bataljon Zetskog odreda napali su neprijatelja na prostoru Zdrebaonik — Taraš i pošto su prethodno odbacili četnike iz rejona Zdrebaonika, Gorice i Sekulića (4. bataljon 7. brig. i bataljon Zetskog odreda), produžili su napad u pravcu Taraša (4. bataljon 7. brigade), Pažića (bataljon Zetskog odreda) i Lalevića (1. bataljon 7. brigade). Napad se odvijao istočnim, južnim i zapadnim padinama Taraša, s tim što je sa sjeverne i sjeveroistočne strane napadala po 1 četa 1. i 4. bataljona 7. brigade.

Kada su bataljoni podišli vrhu utvrđenog Taraša, neprijatelj je pružio jak otpor i odbio nekoliko njihovih juriša. Naročito na jak otpor naišao je 4. bataljon brigade i bataljon Zetskog odreda u istočnom dijelu Taraša: položaji su u toku dva časa borbe prolazili nekoliko puta iz ruku u ruke. Neprijatelj je bio podržan vatrom artiljerije i minobacača iz rejona Danilovgrada, koja je tukla teren koji su podilazili naši bataljoni, što je omelo njihovo sa-

¹¹² Zbornik, t. III, k. 7, d. 149: Naređenje štaba 3. div. od 8. IV 1944. g

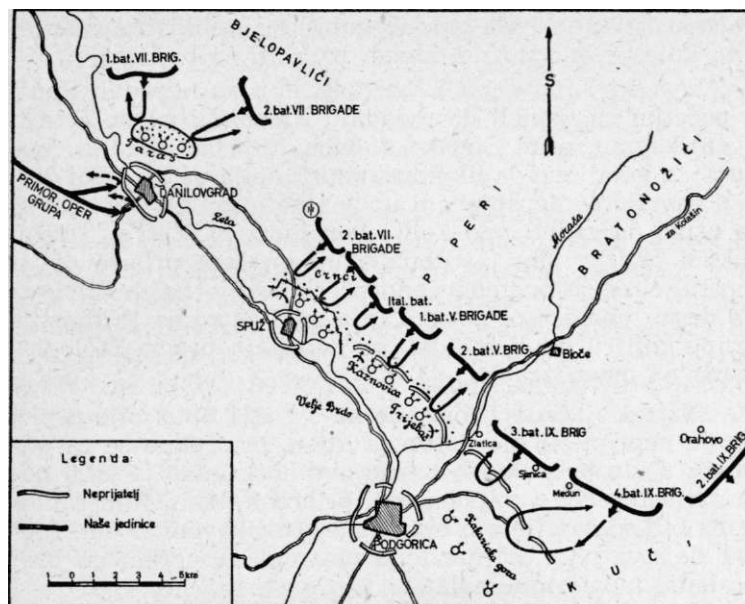
dejstvo i nanijela im znatne gubitke i veliki broj ranjenih, koje je bilo nužno odmah izvlačiti sa bojišta.

Drugi i 3. bataljon 7. brigade, koji su napadali Spuž, u početku su uspjeli da ovladaju lijevom obalom Zete u ovom rejonu, osim Spuške glavice, koju su opkolili. Pokušaj 2. bataljona da likvidira neprijatelja na Spuškoj glavici završio se neuspjehom uz znatne gubitke. Neprijatelj je uspio da zadrži pod kontrolom most na Zeti u Spužu, tukući artiljerijom i automatskim oruđem prilaze ovom mostu, čime je onemogućeno prebacivanje naših dijelova na desnu obalu radi povezivanja sa dijelovima Primorske grupe koji su imali zadatak da napadaju prema Stologlavama na ovom pravcu.

Napad ojačane 7. brigade na Taraš i Spuž nije uspio, jer je neprijatelj bio dobro utvrđen, pripremio se za odbranu pošto je očekivao napad ove noći, imao je jaku podršku artiljerije i minobacača, prilazi ka kamenim zaklonima bili su zapriječeni minama i bodljikavom žicom. Efekat dejstva naše artiljerije, s obzirom na ograničen broj granata, bio je minimalan.

Uporišta na Tarašu i Spužu pokazala su se jača i bolje organizovana nego što se predviđalo, pa se odustalo od daljih napada, pošto se nije raspolagalo odgovarajućim sredstvima podrške za njihovu likvidaciju.

Napad na položaje Doljanska glavica — Trijebač — Kaznovica izvršili su iste noći, u predviđeno vrijeme, 2. i 4. bataljon 5. brigade i 1 bataljon 1. brigade divizije »Garibaldi«. Neprijatelj je pružio žilav otpor napadu 2. bataljona na Kaznovici i u borbi koja je trajala do oko 4 časa ujutro, uz primjenu bombi, pištolja i mašinki pojedine tačke su prelazile nekoliko puta iz ruku u ruke. Pošto je neprijatelj u rejonu Trijepča takođe pružio žestok otpor, podržan jakom artiljerijom i minobacačima, to je 4. bataljon usljed toga već početkom napada odustao od istog, pošto nije mogao ni sa jedne strane prići ovom utvrđenom, miniranom i ograđenom položaju. Ujutro su se svi dijelovi i ove brigade povukli u polazne rejone, ostavljajući prema neprijatelju samo manje dijelove za izviđanje i kontrolu pravaca prema položajima koje je i dalje zadržao.

Sk. 15. — Neuspio napad 3. divizije na sektoru Podgorica-Danilovgrad (10 — 11. IV 44)

Gubici naših jedinica u ovoj borbi bili su 22 poginula i preko 100 teže i lakše ranjenih boraca i starješina, dok su neprijateljski gubici procijenjeni, a neprovjereni, oko 150 mrtvih i ranjenih i desetak zarobljenih.¹¹³

Pored otpora koji je neprijatelj pružio iz utvrđenih položaja, našim jedinicama nedostajala odgovarajuća sredstva za rušenje u uklanjanje prepreka, artiljerija je bila neefikasna za podršku i bez dovoljno municije, a izostalo je sadejstvo sa Primorskom operativnom grupom, koja je zakasnila sa napadom na desnoj obali, pa je neprija-

¹¹³ Prema izvještajima brigada: 7. brigada i Zetski odred su imali u ovom napadu gubitke od 17. poginulih i 60 ranjenih; 5. brigada 9 poginulih i 53 ranjena.

(Zbornik T. III, knj. 7, dok. 159: Izvještaj štaba 7. brigade od 11. IV 1944. god; dok. 220: Operacijski izvještaj 5. brigade za period od 5. do 30. IV 1944; dok. 161: Izvještaj štaba 3. divizije od 11. IV 1944.)

telj sačuvao slobodu manevra pri odbrani napadnutih tačaka na lijevoj obali Zete. Ovo su bili osnovni uzroci neuspjeha naših jedinica u ovom napadu.

Poslije obustavljanja napada jedinice koje su u njemu učestvovala povukle su se na prostoriju Bjelopavlići — Graci (7. brigada), Piperi (5. brigada), dok je 9. brigada ostala i dalje na prostoriji Kuča, odakle je za vrijeme napada u dolini Zete vršila prodore na pravcu Podgorice, do Kakaricke gore. Bataljon divizije »Garibaldi« vraćen je u sastav svoje brigade u rejonu Andrijevice i Berana, a divizijska artiljerija u oblast Mojkovca. Stab divizije je prešao iz Manastira Čelije u Bioče. Jedinicama divizije na sektoru Podgorica — Danilovgrad naređeno je da sa prostorije razmještaja zatvore pravce od Bogetića, Danilovgrada, Spuža, Kaznovice, Trijenča i Podgorice, prema Bjelopavlićima, Piperima, Bioču i Kućima.¹¹⁴

2. PROTIVNAPADI NA NEPRIJATELJA U OBLASTI MOJKOVCA I DOLINI LIMA

Oslobođena teritorija u Sandžaku i Crnoj Gori postala je, u narednom periodu, stalna meta neprijateljskih napada. Njemačka komanda je ocijenila značaj ove oblasti za dalja dejstva jedinica NOVJ, naročito od momenta kada su otpočele sa prodorima prema Srbiji i istočno od Lima, pa je preduzimala nekoliko operacija radi njene okupacije. Njemačke-kvislinške formacije su otpočele sa jačim napadima na ovu teritoriju početkom aprila, a zatim produžile u sljedećim mjesecima, sve do kraja avgusta, uspijevajući da se, u pojedinim vremenskim periodima, duboko probiju u njenu unutrašnjost i prinude jedinice NOV na privremeno povlačenje. Međutim, otporom jedinica 2. udarnog korpusa, njihovim manevrom i protivnapadima, neprijatelj je bio onemogućen da postigne trajnije rezultate u ovoj oblasti, koja je sa manjim prekidima ostala povezana i kompaktna cjelina na kojoj nije prestajala funkcija narodne vlasti i kontrola ovih jedinica. U okviru zadataka ovog korpusa 3. divizija je u ovom pe-

¹¹⁴ Zbornik, T. III, k. 7, dok. 162: Naređenje štaba 3. divizije od 12. IV 1944.; dok. 158: Naređenje štaba 3. divizije od 11. IV 1944. štabu 5. brigade.

riodu odigrala izvanrednu ulogu, djelujući samostalno i u sadejstvu sa drugim jedinicama: u odbrani teritorije, obezbjeđenju prijema materijala iz baze Bari (Italija) i osiguranju evakuacije ranjenika za Italiju, sadejstvu jedinicama koje su preko ove oblasti prodirale prema Srbiji, vezivanjem znatnih neprijateljskih snaga za sebe. Po red toga, ova divizija je ostala stalna potpora i oslonac organa narodne vlasti i organizacija narodnooslobodilačkog pokreta u Crnoj Gori.

Za vrijeme dok su jedinice 3. divizije vršile napad na neprijatelja u dolini Zete nekoliko hiljada (5.000 – 6.000) Nijemaca, četnika, nedićevaca i milicionera izvršilo je napad 11. aprila od Pljevalja i Brodareva ka Bijelom Polju. Mojkovcu i dolini Tare na jedinice 37. udarne divizije koje su branile slobodnu teritoriju Sandžaka. Neprijatelj je namjeravao da prodorom uz Lim i u gornji tok Tare zauzme Berane i Kolašin i, uz sadejstvo snaga iz Podgorice, nabaci jedinice 2. korpusa na planinske masive Sinjajevine (Sinjavina) i Durmitora u cilju njihovog razbijanja.¹¹⁵

Poslije manjih ispada iz Pljevalja i Prijepolja prema 3. i 4. sandžačkoj brigadi neprijatelj je prešao u napad 11. aprila jačim snagama pravcem: Brodarevo – Gostun – Bijelo polje i Brodarevo – Kitevo (Kičava) – Lekovina, a dijelom snaga iz Pljevalja prema Potpeću, Maoču i Kovrenu, i od Peštera i Rožaja prema Bijelom Polju i Beranama.

Koristeći brojnu nadmoćnost na ovim pravcima i sadejstvo tenkova od Prijepolja, dolinom Lima, neprijatelj je ovladao Bijelim Poljem (12. aprila), produžio napad (13 – 14. aprila) na jug, ovladao Majsterovinom i Slepač Mostom, (Slijepač Mostom) i svojim prednjim dijelovima izbio (15. aprila) u rejon Mojkovca, prinudivši jedinice 37. divizije da se povuku na lijevu obalu Tare i oslone na sjeveroistočne padine Sinjajevine, dok je njena 8. brigada, pošto se povukla iz doline Lima i Berana 013. IV), zauzela položaje desno od Mojkovca na sjevernim padinama Bjelasice.

us Trideset sedma divizija je uoči napada bila raspoređena: Berane–Bijelo Polje–Brodarevo (8. crnogorska brigada), Bijelo Polje–Maoče (3. sandžačka brigada), Miaoče–Čelebić (4. sandžačka brigada).

Borci pomažu narodu

Upornom odbranom jedinica ove divizije pozadi Tare i sa padina Bjelasice zadržan je neprijatelj i onemogućen njegov prodor u dolinu Tare na pravcu Kolašina, čime su stvoreni uslovi da štab korpusa na ovom pravcu prikupi dovoljno snaga za protivudar na neprijatelja koji je prodro u rejon Mojkovca i da ga odbaci sa osvojene teritorije.¹¹⁶

Štab korpusa je odlučio da u prvom redu razbije neprijatelja u rejonu Mojkovca, kao najjaču i najopasniju grupaciju, a zatim i na ostalim pravcima sa ciljem da se ponovo uspostavi sigurna operativna baza u ovoj oblasti Sandžaka i Crne Gore. Radi toga je naredio da 3. divizija dijelom snaga, poslije prebacivanja prema Mojkovcu, učestvuje u protivnapadu sa jedinicama 37. divizije, ostalim dijelom da zatvori pravac od Podgorice prema Lijevoj Rijeci i Kolašinu.

U vezi sa odlukom štaba korpusa štab 3. divizije je izvršio pregrupaciju svojih jedinica na taj način što je na pravcu Mojkovca prvo prebačena i angažovana 5. crnogorska brigada, a potom i 7. crnogorska brigada, dok je za pokrivanje pravca Podgorica — Lijeva Rijeka — Mateševu zadržana 9. crnogorska brigada. Štab divizije je prešao iz Bioča u Kolašin (17. IV).

Peta brigada je svoje bataljone iz Piperà povukla 13/14. aprila i uputila prema Mateševu, s tim da se odavde poveže sa ostalim dijelom brigade u Andrijevi i štabom korpusa u Kolašinu radi dobijanja zadatka u vezi sa situacijom kod Mojkovca. Položaje koje je do tada držala u Piperima, prema Podgorici i dolini Zete, zauzeli su sljedećeg dana dijelovi 7. brigade koji su se rokirali sa sektora Bjelopavlića na ovaj pravac.¹¹⁷

¹¹⁶ Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 163: Izvještaj štaba 2. korpusa od 13. IV 1944. V.Š.-u; dok. 179: Zapovijest štaba 2. korpusa od 16. IV 1944. god.

¹¹⁷ Sedma brigada je 14. aprila zauzela raspored: Jovanovići — Sretnja — Slatina (1. bat.), Lače — Glizlica (4. bat. Zet. odreda), Gradina — Donji Crnci — Bregovi — Mijovića Brijeg (3. bat.), Ravni Laz — Markovići (2. bat.), Potpeće — Zavalala — Gornje Rogarne (4. bat.).

(Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 166: Naredenje štaba 3. divizije od 13. IV 1944., dok. 167: Naredenje štaba 7. brigade od 13. IV 1944. g.)

Zbog stalnog pritiska naših jedinica prema Podgorici, a vjerovatno i u vezi sa napadom prema Mojkovcu, neprijatelj je pošao u napad 14. aprila iz ovog garnizona prema Kućima i Piperima (Vežešniku) na jedinice 3. divizije na ovim pravcima. On je uspio da tokom dana prodre do Sjenice, Meduna i Ličnika, uz jaku podršku artiljerije tenkova i avijacije i da ovlada Gornjim Rogamima na pravcu Vežešnika, na desnoj obali Morače, ali je krajem dana bio zadržan i na desnom krilu prinuđen da odstupi, zadržavši se i dalje na lijevom boku brigade, na položajima Koći — Ličnik. Neprijatelj je u ovoj borbi imao više mrtvih i ranjenih, dok je 9. brigada imala 1 poginulog i 14 ranjenih.¹¹⁸

U vezi sa razvojem situacije kod jedinica 37. divizije na sektoru Mojkovca, štab 3. divizije je na osnovu naređenja štaba korpusa, povukao 15. aprila iz Kuća i 9. brigadu, koja se pripremala za protivnapad na neprijatelja koji se zadržao u Kućima, na prostoriji Pelev Brijeg — Jablan — Lijeva Rijeka, a dijelove sa desne obale Morače, kroz Platije i Rovca prema Donjoj Morači, s tim da ostavi manja obezbjeđenja prema Bioču, Kućima i Vrmošu. Sedmoj brigadi je naređeno da napusti oblast Piperà i Bjelopavlića i da se prebaci u rejon Nikšića, sa zadatkom da zatvori pravac od Nikšića ka Župi Nikšićkoj, Lukovu i Gornjem Polju, zajedno sa dijelovima Nikšićkog odreda. I ovoj brigadi je naređeno da ostavi na pravcu Piperà i Bjelopavlića manja odjeljenja, koja će izviđati i kontrolisati ove prostorije. Pošto je štab korpusa ocijenio napade neprijatelja od Podgorice kao dio njegovog poduhvata prema oslobođenoj teritoriji, a pretpostavio je da neprijatelj može poći i iz garnizona Nikšić prema Durmitoru i

¹¹⁸ Napad na našu 9. brigadu su izvršili dijelovi 363. puka 181. njem. divizije dijelovi puka »Brandenburg« koji su bili stavljani na raspolaganje ovoj diviziji i četnici iz Podgorice. Brigada se uoči napada nalazila na položajima: Vežešnik—Cvarin—Sjenica—Orijevo—Donji Medun—Orahovo (Štab brigade s. Kosor). Po ocjeni štaba brigade neprijatelj (oko 1500 vojnika) imao je u ovom napadu gubitke od oko 19 poginulih i 40 ranjenih (Nijemaca i četnika), dok njemački izvor tvrdi da je akcija izvedena uz male sopstvene gubitke (ne računa četnike). (Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 208: Bojna relacija 9. crnogorske brigade; Arhiv VII, k. 73, reg. br. 47/4: Istorijat 181. njem. divizije).

Tari, naređeno je privremeno izvlačenje sa teritorije Pipera, Bjelopavlića, Bioča i Bratonožića, ljudstva terenskih jedinica, pozadinskih vojnih vlasti, narodnooslobodilačkih odbora i drugih organizacija i povlačenje sa jedinicama.¹¹⁹

Po dolasku štaba divizije u Manastir Moraču (15. IV), na putu za Kolašin, naređeno je 7. brigadi, u saglasnosti sa štabom korpusa, da odmah povрати Zetski odred, koji se s njom povukao, u Bjelopavliće i Pipere sa zadatkom da kontroliše ovu teritoriju i zatvara pravce od Podgorice, Spuža i Danilovgrada i da održava vezu sa jedinicama Primorske operativne grupe na pravcu Danilovgrad — Nikšić (6. brigada) i dijelovima 9. crnogorske brigade u dolini Morače, na pravcu Donje Morače. Sljedećeg dana (16. IV) štab korpusa je uputio naređenje štabu 7. brigade da u rejonu Nikšića ostavi samo dva svoja bataljona, a druga dva bataljona uputi odmah, preko Morakova i Rovaca, prema Kolašinu, radi njihove aktivnosti u oblasti Kolašina, zajedno sa 5. brigadom i dijelovima 37. divizije.¹²⁰

Sedma brigada je ostavila prema Nikšiću, na sektoru Granica — Lukovo, 1. i 2. bataljon, a njen 3. i 4. bataljon su izvršili pokret (19. IV) pravcem: Lukovo — Liverovići — Morakovo — Ponikvice — Rovca — Međurečje — Kolašin, odakle su odmah upućeni prema Mojkovcu.¹²¹

Deveta brigada se povukla (15. IV) sa teritorije Kuča na prostoriju Pelev Brijeg — Lijeva Rijeka — Brskut. Neprijatelj je bez otpora prodro (16. IV) u Kuče, do linije Bioče — Momče — Cvilin, a zatim (17. IV) produžio nastupanje u dvije kolone: Bioče — Pelev Brijeg — Vjetarnik, Kuče — Brskut — Planinica i prinudio brigadu da se povuče na liniji Sroteška Gora — Prekobrđe — Tuzi. Slje-

¹¹⁹ Zbornik, T. III, knj. 7, dok. 175: Naređenje štaba 3. divizije od 14. IV 1944.

¹²⁰ Isto, T. III, knj. 7, dok. 181: Naređenje štaba 3. divizije od 16. IV 1944; dok. 186: Naređenje štaba 2. korpusa od 17. IV 1944. štabu 7. brigade.

¹²¹ Arhiv VII, k. 759, reg. br. 13/—1/9: Istorijat 7. crnogorske brigade; reg. br. 15/9: Operativni dnevnik 7. brigade; 15/1: Naređenje štaba 7. brigade od 19. IV 1944. (Po dolasku u rejon Nikšića 7. brigada se rasporedila: 1. bat. Lukovo, 2. bataljon Šume, 3. bat. Rastovac, 4. bat. Dragovoljci. U odbijanju nepr. ispada (18. IV) imala je 5 poginulih i 4 ranjena. Neprij. gubici oko 25 poginulih).

dećeg dana (18. IV) neprijatelj je produžio napad i ovladao linijom: Stavanj — Tuzi — Raškovo Gumno — Crna planina.

Zbog ovakvog razvoja događaja na sektoru 9. brigade, prema Mateševu i Kolašinu, na pravcu Mojkovca, gdje su se prikupljale naše jedinice za prelazak u protivnapad, štab divizije je naredio (18. IV) ovoj brigadi da zadrži neprijatelja, a potom da ga protivnapadom razbije i odbaci prema Bratonožićima i Kućima, odnosno prema Podgorici. U ovu svrhu brigada je ojačana 1. bataljonom 5. brigade.

Deveta brigada je izvršila protivnapad (19. IV) na neprijatelja na pomenutoj liniji, potpuno ga razbila i tokom dana protjerala do linije Vjetarnik — Stravče, a sljedećeg dana ga prinudila da odstupi prema Podgorici i Vrmoši, poslije čega su njeni bataljoni ponovo na ovom pravcu zauzeli raspored (21. IV): Lijeva Rijeka (1. bataljon i štab brigade), Bratonožići (3. bataljon), Kržanja — Orahovo — Cvilin (2. bataljon), Brskut — Veruša (4. bataljon), dok je 1. bataljon 5. brigade vraćen u sastav brigade. Sljedećih dana vladalo je na ovom pravcu relativno zatišje; manji ispadi četnika su odbijani. Ovom akcijom obezbijedena su dejstva naših jedinica u rejonu Mojkovca, sa ovog pravca.

Gubici neprijatelja (četnika) u borbama od 16. do 19. aprila bili su oko 30 mrtvih i više ranjenih, dok su gubici 9. brigade za ovo vrijeme 6 mrtvih i 16 ranjenih. Dijelovi njemačkih jedinica su se, poslije izvršenog napada, povukli iz Kuća u Podgoricu, a napad prema Mateševu su nastavili četnici (oko 1600) podržani manjim dijelovima italijanskih fašista (»crnih košulja«).¹²²

Događaji na pravcu Mojkovca, poslije upada neprijatelja u ovo mjesto (15. IV), odvijali su se na sljedeći način:

Pošto su pristigli 3 bataljona 5. brigade (1. bataljon je još zadržan u Andrijevići) i 2. bataljon 9. brigade iz Lijeve Rijeke, štab 2. korpusa je izdao svim jedinicama ovog sektora zapovijest za protivnapad — 16. aprila, po kojoj

¹²² Arhiv VII, k. 754, reg. br. 28/3: Bojna relacija 9. brigade; reg. br. 22/1: Naređenje štaba 3. divizije od 18. IV 1944. štabu 9. brigade; 73, reg. br. 47/4: Istorijat njemačke 181. div.

je trebalo da 5. brigada sa svoja 2 bataljona i 1 bataljonom 8. crnogorske brigade, kao desna kolona, napada pravcem: Laništa — Bjelojevići — Brskovo — Medeno gumno — Razvršje — Pale — Jabučna, a 8. brigada sa svoja dva bataljona, jednim bataljonom 5. brigade i jednim bataljonom 9. brigade, kao lijeva kolona, napada pravcem: Podbišće — Mojkovač — Lepenac — Cer — Obod — Potrk. Predviđeno je da ostale jedinice 37. divizije sadejstvuju ovom napadu na taj način što će 4. sandžačka brigada spriječiti neprijateljski napad od Pljevalja, dejstvujući ofanzivno na ovom pravcu, a 3. sandžačka brigada će napadati pravcem Burenj — Cer, sadejstvujući lijevoj napadnoj koloni. Komandovanje jedinicama u ovom protivnapadu povjereno je general-majoru Rudolfu Primorcu, načelniku štaba 2. korpusa.¹²³

Desna kolona je u određeno vrijeme (16. IV u 21 č.) pošla u napad i poslije žestoke borbe tokom noći neprijatelj je zbačen sa položaja Pržište, Medeno Gumno, Brskovo, Mučnica, Razvršje, čime je bilo omogućeno prebacivanje lijeve kolone preko mosta u Mojkovcu, na desnu obalu Tare, njen razvoj za borbu i nastupanje na pravcu Mojkovac — Sahovići.

Desna kolona je produžila napad 17. aprila pravcem: Razvršje — Zari — Ramo — Skok, do Ljubovije, jednim ojačanim bataljonom, i prema Rakiti i Majsterovini, i ka Ravnoj Rijeci, ostalim snagama. Neprijatelj je ovaj napad krajem dana zaustavio intervencijom od Majsterovine prema Bjelasici i Mučnici i prinudio jedinice ove kolone da se povuku sa prostorije Rakita — Dije, na koju su bile izbile, prema Razvršju i Mučnici. Protivnapadom sljedećeg dana neprijatelj je ponovo odbačen prema Majsterovini i Ravnoj Rijeci.

Pošto je neprijatelj i dalje vršio napade i snažan pritisak na desno krilo ove kolone, a ugrozio je od pravca Pešćenja bok i pozadinu lijeve kolone, prinudivši 4. san-

¹²³ Arhiv VII, k. 392, reg. br. 14—3: Zapovijest štaba 2. korpusa od 16. IV 1944. (2. bataljon 9. brigade je poslije ovog protivnapada vraćen u sastav svoje brigade i uzeo učesća u protivnapadu (19. IV) prema Lijevoj Rijeci, a 1. bataljon 5. brigade iz Andrijevice, koji je takođe učestvovao u ovom protivnapadu, poslije akcije je upućen u sastav svoje brigade na pravcu Mojkovca).

džačku brigadu da svoje dijelove sa ovog pravca prebaci na lijevu obalu Tare, naređeno je povlačenje jedinica desne kolone (19. aprila) u pravcu Rovačkog Trebaljeva, s tim da manje dijelove ostave na sjevernim padinama Bjelašnice, na sektor Laništa — Bjelojevići, a lijeve kolone i ostalih jedinica 37. divizije na lijevu obalu Tare, s tim da s osloncem na padine Sinjajevine spriječe neprijatelju da pređe rijeku u rejonu Mojkovca.

Peta brigada je u borbama od 16. do 19. aprila pretrpjela gubitke od 9 poginulih i 23 ranjena, dok je neprijatelj na ovom sektoru nanijela znatne gubitke.¹²⁴

Neprijatelj je na pravcu Mojkovca bio angažovao jače snage, za čije razbijanje i odbacivanje nijesu bile dovoljne do tada upotrijebljene naše jedinice, tim prije što su one u prethodnim pokretima i borbama bile premorene, a zalihe municije potrošene. Zato je odlučeno da se jedinice, pod zaštitom manjih dijelova ostavljenih prema neprijatelju, odmore, nahrane i popune municijom, koja je hitno trebavano preko engleske vojne misije kod štaba korpusa, pa potom da se organizuje i izvrši protivnapad na neprijatelja u rejonu Mojkovca i južnog Sandžaka, radi njegovog razbijanja i odbacivanja, s tim što će pored jedinica koje su učestvovala u prethodnom napadu uzeti učešće i dva bataljona 7. brigade koji su već bili stigli u Kolašin, iz rejona Nikšića.

Za napad na neprijatelja u južnom Sandžaku, radi njegovog odbacivanja prema Pljevljima i Prijepolju i oslobođenja Bijelog Polja određena su, pored jedinica koje su učestvovala u prethodnom napadu, dva bataljona 7. crnogorske brigade i dva bataljona 1. brigade divizije »Gariibaldi«.¹²⁵

¹²⁴ Zbornik, t. III, k. 7, dok. 195: Izvještaj štaba 2. korpusa od 20. aprila 1944. Vrhovnom štabu; Isto, dok. 220: Operativni izvještaj 5. crnogorske brigade.

¹²⁵ Treća divizija je upotrijebila u ovom napadu 5. crnogorsku i 3. i 4. bataljon 7. brigade. Prvi i 2. bataljon ove brigade ostali su u rejonu Nikšića do 25. aprila (zaključni), odakle su se po naređenju štaba divizije prebacili pravcem Nikšićka Zupa—Bjelopavlići—Piperi—Medurečje (Rovca) — Manastir Morački—Kolašin, a potom se povezali sa ostalim dijelom ove brigade. Marš ovih bataljona izvršen je od 26. do 30. aprila. (Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 205, 218: Naređenja štaba 7. brigade od 25. i 29. aprila 1944.)

Pošto su izvršene pripreme jedinica: snabdijevanje municijom, koja je u međuvremenu doturena savezničkim avionima i bačena padobranima u Kolašinu, dovođenje u prolazne rejone na pravcima napada, izviđanje i upoznavanje u zadacima određenim zapovijesću štaba 2. korpusa, štabovi divizija su izdali zapovijesti, u kojima su konkretizovali zadatke svake jedinice u ovom napadu koji je određen za 23. april.¹²⁶

Jedinicama desne napadne kolone štab 3. divizije je izdao zapovijest prema kojoj 5. brigada napada neprijatelja pravcem: Laništa — Pržišta — Brskovo — Medenoguvno — Razvršje — Slepač (Slijepač) Most — Jabučna — Žuta kosa — Bijelo Polje. Po izbijanju na Razvršje (k. 1250) upućuje dio snaga da ovladaju Rakitom i Dijom, a glavninom produžava napad određenim pravcem radi što bržeg ovladavanja Jabučnom i Žutom kosom i zauzimanja rasporeda za napad na Bijelo Polje; grupa bataljona 7. brigade napada osnovnim pravcem Turijak — Majsterovina, izbijajući na komunikaciju Bijelo Polje — Berane, u dolini Lima, potpomažući napad 5. brigade, a potom se orijentiše prema Beranama da zajedno sa dijelovima Korskog odreda (Vašojevićkim udarnim bataljonom) napadne četnike u ovoj oblasti i zauzme ovo mjesto.¹²⁷

¹²⁴ Stab korpusa je od jedinica koje učestvuju u napadu formirao napadne kolone: desnu: 5. crnogorska i 7. crnogorska brigada (2 bataljona) pod komandom Radovana Vukanovića, general-majora, i lijevu: 3. sandžačka, 8. crnogorska i dva bataljona 1. brigade »Garibaldi« pod komandom pukovnika Žarka Vidovića.

Osnovni zadatak desne kolone da oslobodi Bijelo Polje, a lijeve kolone da dijelom snagom sadejstvuje napadu na Bijelo Polje i spriječi intervenciju od Brodareva, a dijelom snagom (3. sandžačka) da odbaci neprijatelja ka Pljevljima.

Ostalim jedinicama 37. divizije Korskog odreda i divizije »Garibaldi« stavljen je u zadatak da za vrijeme protivnapada izvede akcije i obezbjeđenja na svojim pravcima: 4. sandžačkoj brigadi, ojačanom kombinovanim terenskim bataljonom, omladinskim bataljonom i jednim bataljonom iz div. »Garibaldi«, na pravcu Đurđevića Tara—Pljevlja, a dijelovima Korskog odreda da zatvore pravce od Berana i Andrijevice, prema Bjelasici, Trešnjeviku i Mateševu.

(Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 199: Zapov. štaba 2. korpusa od 22. IV 1944.)

¹²⁷ Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 201: Zapovijest štaba 3. divizije od 22. IV 1944.

Jedinice desne kolone su pošle u napad određenim pravcima i u toku noći (23/24. aprila) savladale žilav otpor neprijatelja na položajima Bjelojevići, Pržišta, Razvršje, Uloševina, Brskovo, Medeno gumno, Mučnica, a zatim, tokom dana produžila gonjenje njegovih razbijenih dijelova u pravcu Zari — Pale i Rakita — Majsterovina i do podne izbila na liniju Pale — Skok — Slepac (Slijepac) Most — Rakita — Dijo — Majsterovina, a potom, poslije pada mraka (oko 21 čas) prešla most na Ljuboviji, kod s. Pale, sa dva bataljona 5. brigade, koji su u produženju napada, tokom noći i sljedećeg dana (25. aprila) ovladali Jabučnom, Kulinom (k. 1197), Banderom i Cerovom (k. 1123). Ostali dijelovi ove brigade prešli su Ljuboviju, kod Slepac (Slijepac) Mosta, 24 časa kasnije (25. aprila oko 20 č.), nakon što je neprijatelj povukao tenkove (3 tenka) iz ovog rejonu. Oni su napali neprijatelja pravcem Bojište Mušin (Mumin) krš, uz sadejstvo bataljona koji su se prethodnog dana prebacili. Tokom ove noći i sljedećeg dana (26. aprila) 5. brigada je savladala posljednji neprijateljski otpor u rejonu Mušin (Mumin) krša i Kuline, privukla glavninu na prostoriju Cerovo — Mušin (Mumin) krš, i u toku noći (26/27. aprila), zajedno sa dva bataljona 8. brigade iz lijeve kolone, izvršila napad na Bijelo Polje, koji se završio neuspjehom, usijed zakašnjenja i nedovoljnog sadejstva jedinica koje su bile umorne, a noć je bila mračna. Jedinice su se povukle na polazne položaje oko grada, da se odmore i pripreme za napad koji je određen za sljedeću noć (29/30. IV): 5. brigada južno i zapadno od grada, između Kruševa, desno, i r. Lješnice, lijevo, a 8. brigada sjeverno od grada, između Lješnice i Lima kod Nedakusa. One su odbile tokom dana nekoliko neprijateljska ispada, pa je neprijatelj, osjetivši njihov sve jači pritisak i pripreme za ponovni napad, izvršio u toku noći (28/29. aprila) povlačenje preko mosta na Limu u Bijelom Polju, kojega je za sobom porušio, u pravcu Brodareva i Sjenice, ne sačekavši napad naših jedinica. Bataljoni 7. brigade, koji su napadali pravcem Turijak — Majsterovina, obišli su Mučnicu (pl), odbacili neprijatelja sa Turijaka (25. IV), a zatim istog dana prešli u napad na njegove položaje na liniji Majsterovina — Oštrelj, protjerali ga iz rejonu ovih

sela, iz Pobirnice i Ravne Rijeke, sadejstvujući napadu 5. brigade prema Bijelom Polju i obezbjeđujući se prema Beranama. Kada je Bijelo Polje zauzeto, bataljoni ove brigade su orijentisani prema Beranama, kamo je bila odstupila jedna veća grupa četnika poslije njihovog razbijanja u oblasti Mojkovca i na pravcu Bijelog Polja.

Neprijateljski gubici na pravcu dejstva jedinica desne kolone (3. divizije), prema ocjeni njenih štabova, bili su oko 300–350 mrtvih i ranjenih, dok su gubici jedinica ove kolone bili za ovo vrijeme (23–29. IV) 25 poginulih i 63 ranjena, od kojih iz 5. brigade 24 poginula i 60 ranjenih.¹²⁸

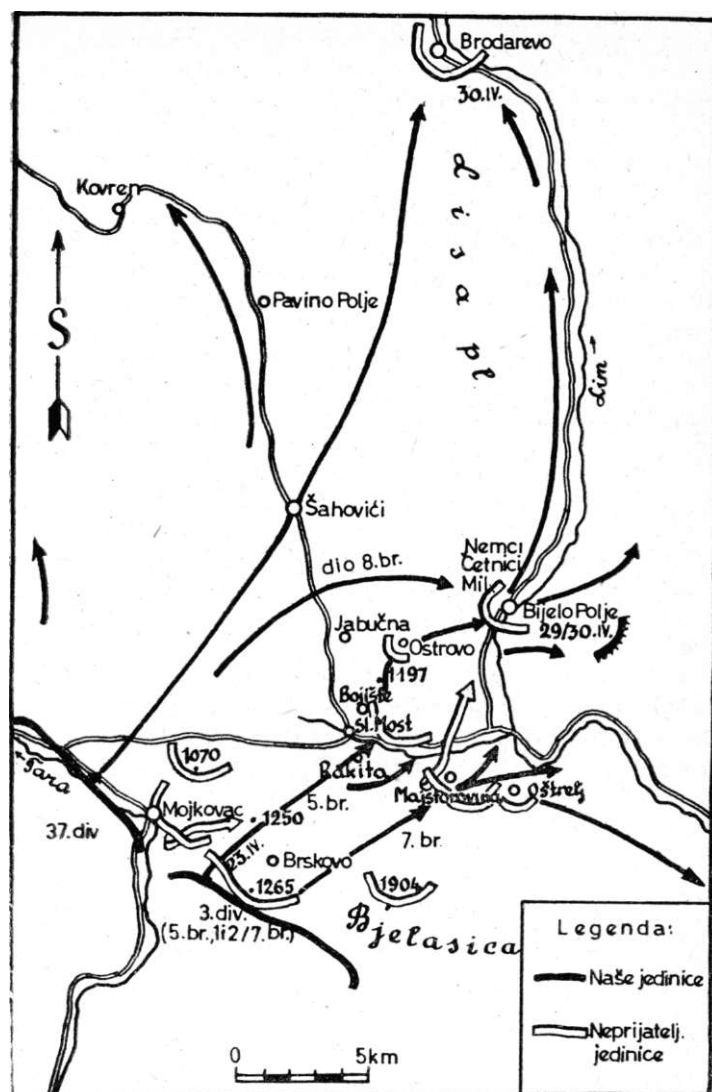
Štab 3. divizije je po dolasku u Bijelo Polje (osa komandovanja: Mojkovač (Bjelojevići) — Razvršje — Slepč (Slijepač) Most — Bijelo Polje) izdao naređenje o razmještanju i daljim zadacima jedinica ove kolone: 5. brigadi da sa dva bataljona produži gonjenje neprijatelja lijevom obalom Lima u pravcu Brodareva, jedan bataljon da prebaci na desnu obalu, posjedne Obrov i čisti prostoriju prema Zatonu, Boljanini i dolini Bistrice i izviđa na pravcu Peštera i Sjenice, a ostali dijelovi brigade da ostanu na prostoriji Bijelo Polje — Ribarevina — Ravna Rijeka, da kontrolišu okolnu prostoriju; 7. brigadi da sa bataljonima (2 bat.) izvrši pokret (30. IV) lijevom obalom Lima u pravcu Berana i zajedno sa dijelovima Komskog odreda od Lubnice i Andrijevice oslobodi Berane od četnika.¹²⁹

Peta brigada je na osnovu gornjeg naređenja štaba divizije uputila 1. i 3. bataljon u gonjenje neprijatelja prema Brodarevu, zajedno sa dijelovima 8. crnogorske brigade koji su nastupali lijevo od ovih bataljona.¹³⁰ Drugi ba-

¹²⁸ Isto, k. 7, dok. 225: Izvještaj štaba 3. divizije od 2. V štabu 2. k. dok. 220: Operacijski izvještaj 5. crnogorske brigade, za april 1944.

¹²⁹ Isto, dok. 217: Naređenje štaba 3. divizije od 29. IV 1944. godine. Arhiv VII, k. 754, r. br. 27/4: Navedeni dnevn. k-nta 3. div.

¹³⁰ Napad jedinica lijeve kolone (37. divizije) odvijao se u okviru postavljenog zadatka: pošto su forsirale Taru između Mojkovca i Šaranaca, razbile neprijatelja zajedno sa desnom kolonom sjeverno od Mojkovca, u rejonu Uloševine, Lepenca i Cera, produžile su napad pravcem Šahovići—Brodarevo, sadejstvujući desnim krilom (8. brigada) desnoj koloni, koja je napadala Bijelo Polje, i onemogućavajući ispade neprijatelja od Pljevalja prema Kovrenu i dolini Tare.

Sic. 16. — Dejstva jedinica 3. divizije na pravcu Mojkovac-Bijelo Polje (23—30. IV 44)

taljon 5. brigade prebacio se na desnu obalu Lima kod Bijelog Polja, progoneći četničke grupe prema Pešteru i Bistrici i obezbjeđujući se sa ovih pravaca, a njen 4. bataljon je zadržan na prostoru Bijelog Polja, da obavlja garnizonsku službu i vrši kontrolu okoline, naročito na pravcu Ravne Rijeke, koju su napustili bataljoni 7. brigade zbog odlaska u pravcu Berana.

Bataljoni koji su nastupali lijevom obalom Lima prema Brodarevu, po izbijanju na liniju Dobrakovo — Milovo — Dobrinje (1. maja) produžili su napad preko sela Prljevine i Prijesnače, tokom 2. maja podišli Brodarevu i u toku noći (2/3. maja) izvršili napad na neprijatelja u ovom mjestu, prinudivši ga da se povuče nizvodno prema Gračanici i Kruševu s tim što je dio snaga prebacio na desnu obalu, prema Stranjanima i Jadovniku. Bataljoni su produžili gonjenje prema Bukoviku pa, pošto je dejstvo 8. brigade na ovom pravcu zakasnilo, neprijatelj je iz pravca Prijepolja intervenisao (3. maja) pojačanjem na kamionima (oko 15—20 kamiona vojske) uz podršku tenkova (3 tenka) i nesmetano se probio u Brodarevo, prinudivši dijelove 5. brigade da se povuku iz ovog mjesta, poslije čega su zauzeli položaje prema Brodarevu: Podjasen — Balići — Jazovac.^{1,1}

Dijelovi 8. brigade su izbili na prostoriju Bukovik — Kruševo tokom 3/4. maja i presjekli komunikaciju Prijepolje — Brodarevo, pa je organizovan ponovni napad pod rukovodstvom štaba 37. divizije, za 4/5. maj, u kojem su uzeli učešće po dva bataljona 5. i 8. brigade i u rezultatu kojeg je neprijatelj prinuđen da ponovo napusti ovo mjesto i povuče se prema Prijepolju. Neprijatelj je tokom dana (5. maja) pokušao da interveniše od Prijepolja, ali je zadržan i osujećen od dijelova 37. divizije (3. i 8. brigade).

Poslije oslobođenja Brodareva 1. i 3. bataljon 5. brigade su zadržani na prostoriji Brodarevo — Bukovik da zatvore pravac od Prijepolja, zajedno sa dijelovima 37. divizije.

Gubici neprijatelja u borbama oko Brodareva procijenjeni su na oko 120 poginulih i ranjenih na sektoru ba-

^{1,1} U Brodarevo se probilo oko 100 Nijemaca i 200—300 milicionera.

(Arhiv VII, k. 754, reg. br. 27/4, pom. dnev. k-nta 3. div.).

taljona 5. i 8. brigade, a 5. brigada je imala 3 poginula i 8 ranjenih. U borbi je, pored ostalog, zaplijenjeno: 2 teška mitraljeza, 1 blindirani auto, 1 kamion, 1 protivkolski mitraljez, 1 bacač, 1 motocikl, veća količina municije i opreme.¹³²

Treći i 4. bataljon 7. brigade izvršili su pokret 30. aprila iz rejon Ribarevine, lijevom obalom Lima prema Beranama, a 1. i 2. bataljon iz Međurečja (Rovca), preko Kolašina i Trešnjevika, prema Andrijevi. Ova brigada je dobila zadatak da napadne četnike u dolini Lima, na prostoru Berane — Andrijevice, koji su se ovdje iskupili poslije njihovog razbijanja u oblasti Mojkovca i južnog Sandžaka.

Grupa bataljona 7. brigade (3. i 4.) koja je došla iz pravca Ribarevine napala je iz pokreta (30/IV/l. V) Berane i njen 4. bataljon preko Beran-Sela i Dolca i dijelovima prodrli u grad. Četnici su na ovaj prodor reagovali protivnapadom u toku iste noći i odbacili iz grada ove dijelove. Bataljoni su se povukli od grada i zauzeli položaje na liniji Beran-Selo — Dolac, odakle su se povukli sa bataljonima ove brigade koji su stigli u rejon Andrijevice i dijelovima Komskog NOPO na sektoru Berane — Andrijevice.

Pošto je objedinio komandu nad obje grupe bataljona svoje brigade i bataljonima Komskog odreda i prikupio podatke o neprijatelju u Beranama i dolini Lima, prema Andrijevi, štab 7. brigade je izdao 4. maja zapovijest za napad.¹³³

Uoči napada jedinice su se nalazile u sljedećem rasporedu: Beran-Selo — Buče: 3. i 4. bataljon 7. brigade i Beransko-andrijevački bataljon Komskog odreda; Slatina — Andrijevice — Previjsa — Sućeska — Kruševo: 1. i 2. bataljon 7. brigade i Vašojevički udarni bataljon Komskog odreda.¹³⁴

^{1,1} Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 238: Izvještaj štaba 5. crnogorske brigade od 8. V 44.

Isto, dok. 228: Zapovijest štaba 7. brigade od 4. V 1944.

^{1,4} Na prostoru Berana i neposredne okoline i desnom obalom Lima između Berana i Andrijevice (Jasikovac, Bukovac, Sekular, Gračanica, Balj, Seoce) nalazilo se oko 1500 četnika i 200–300 nedicevaca.

Vezisti 3. divizije u pokretu

Ovom zapoviješću su formirane tri napadne kolone: desna (1. bataljon 7. brigade i Vašojevički udarni bataljon) dobila je zadatak da iz reiona Andrijevice (Seoca) nastupa desnom obalom Lima do Rijeke Marsenića, a potom preko sela Rovce na Dapsice (Vašojevički bataljon) i preko sela Donje Rženice i Zagorja na Bukovac (k. 972), odakle produžava napad sa istočne strane na Berane (Jasikovac); srednja kolona (2. bataljon 7. brigade> Beranski i Andrijevački udarni bataljon) imala je zadatak da napada preko sela Buče i Lužac, a lijeva kolona (3. i 4. bataljon 7. brigade) preko Berane-Sela i Durđevih Stupova prema centru grada. Napad je određen istog dana, sa polaskom jedinica sa položaja u 21 čas. Stab brigade se kretao pozadi srednje kolone, dok je desnu kolonu stavio pod komandu zamjenika komandanta brigade.

Napad prema Beranama vršen je određenim pravcima, s tim što su bataljoni desne kolone počeli nastupanje ranije (oko 12 časova), a Vašojevički bataljon od s. Kruševa preko Gračanice i Gornjeg Sekulara, tokom dana oči-

stili od četnika zonu kojom su nastupali do linije Sekular — Rijeka Marseniča i do 23 časa podišli Bukoviku, koji su četnici pokušali braniti, preduzevši nekoliko protivnapada, ali su poslije pola noći i sa ovog položaja odbačeni. Bataljoni srednje kolone naišli su na svom pravcu na jači otpor, naročito kod sela Pešca, a bataljoni lijeve kolone kod manastira Đurđevih stupova i aerodroma. Neprijatelj je na oba ova pravca, bez obzira na ispoljenu upornost u početku, razbijen i otpočeo povlačenje u raznim pravcima, koristeći noć. Grad su oslobodile naše jedinice do 2 časa 5. maja i produžile gonjenje razbijenih dijelova, koji su se povlačili prema Petnici, Rožaju i Sekularu, a potom se jedan dio povukao između Murine i Andrijevice prema Komovima i Vrmoši.

Gubici neprijatelja u ovim borbama bili su, po ocjeni štaba 7. brigade, oko 150 poginulih, >120 ranjenih, 30 zarobljenih, dok se oko 150 četnika utopilo pri gaženju Lima, pošto im je bio onemogućen prelaz preko mosta. Gubici naših jedinica koje su učestvovala u napadu bili su 15 poginulih i 47 ranjenih, od kojih su naknadno podlegla ranama još 4 borca. Od ovog broja je 5 poginulih i 10 ranjenih iz jedinica Komskog odreda. Naše jedinice su, pored ostalog, zaplijenile 1 mitraljez, 4 puškomitraljeza, 60 pušaka i veću količinu municije.

Poslije razbijanja četnika na sektoru Berane — Andrijevice jedinice 7. brigade su zauzele sljedeći raspored: s. Dapsici, radi kontrole prema Rožaju (1. bataljon), Police, prema Rožaju i r. Lješnici (2. bataljon), Berane — aerodrom Haremi (3. bataljon), Božići — Andrijevice — Seoce (4. bataljon); a ostale jedinice: Vasojevički udarni bataljon na prostoriji Gračanica — Luke, a Dopunski bataljon štaba korpusa, koji je bio upućen na ovaj sektor, na prostoriji Kruševo — Polimlje — Cecune — Đulići, dok su se drugi dijelovi Komskog odreda razmjestili u široj prostoriji Berana i Andrijevice, samostalno ili zajedno sa gornjim jedinicama.¹³⁵

*

Oslobođenjem Berana, Bijelog Polja i Brodareva i odbacivanjem neprijatelja prema Rožaju, Sjenici, Prijepolju

¹³⁵ Zbornik, t. III, k. 7, dok. 239: Izvještaj štaba 7. brigade od 9. maja 1944.

i Pljevljima, ponovo je uspostavljena slobodna teritorija u južnom Sandžaku i dolini Lima, na koju je neprijatelj izvršio napad 11. aprila 1944, koristeći se prisustvom naših manjih snaga na ovoj teritoriji — jedinice 37. divizije razvučene na širokom frontu od Berana do Prijepolja i Pljevalja.

Četnici su iskoristili ofanzivu njemačkih jedinica preko Sandžaka prema Bosni i zadržavanje njihovih garnizona duž komunikacije Sjenica — Prijepolje — Pljevlja pa su se prikupili, povezali i organizovali radi napada na slobodnu teritoriju, što je odgovaralo i potrebama okupatora u odnosu na bezbjednost ove komunikacije, njeno osiguranje.

Pavle Đurišić je tokom zime prikupio na prostoru Nove Varoši, Prijepolja, Pljevalja oko 500—600 četnika iz Vasojevića i od njih formirao Andrijevačku i Beransku četničku brigadu. Na ovoj prostoriji je po odobrenju okupatorskih jedinica vršio mobilizaciju, formiranje četničkih jedinica (Pljevaljske, Pribojske, Bjelopoljske, Prijepoljske, Miloševske, Kolašinske četničke brigade), i povezivanje sa muslimanskom milicijom u ovoj oblasti. Kao pomoć četnicima iz Srbije je na ovu prostoriju upućen i jedan bataljon nedićevaca (Srpske državne straže), 400—500 vojnika, a njemačka komanda ih je ojačala, pješadijom (do jednog bataljona), haubičkom i protivtenkovskom artiljerijom, tenkovima i oklopnim vozilima sa minobacačima i mitraljezima. Za sadejstvo ovoj grupaciji predviđeno je angažovanje četnika iz Podgorice (grupa Đorđija Lašića) prema Kolašinu.¹³⁶

Sve pripreme za napad završene su tokom marta i početkom aprila, a napad je otpočeo kada su jedinice 3. divizije bile angažovane prema Podgorici i dolini Zete, a 2. proleterska divizija na pravcu Srbije i kada je u takvoj situaciji 37. divizija, koja se sama nalazila u Sandžaku i dolini Lima, bila nedovoljna da zaustavi dublji prodor neprijatelja na oslobođenu teritoriju.

U ovakvoj situaciji bilo je neophodno prebacivanje glavnine 3. divizije iz doline Zete u oblast južnog Sandžaka i Berana i njena upotreba po već izloženom planu šta-

¹³⁶ Isto, t. III, knj. 7, dok. 204: Izvještaj štaba 2. korpusa od 25. IV 1944. Vrhovnom štabu.

ba 2. korpusa. Neprijatelj je, u rezultatu protivudara jedinica 3. i 37. divizije, Komskog i Bjelopoljskog odreda, razbijen na širem prostoru Mojkovca, Bijelog Polja, Brodareva i Berana, čime je njegov poduhvat završio potpunim neuspjehom. Pokušaj neprijatelja da se od Podgorice probije prema Kolašinu, u pozadinu naših jedinica koje su vršile protivnapad, bio je ometen dejstvom 9. crnogorske brigade, koja je razbila četnike između Mateševa i Lijeve Rijeke i odbacila ih prema Podgorici.¹³⁷

3. PROŠIRENJE SLOBODNE TERITORIJE ISTOČNO OD LIMA

Poslije razbijanja neprijatelja u oblasti Mojkovca i dolini Lima, krajem marta i početkom aprila 1944, jedinice 2. korpusa su u narednom periodu nastavile dejstva u cilju daljeg proširivanja oslobođene teritorije u Sandžaku i Crnoj Gori. Aktivnost ovih jedinica se naročito ispoljavala prema komunikaciji Sjenica — Prijepolje — Pljevlja, koju je neprijatelj koristio za prebacivanje trupa i materijala, i istočno od doline Lima, na sektoru Andrijevica — Berane — Bijelo Polje — Brodarevo, gdje su razne četničke grupe i milicija imali još znatan uticaj u selima ove oblasti.

Prenošenje dejstava naših jedinica istočno od Lima bilo je od velikog značaja i kao pomoć i sadejstvo 2. proleterskoj i 5. krajiškoj diviziji, koje su bile prinuđene da se,

¹³⁷ Štab 3. divizije je u svojem izvještaju štabu 2. korpusa od 2. maja 1944. o borbama u Sandžaku navodi: da su neprijateljske snage i njihovo naoružanje precijenjeni, da je on bio jak oko 4000 Nijemaca, četnika i nedićevaca, da su dejstva naših jedinica na pojedinim sektorima vođena pravilno, s tim što objedinjenost komande svim jedinicama nije bila dovoljno obezbijedena, te nije postignuto odgovarajuće sadejstvo i korišćenje uspjeha na pojedinim sektorima, odnosno odsjecima fronta, da su jedinice bile, iako zamorene, na moralnoj visini, ispoljavajući izdržljivost, požrtvovanje i prodornost. Dalje se konstatuje da je neprijatelj bio demoralisan zbog gubitaka, borio se dezorganizovano i bez komande svojih starješina napuštao položaje.

(Zbornik, t. III, k. 7, dok. 225: Izvještaj štaba 3. divizije od 2. V Štabu 2. korpusa).

tokom maja, povlače iz Srbije, pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga, na oslobođenu teritoriju u Sandžaku.^{138*}

Dejstva jedinica 2. korpusa u ovoj oblasti u narednom periodu, pored navedenog, bila su od izuzetnog značaja i zato što su stvarala uslove za prikupljanje jedinica u Sandžaku koje su po odluci Vrhovnog štaba određene da izvrše prodor u Srbiju, za njihovo snabdijevanje i potpunu pripremu na ovoj teritoriji za izvršenje predviđenog manevra, do kojeg je došlo, što će se kasnije vidjeti, krajem jula 1944.¹³⁹

Okupator je u ovo vrijeme, oko 10. maja, imao u Pljevljima, Prijepolju, Novoj Varoši i Sjenici posade, od po 300 do 350 vojnika, koje su pripadale njemačkom puku »Brandenburg«, koji je bio ojačan sa nekoliko baterija brdskih i protivkolskih topova i nekoliko tenkova i blindiranih automobila. One su obezbjeđivale saobraćaj između ovih mjesta, uz pomoć milicije i četnika. Razbijeni četnici su se prikupljali bliže ovim garnizonima: oko Pljevalja, Prijepolja, Nove Varoši i Čajniča, a muslimanska milicija u širem rejonu Prijepolja; pod njihovom kontrolom se nalazila oblast Peštera i Bihora.¹⁴⁰

Treća divizija, koja je imala dvije brigade u dolini Lima: Andrijevice — Berane — Bijelo polje — Brodarevo (7. i 5. brigada) a jednu brigadu prema Podgorici (9. brigadu), u okviru plana Korpusa imala je zadatak da sa limskog mostobrana ispolji dejstva prema Pešteru, Sjenici i komunikaciji Sjenica — Prijepolje, kao i da se obezbijedi prema Rožaju, Plavu i Gusinju. Stab korpusa je privre-

¹³⁸ 2. proleterska i 5. krajiška divizija su otpočele povlačenje iz Srbije, sa prostorije Jelova gora—Povlen prema Užicu, 5. maja, a zatim po naređenju Vrhovnog štaba od 12. maja prema Sandžaku, gdje su pod borbom stigle do 21. maja i prebacile se na lijevu obalu Lima u rejonu Brodareva.

¹³⁹ pored 2. i 5. divizije u sastav Operativne grupe za prodor u Srbiju je ušla 17. istočnobosanska divizija.

¹⁴⁰ Na sektoru Prijepolje—Pijevija nalazili su se četnici razbijene Pljevaljske, Pribojske i Novovaroške brigade i grupa Pavia Đurišića, dok je na sektoru Čajniče—Foča bila četnička grupa Vasilije Bodiroge. Oko Prijepolja, na desnoj obali Lima, i u Velikoj Zupi nalazila se muslim. milicija; grupe su bile promjenjive jačine (ukupno do 2000 četnika i 1500 milicionera).

(Zbornik, t. III, k. 7, d. 241: Izvj. štaba 37. div. od 10. V 1944. štabu 2. korpusa).

meno uključio u njen sastav, pod komandom štaba 3. divizije, 1. brigadu divizije »Garibaldi«, da je upotrijebi u sklopu zadataka svojih jedinica. Lijevo od 3. divizije, na sektoru Brodarevo (od sela Kruševa) — Prijepolje — Pljevlja, nalazile su se jedinice 37. divizije, koje su zatvarale pravce prema južnom Sandžaku i dolini Tare i napadale neprijatelja na komunikaciji Prijepolje — Pljevlja.

Stab 3. divizije je izdao svojim jedinicama 10. maja zapovijest, po kojoj je naređeno 5. brigadi: da sa tri bataljona, sa sektora Bijelo Polje — Brodarevo, izvrši čišćenje prostorije na desnoj obali Lima između rijeke Bistrice i Brodareva od četnika i milicije, obuhvatajući udesno sela Crvsko, Grgaje, Goševo i Višnjevo, a potom na sjever prema komunikaciji Prijepolje — Sjenica, preduzimajući na istoj dejstva iz zasjeda na neprijateljske kolone i transporte; jedan bataljon da ostane na prostoriji Brodarevo — Bukovik za rušenje komunikacije Brodarevo — Prijepolje i obezbjeđenje na ovom pravcu zajedno sa dijelovima 37. divizije (8. brigade) i da održava vezu sa jedinicama brigade istočno od Lima, služeći im u slučaju potrebe za prihvatom. Sedmoj brigadi je naređeno da sa dva bataljona pređe na desnu obalu Lima u rejonu Bijelog Polja i sa prostorije Obrov — Bistrica — Radojeva Glava zatvori pravce od Peštera i kontroliše okolnu prostoriju, s tim što će poslužiti za prihvatom bataljona 5. brigade u slučaju potrebe, druga dva njena bataljona ostaju i dalje u rejonu Berana i Andrijevice radi kontrole i čišćenja okolne prostorije u rejonu Berana i Andrijevice istočno od Lima i obezbjeđenja ovih pravaca.¹⁴¹ Prva italijanska brigada divizije »Garibaldi« zauzela je raspored u okviru zadatka 3. divizije i razmjestila se na prostoriju Brodarevo (2 bataljona) — Bijelo Polje (1 bataljon) — Ostrelj — Priloge (1 bataljon).¹⁴²

Sljedećeg dana jedinice su pristupile izvršenju ovog naređenja. Drugi i 4. bataljon 5. brigade po prelasku Lima u rejonu Bijelog Polja u toku 11. i 12. maja razbijaju raštrkane grupe četnika i milicije na desnoj obali, na pra-

¹⁴¹ Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 242: Naređenje štaba 3. divizije od 10. V Petoj i 7. brigadi.

¹⁴² Arhiv VII, reg. br. 27/4, k. 754: pom. dnev. komandanta 3. divizije.

vcu Peštera i planine Jadovnika, slamaju nešto jači otpor neprijatelja (pored četnika i milicije i nešto Nijemaca) na prostoriji Stranjani, Savin krš, Vitička i četničku grupu na prostoru sela Višnjevo, Trešnjevica, Goševo, a potom izbijaju na liniju Sopotnica — Kozomor (4. bataljon) — Bukova glava — Jelenak (2. bataljon). Izbijanjem bataljona na dominantne tačke Jadovnika i Ozrena (pl) bila je ugrožena komunikacija Prijepolje — Sjenica i otklonjen pritisak neprijatelja iz ovog pravca prema dolini Lima. Bataljoni su se sa ove linije obezbijedili prema Pešteru i Sjenici. Neprijatelj je 13. maja vršio protivnapad prema 4. bataljonu na Jadovniku i 2. bataljonu, na Jelenku, ali je na oba pravca odbijen. U napadu je učestvovala po 1 četa Nijemaca.

Poslije ovoga, koristeći postignute uspjehe, bataljoni 5. brigade su otpočeli sa pritiskom i napadima na komunikaciju Prijepolje — Sjenica, na odsjeku Karaula — Milošev dol, pošto je njen 3. bataljon, po prebacivanju preko Lima, zauzeo raspored na desnom krilu 2. bataljona, sektor Trešnjevica — Jelenak — Mačkovac i oslobodio 2. bataljon za ova dejstva.¹⁴³

Na desnom krilu 5. brigade zauzeli su raspored 13. maja 1. i 3. bataljon 7. brigade: Radojeva Glava — Savino Polje — Kostenica; sa isturenim dijelovima prema Pešteru razmjestio se 1. bataljon ove brigade, sa zadatkom da zatvori dolinu Bistrice; Obrov — Lozince za izviđanje pravaca Zminjac — Ivanje i Zaton — Rakije rasporedio se njen 3. bataljon. Ovi bataljoni su narednih nekoliko dana — do 20. maja, otkrivali i uništavali manje grupe četnika na ovoj prostoriji, izviđali prema Pešteru i Sjenici i održavali vezu sa bataljonima 5. brigade. Drugi i 4. bataljon 7. brigade razmjestili su se na prostoru Police (2. bataljon), Berane (4. bataljon), s tim što je iz 4. bataljona upućena jedna četa u Andrijevicu (Konjuha) za ojačanje di-

¹⁴³ Treći bataljon 5. brigade je pošao iz rejonu Brodareva preko Bijelog Polja 13. maja i zauzeo raspored na desnom krilu 2. bataljona 15. maja. Prvi bataljon ove brigade ostao je u rejonu Brodareva.

(Arhiv VII, k. 758, reg. br. 16—1/3:Bojna relacija 5. brigade za maj 1944. g.)

jelova Komskog odreda, pošto je štab korpusa odavde povukao (20. V) svoj Dopunski bataljon.¹⁴⁴

Dejstva iz zasjeda: 4. bataljona 5. brigade na sektoru Gvozd — Milošev Dol — Kobilja glava (14. V), a 2. bataljona kod Karaule (15. V) na auto-kolone njemačkih jedinica izazvala su reagovanje neprijatelja i napad na ove bataljone (16.V), koji je uspio da ih odbaci od komunikacije u ovom rejonu (Karaula — Gvozd) prema Jadovniku i da svojim dijelovima izbiје na liniji Sopotnica — Pri-soje — Krš. Neprijatelj je na ovom sektoru upotrijebio snage od oko 1500 Nijemaca i četnika, dok je njegova druga kolona (700—800 vojnika), koja je napadala iz pravca Sjenice i Koritnika i izvršila napad na 3. bataljon ove brigade na položajima Bukova glava — Jelenak, bila zadržana pošto je tokom dana pretrpjela znatne gubitke u borbi sa ovim bataljonom. Prema 1. bataljonu 7. brigade neprijatelj u toku ovog dana nije ispoljio nikakvo dejstvo.

Sljedećeg dana (17. V) neprijatelj je produžio napad na 2. i 4. bataljon 5. brigade, odbacio 4. bataljon prema Milakovićima i Tocilovu, ovladao Jadovnikom i ušao u selo Stranjane. Peta brigada je na desnom krilu zadržala položaje, tako da su se krajem dana njeni dijelovi nalazili na liniji: Vrhovi — Koželj — Lastva — Revuša — Mačkovac — Jelenak, pred kojom je neprijatelj zadržan naredna dva dana (18—19. V), bez veće aktivnosti s jedne i druge strane.

Sadejstvujući napadu Nijemaca i četnika muslimanska milicija je (19. V) izvršila napad na 1. bataljon 7. brigade na liniji Gradina — Gradac — Šipovice — Brezovac i potisnula ga ka dolini Bistrice, te izbila svojim dijelovima na liniji Vrh — Srednje br. — Stublo.

Neprijatelj je pokušavao u međuvremenu (15—18. V) od Prijepolja da odbaci 8. crnogorsku brigadu sa sektora Gračanica — Skokuće, ali u tom nije uspio.

Neprijatelj je ispoljio aktivnost prema jedinicama 3. i 37. divizije da bi se oslobodio njihovog pritiska na komunikaciju Sjenica — Prijepolje — Pljevlja i spriječio prihvati i prebacivanje preko ove komunikacije 2. i 5. divizije, koje su se preko Zlatara probijale na ovom pravcu

¹⁴⁴ Zbornik, t. III, k. 7, d. 251: Bojna relacija 7. crnog, brigade.

prema oslobođenoj teritoriji. Naši štabovi su bili obaviješteni o kretanju ovih divizija, pa su naredili svojim jedinicama da ih prihvate i onemoguće njihovo forsiranje preko komunikacije Sjenica — Prijepolje i prebacivanje na lijevu obalu Lima. U tu svrhu je štab 37. divizije naredi (18. V) svojim jedinicama da 19. maja otpočnu sa napadima na komunikaciju Prijepolje — Pljevlja i vrše pritisak prema Seljašnici i Prijepolju (pravcem Barice — Stolac), s tim da 8. brigada izvrši napad u 21 čas (19. V) na dio komunikacije Mioska — Kolovrat — Rikavce, i ria taj način veže neprijatelja za sebe, dok je štab 3. divizije naredio svojim jedinicama (5. i 7. brigadi) da u toku ovog izvrše izviđanja i pripreme i noću (19/20. maja) napadnu neprijatelja na svom sektoru, ovladaju Jadovnikom i prodiru na sjever radi povezivanja sa dijelovima 2. i 5. divizije i obezbjeđenja njihovog prebacivanja na lijevu obalu Lima.¹⁴⁵

Peta crnogorska brigada je u toku noći prešla u napad na položaje neprijatelja na Jadovniku (Savin krš — Vitička — k. 1701) i prema komunikaciji i povezala se tokom dana sa dijelovima 5. divizije u rejonu Stranjana i 2. proleterske divizije u rejonu Karaule. Dijelovi 5. divizije su još tokom prethodne noći (18/19. V) forsirali komunikaciju između Prijepolja i manastira Miloševo i probili se prema Dečevu i Sopotnici, povezujući se kod s. Ivanja sa dijelovima 8. crnogorske (19. V), a kod Stranjana sa dijelovima 5. crnogorske (20. V), dok se 2. divizija probila preko komunikacije iste noći kada je 5. brigada vršila napad, ne naišavši u rejonu Karaule na otpor neprijatelja.

U toku naredne noći (20/21. V) i sutradan sve jedinice 2. i 5. divizije, na osnovu naređenja štaba 2. korpusa, prelaze na lijevu obalu Lima u rejonu Brodareva, preko mosta (koji je podigao 1. bataljon) 5. brigade za pješake i konje) radi odmora i priprema za ponovni pokret prema Srbiji.

Sedma brigada je u međuvremenu izvršila napad na svom sektoru i potisla miliciju sa njenih položaja do linije Godijevo — Ostronoša — Petrovo brdo.

Pokušaj neprijatelja (20. V) da zbací sa Jadovnika dijelove 5. brigade nije uspio. Međutim, on je i dalje vršio

¹⁴⁵ Arhiv VII, k. 754, br. 26/4: Operacijski dnev. 3. divizije.

jak pritisak na njene bataljone, pa je naređeno da se po prelasku svih dijelova 2. i 5. divizije na lijevu obalu Lima povuku sa Jadovnika na liniju k. 822 — Vrhovi — Kablja glava — Revuša — Jelenak i odavde, zajedno sa dijelovima 7. brigade, zatvore pravac prema Bijelom Polju.

Prema ocjeni naših jedinica (štabova) neprijatelj je u vremenu od 11. do 21. maja na sektoru bataljona 5. i 7. brigade pretrpio gubitke od oko 200 poginulih, ranjenih i zarobljenih vojnika, izgubio veću količinu municije i razne opreme, kao i 2 bacača, 3 teška mitraljeza, 1 puškomitraljez i dr. Naši gubici za ovo vrijeme bili su 11 poginulih i 35—40 ranjenih, od kojih samo iz 5. brigade 10 poginulih boraca.¹⁴⁶ Za gubitke i dejstva 1. brigade »Garibaldi« nema sačuvanih podataka.

Na sektoru 9. crnogorske brigade i Zetskog odreda, koji se nalazio pod štabom ove brigade, nije bilo značajnije borbene aktivnosti tokom maja. Povremeni ispadi neprijatelja iz Podgorice, Danilovgrada i Spuža uspješno su odbijani. Jedinice su izviđale neprijateljske garnizone i obezbjeđivale slobodnu teritoriju, pomagale aktivnost narodnih i vojnopozadinskih vlasti i izvodile vojno-političku nastavu u okviru raznih kurseva i po četama. Veza između ove brigade i štaba divizije, koji se nalazio u Bijelom Polju, održavana je preko pomoćnog komandnog mjesta u Kolašinu (načelnik štaba). Artiljerijski divizion 3. divizije je ušao u sastav Artiljerijske grupe 2. korpusa, koja je potrebe jedinica rješavala pridavanjem artiljerije za konkretne zadatke.¹⁴⁷

4. ODBRANA MOSTOBRAHA NA DESNOJ OBALI LIMA: BIJELO POLJE — BRODAREVO

Na prostoriji zapadnog dijela Sandžaka i u dolini gornjeg toka Lima poslije 20. maja prikupljale su se i pripremale jedinice za upućivanje u Srbiju. U pokretu za ovu

¹⁴⁶ Arhiv VII, k. 754, reg. br. 27/4: dnev. k-nta 3. divizije; Isto, reg. br. 26/4: Operacijski dnevnik 3. divizije; Isto, k. 758, reg. br. 16—1/3: Bojna relacija 5. crnogorske brigade za maj 1944: Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 251—: Bojna relacija 7. brigade.

¹⁴⁷ Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 237: Naređenje štaba 2. udarnog korpusa od 8. maja 1944. o formiranju Artiljerijske grupe 2. udarnog korpusa.

prostoriju nalazila se 17. istočnobosanska divizija, iz doline Drine, radi povezivanja sa 2. proleterskom i 5. krajišskom divizijom, koje su se poslije povratka iz Srbije ovdje nalazile.

Prikupljanje ovih jedinica, prijem materijala i pripreme vršeni su pod zaštitom jedinica 2. udarnog korpusa, koje su imale zadatak da brane ovu oblast i stvore što povoljnije uslove za prodor ovih jedinica sa mostobrana istočno od Berana i Bijelog Polja ka dolini Ibra.

Stab 2. korpusa je održao 21. maja 1944. savjetovanje u Bijelom Polju sa štabovima 2, 3. i 5. divizije, na kojemu je, u vezi sa ovim pripremama, odredio razmještaj i zadatke jedinica u narednom periodu.

Treća divizija je u vezi sa ovom odlukom i dalje zadržana na desnoj obali Lima istočno od Bijelog Polja i Brodareva, s tim što je za izvršenje zadatka u ovoj oblasti ojačana 8. crnogorskom brigadom, koja je stavljena pod privremenu komandu štaba divizije.¹⁴⁸

U narednom periodu (oko dva mjeseca), do upućivanja Operativne grupe u Srbiju, na desnoj obali Lima vođene su borbe — na sektoru Brodarevo — Bijelo Polje — Berane — Andrijevice sa neprijateljskim jedinicama koje su pokušavale da potisnu naše snage sa ove prostorije i onemoguće proširivanje mostobrana i prikupljanje jačih snaga na njemu.

Neprijatelj je nastavio sa pritiskom na 5. brigadu, pa je bila prinuđena da se 22. maja povuče ka Vrbnici i Višnjevu, a narednog dana prema dolini Bistrice. Međutim, u rezultatu preduzetog protivnapada noću (23/24) i tokom dana (24. maja) neprijatelj je ponovo odbačen prema Jaldovniku, Ozrenu i Pešteru, a 5. brigada izbila na liniju

¹⁴⁸ Treća divizija je na ovom sektoru raspolagala sa 4 brigade: pored 5. i 9. brigade, tu je bila 8. brigada 37. divizije i 1. italijanska brigada divizije »Garibaldi«. Ostale jedinice, koje su bile pod komandom 2. korpusa, raspoređene su prema ovoj odluci: 5. krajiška divizija južno od komunikacije Prijepolje—Pljevlja; 2. proleterska divizija na sektoru Berane—Andrijevice; 17. istočnobosanska divizija na sektoru Cajniče—Goražde—Foča; 37. udarna divizija na sektoru Pljevlja—Prijepolje—Priboj (između Lima i komunikacije Prijepolje—Pljevlja).

(Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 253 i 257: Naređenje štaba 2. udarnog korpusa od 22. i 25. maja štabovima 37. i 17. divizije).

Mitraljesci 3. sandžačke brigade pred polazak 'u borbu

Vrbnica — Plane — Grade — Višnjevo — Golub — Kofro (k. 1290).

Od Katuništa i Dalovića napadala je milicija na bataljone 7. brigade, koji su se nalazili desno od 5. brigade na položajima Hum — Brusa — Venae (1. bataljon) — Vrh — Zminjac (3. bataljon) — Ravni gvozđ (1 italijanski bataljon), ali su njeni napadi odbijeni.¹⁴⁹

U međuvremenu u rejon Bijelog Polja su stigli 2. i 4. bataljon 7. brigade iz Berana, pošto su bih smijenjeni od dijelova 2. divizije, a 8. brigada, koja se nalazila na prostori Kruševo — Miljevići — Vinicka — Stojčevo, prema Prijepolju, stavljena je pod komandu štaba 3. divizije.

Neprijatelj je zadnjih dana pokušavao da potisne dijelove 3. divizije u dolinu Lima, preduzimajući dejstva preko Jadovnika i od Sjenice i Peštera ka dolini Bistrice. Otporom bataljona 5. i 7. brigade neprijatelj je ometen u ovim namjerama, zaustavljeni su a zatim odbačeni njegovi dijelovi koji su izvršili djelimične prodore na ovom pravcu, tako da su se njegovi prednji dijelovi (26. maja) nalazili na liniji Vrhovi — Milakovići — Krajinovići — Ozren — Mačkovac — Jelenak — Šupljike — Suvi bor — kose iznad Goševa i Crvskog — Katunište — Dalovići — Donje Korito — Ostronoša.

Pošto su se sve jedinice koje su bile namijenjene za ovaj sektor prikupile, štab 3. divizije je objedinio komandu nad njima i izdao im 26. maja naređenje za napad na neprijatelja na ove položaje i dejstvo prema Pešteru, Sjenici i komunikaciji Prijepolje — Sjenica, kao i sprečavanje neprijatelja da sa ovih pravaca prodre u dolinu Lima, prema Bijelom Polju i Brodarevu.

Prema ovom naređenju jedinice su imale zadatak:

— Sedma brigada, pošto se koncentrisala na prostori Mokri lug, Vrh, Kostenica, Stublo, Sipovice, da izvrši napad na neprijatelja na terenu D. Korito — Dalovići, s tim da za vrijeme napada italijanski bataljon, koji joj je

¹⁴⁹ Neprijatelj je na ovom sektoru imao oko 1500 četnika, milicionera i Nijemaca. U borbama od 22. do 25. V imao je gubitke od oko 20 poginulih i više ranjenih, dok su gubici 5. i 7. brigade bili 5 poginulih i 12 ranjenih.

(Arhiv VII, k. 754, reg. br. 27/3: Dnevnik komandanta 3. divizije).

dodijeljen na ovom sektoru, vrši obezbjeđenje prema Bihoru, sa prostorije Zminjac — Ivanje;

— Peta brigada, pošto se prikupi na prostoriji Višnjevo — Trešnjevica — Grgaje, da izvrši napad na neprijatelja na prostoru Mačkovac — Jelenak — Supljike — Katunište, s tim da potom lijevim krilom napada pravcem Krajnovići — Tope — Milakovići radi sadejstva 8. brigadi, a desnim, zajedno sa 7. brigadom, produži gonjenje;

— Osmu brigadu (tri bataljona) da pređe na desnu obalu Lima, na prostoriju Vrbnica — Zaumsko, i napadne neprijatelja na položajima između Lima i s. Milakovića, u sadejstvu sa dijelovima 5. brigade koji će napadati u ovom pravcu. Jedan bataljon ove brigade i dva bataljona 1. ital. brigade divizije »Garibaldi«, koji su joj privremeno stavljeni pod komandu, ostaju na lijevoj obali Lima u rejonu Brodareva da zatvore pravac od Prijepolja dolinom Lima, u sadejstvu sa dijelovima 5. krajiške divizije koji se nalaze na ovom pravcu.

Stab divizije je ukazao na potrebu samoinicijative komandanata, sadejstva i ukazivanja pomoći susjednim jedinicama, zabacivanje jačih dijelova u neprijateljsku pozadinu itd.

Početak opšteg napada po ovom naređenju određen je za 7. maj u 23 časa.¹⁵⁰

Pošto su se prikupile na određenim prostorijama (26. i 27. V), jedinice su prešle u napad, koji se na pojedinim pravcima produžio i tokom dana (28. V); neprijatelj je potisnut sa svojih prednjih položaja; pružio je jači otpor u rejonu sela Dolići, i na sektoru Jelenak — Mačkovac — Ozren. Međutim, pošto je zadržao položaje na Jadovniku, Ozrenu i Koritniku, neprijatelj je onemogućio prodor naših jedinica prema komunikaciji Prijepolje — Šjenica, pa su se one morale zadržati na položajima: Dolići — Hajderomerovo polje — V. Bernovac — Beljakovo brdo — Mezgraja (7. brigada), Turski vrh — Supljica — Zaboje — Jelenak — Mačkovac (5. brigada), Travnjak — Kulika — lijeva obala Dubočice (8. brigada). Prema Bihoru: Ivanje-

¹⁵⁰ Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 258: Naređenje štaba 3. divizije od 26. V 1944. god.

-kose iznad Godijeva i dalje se zadržao 1 italijanski bataljon sa 1 četom 3. bataljona 7. brigade. Sa ove linije bili su pokriveni svi pravci od Bihora, Pesterà i Sjenice prema Bijelom Polju i Brodarevu.¹⁵¹

Štab divizije je dobio obavještenja da neprijatelj dovlači pojačanja u Sjenicu, Prijepolje i Rožaj, i ima namjeru da napadne naše jedinice istočno od Lima. Neposredno pred frontom jedinica 3. divizije neprijatelj se utvrđivao na položajima. U vezi sa ovim obavještenjima štab divizije je upozorio svoje jedinice, naredio im da aktivno djeluju na svojim pravcima, da izbjegavaju odsudne frontalne borbe, vršenje prepada i prodora u neprijateljsku pozadinu, obrazujući za ovo manevarske grupe jačine 2–3 bataljona (iz 5. i 7. brigade), koje će upadati u oblast Peštera.¹⁵²

Dejstva naših jedinica, istočno od Bijelog Polja, sa pravca Peštera i Sjenice, trajala su oko mjesec dana. Situacija na ovom pravcu je u narednom periodu usloвила njihovu veliku dinamičnost, izdržljivost i upornost, što je odgodilo neprijateljski nrodor u dolinu Lima na ovom pravcu. Ona su se odigrala na sljedeći način.

Neprijatelj je, podržan artiljerijom i tenkovima, produžio 30. maja sa napadima na 3. diviziju i uspio već ovog dana da djelimično potisne njene dijelove i ovlada Mačkovcem i Jelenkom na sektoru 5. brigade, i selom Dolići i Uglo na sektoru 7. brigade.¹⁵³ Napad na dijelove 8. brigade na Kulini i Travnjaku, od Milakovića, bio je odbijen. Sljedećeg dana neprijatelj je ostao neaktivan prema 5. i 8. brigadi, ali je napao jačim snagama 7. brigadu na položajima Vrhovi — Zilinder — Crni vrh — Komar — Ličina i prinudio je da se povuče na položaje Snežanica — D. Korigo — Dalovići — Gradina — Vrh — Kosi — Šipovice — Ivanje. Peta brigada se zadržala lijevo od nje, na sektoru: Blato — Grade — Sićevlija — Zaboј — Baljuš — Roguša

¹⁵¹ Neprijatelj je u ovoj borbi imao gubitke od oko 65 mrtvih i više ranjenih, a gubici naših jedinica 5 mrtvih i oko 20 ranjenih. (Arhiv VII, pom. dnevn. k-nta 3. divizije)

¹⁵² Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 260: Naređenje štaba 3. div. od 29. V 1944.

¹⁵³ Napad nepr. na 7. brigadu izvršen je pravcem: s. Uglo — Osmanbegovo Selo — Milevo Polje.

— Turski vrh — Suvi bor — Guvnište, a 8. brigada na ranijim položajima, na lijevoj obali Dubočice.¹⁵⁴

Sa ovih položaja naše jedinice su zadržale neprijatelja i ponovo preduzele dejstva, naročito u pravcu Peštera i Bihora, napadajući ga iznenada i pretežno noću. Peta i 7. brigada su svojim manevarskim grupama razbile (1. juna) neprijatelja na liniji Vrhovi — Korito — Dalovići — Katunište i odbacili ga u pravcu Dolića i Uglo, dok je 8. brigada osujetila ovog dana njegov pokušaj da zauzme Travnjak. Goneći neprijatelja 7. brigada je upala u Bihor, na prostoriju Kruščica — Savin bor — Javorova — Dobrodol — Hazane — Goduša, a 5. brigada u Pešter, na teren Dolići — Uglo. Neprijatelj je pred njima odstupio prema Rožaju i Sjenici. Dok su manevarske grupe 5. i 7. brigade čistile prostoriju Bihora i Peštera, 2. bataljon 5. brigade je napadnut (2. juna) sa Mačkovca i Jelenka i odbacen sa položaja Sićevlija — Supljike, kojima je neprijatelj ovladao. Sljedećeg dana neprijatelj je ponovo napao iz pravca Ozrena, Lokve i Dubočice, na 2. bataljon 5. brigade i dijelove 8. brigade na položajima Osečenik — Višnjjevo — Krajnovići — Travnjak i ovladao ovom linijom. Njegov napad ovog dana (3. juna) na dijelove 7. brigade prema Kruščici, Savinom Boru, Javorovi i Hazanima odbijen je uz velike gubitke. Tokom noći (3/4. VI) 8. brigada je preduzela protivnapad na svom sektoru i ponovo zauzela položaje Krajnovići — Travnjak, koje je prethodnog dana morala napustiti i odbacila neprijatelja ka Lokvi i Mačkovcu. Međutim, tokom dana (4. VI) neprijatelj vrši protivnapad i ponovo zauzima Travnjak i Kulinu i tako zadobio kontrolu nad dolinom Dubočice. Napad neprijatelja desno od ovih položaja, sa Mačkovca i Jelenka prema selu Goševu, zadržan je i odbijen od strane 2. bataljona 5. brigade, koji se nalazio na ovom pravcu. Pokušaj dijelova 8. brigade tokom noći da protivnapadom zauzme Kulinu nije uspio, ali naredne noći (5/6. VI) oni su uspjeli da odbace neprijatelja sa Kuline i Travnjaka.

Sedma brigada, u sadejstvu sa 1 italijanskim bataljonom tokom 5. juna čisti Bihor, a 5. brigada Pešter od ra-

¹⁵⁴ Dvodnevni gubici neprijatelja: oko 20 mrtvih i više ranjenih, a naših jedinica 3 mrtva i 8 ranjenih. (Arhiv VII, k. 754, reg. br. 27/4: pomenuti dnevn.).

zbijenih neprijateljskih grupa, uglavnom milicije, koje su se krile po okolnom terenu. Jedan bataljon 5. brigade (3. bataljon) vodio je ovog dana borbu sa neprijateljskom kolonom na sektoru Jablanica — Ostrovica, a zatim produžio dejstva (5/6. VI) na Bihoru, u sklopu 7. brigade.

Neprijatelj je 6. juna držao položaje na liniji: desna obala Dubočice — Mačkovac — Jelenak — Sičevlija — Supljike — Suvi bor — Pračice i dalje prema selu Dolići i Uglo. Prema njemu su se nalazili bataljoni 8. brigade i 2. bataljon 5. brigade, obezbjeđujući dejstvo manevarskih grupa 5. i 7. brigade na Pešteru i Bihoru.

Gubici neprijatelja u ovim borbama od 1. do 6. juna ocijenjeni su oko 120 poginulih i više ranjenih, dok su naše jedinice na ovom sektoru imale 11 poginulih i 34 ranjena borca.¹⁵⁵

Neprijatelj je svoje garnizone u Sandžaku pojačao novim jedinicama — dijelovima 181. i 7. SS-divizije — i otpočeo je sa napadima na dijelove 5. krajiške divizije južno od komunikacije Prijepolje — Pljevlja. On je 5. juna izvršio ispad iz Pljevalja prema Đurđevića Tari, odbacio od komunikacije 4. brigadu 5. krajiške divizije i izbio dijelovima na Taru, kod Đurđevića Tare (6. juna), a potom 7. juna, produžio nastupanje prema Žabljaku, probijajući se do Negobuđe. Izložen napadima jedinica 5. krajiške i 17. istočnobosanske divizije na komunikaciju Pljevlja — Đurđevića Tara, neprijatelj je otpočeo krajem dana da se izvlači sa ovog pravca, pa se u toku naredna tri dana (8—10. juna) povukao u Pljevlja.¹⁵⁶

U vezi sa ovom situacijom južno od Pljevalja štab 2. korpusa je naredio 3. diviziji da preuzme odbranu pravca južno od Prijepolja od dijelova 5. divizije i zatvori čvršće dolinu Lima prema Brodarevu i Bijelom Polju, na račun smanjenja snaga na desnoj obali Lima koje će i dalje za-

¹⁵⁵ Arhiv VII, k. 754, reg. br. 26/4: Operativni dnevnik 3. divizije; reg. br. 27/4: pom. dnevnik k-nta 3. divizije.

¹⁵⁶ Ispad su napravili dijelovi 181. njem. divizije (do 2 bataljona) i četnici, uz podršku tenkova. Kolona je bila motorizovana (oko 70 vozila).

Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 273 i 276: Izvještaj štaba 5. divizije od 5. VI 1944. i 6. juna 1944.

tvarati pravce od Sjenice i Peštera prema Bijelom Polju.¹⁵⁷

Štab 3. divizije je u vezi sa ovim zadatkom naredio da se sa desne obale Lima povuku i prebace na pravac Brodarevo — Prijepolje 5. crnogorska brigada i jedan bataljon 8. brigade, čiji se bataljon već nalazio na ovom pravcu, a da pravce od Sjenice i Peštera zatvore dva bataljona 8. brigade sa linije Vrbnica — Osečenik i 7. brigada sa položaja Ostronoša — Gradac — Klisura — Ravni Gvozd — Višnjevo, s tim da jedan njen bataljon dođe u rejon Bijelog Polja (Obrov — Nedakusi) radi prihvata ostalih jedinica u slučaju da budu prinuđene na povlačenje usijed pritiska neprijatelja, kao i radi obezbjeđenja od eventualnog padobranskog desanta u ovom rejonu. Zatvaranje pravca od Bihora stavljeno je u zadatak il. brigadi divizije »Garibaldi«, sa položaja Ivanje — Šipovice.¹⁵⁸

Jedinice su na osnovu ovog naređenja izvršile odgovarajuću pregrupaciju i zauzele ovakav raspored:

— Sedma brigada prije zauzimanja naređenog rasporeda razbila je na Bihoru 5. i 6. juna nekoliko neprijateljskih grupa i očistila naselja Krušćicu, Dahča rijeku, Savin Bor, Javorovu, Muravac, Ponor, Petnicu, Vrbicu, Lagatore, Trpezu, povezala se na ovom pravcu sa dijelovima 4. proleterske brigade, koja je sa sektora Berana napadala prema Turjaku i Rožaju, a zatim se sa 2, 3. i 4. bataljonom postavila na položaje Ostronoša — Gradac — Vrh — Ravni Gvozd — Višnjevo, dok je njen 1. bataljon došao u rejon Bijelog Polja;

— Peta brigada je tek 8. juna (oko 24 č.) napustila položaje prema Pešteru i Sjenici i uputila se pravcem Boljare — Dalovići — Vrh — Bistrica — Bijelo Polje — Nedakusi — Kanje — Bijov grob da zatvori pravac od Prijepolja, na kojemu se neprijatelj u međuvremenu aktivirao, ali je bio zadržan i odbačen prema Prijepolju od jedinica ovog sektora, prije nego je brigada stigla na ovaj pravac, i pošto se situacija južno od Pljevalja stabilizovala. Peta brigada se razmjestila na prostori Gostun — Kanje, poza-

¹⁵⁷ Isto, dok. 277: Naređenje štaba 2. korpusa od 6. juna 1944.

¹⁵⁸ Isto, dok. 279 i 282: Naređenje štaba 3. divizije od 6. i 7. juna 1944.

di naših jedinica na ovom sektoru (dijelovi 1. krajiške i 3. bataljon 8. brigade) i ovdje ostala do 12. juna radi odmora i kao divizijska rezerva, s tim što je njen 2. bataljon sa prostorije Oštra stena — Gostun imao zadatak da kontroliše dolinu Lima u ovom rejonu. Pošto do ovog dana nije bilo borbene angažovanosti ove brigade, izvršene su mjere sređivanja stranja po bataljonima: održavanje sastanaka, čišćenje oružja i opreme, higijensko-epidemiološke mjere i druge;¹⁵⁹

— Osmu brigadu i 1. brigadu divizije »Garibaldi« za- uzele su raspored koji je naređen, s tim što je jedan batalon ove brigade, po naknadnom naređenju štaba divizije, došao takođe u rejon Bijelog Polja, na zadatak kao i 1. bataljon 7. brigade.

Pomjeranje jedinica i zauzimanje ovog rasporeda izvršeno je do 9. juna.

Neprijatelj je ponovo otpočeo 11. juna napad na naše jedinice južno od komunikacije Prijepolje — Pljevlja, uperen ka rejonu Bijelog Polja i Brodareva u pozadinu naših snaga na desnoj obali Lima, prema kojima će poći u napad narednih dana od Sjenice i Peštera. Pošto je ovog dana potisnuo dijelove 5. divizije jugoistočno od Pljevalja i ovladao Vukovim brdom, Kozicama, Crnim vrhom, Kamenom Gorom i Skokućama, produžio je dejstva na ovom pravcu, sadejstvujući na taj način njegovim dijelovima koji su od Prijepolja napadali na jug, prema Brodarevu, nastupajući objema obalama Lima i prodrli do Grobnice, na desnoj, i Gračanice, na lijevoj obali Lima.

U vezi sa ovom situacijom 5. crnogorskoj brigadi (tri bataljona) upućen je 12. juna na prostoriju Grab — Bijov grob da ojača odbranu 1. krajiške i dijelova 8. brigade na ovom pravcu, dok je njen 2. bataljon i dalje ostao na pravcu Gostun — Brodarevo, u dolini Lima. Po dolasku na ovu prostoriju 5. brigada se povezala sa dijelovima 1. krajiške i 8. crnogorske brigade, koje su u međuvremenu uspjele da protivnapadom (1.1/12. VI) zadrže neprijatelja i odbace ga iz Kamene Gore i Skokuća (dijelovi 5. divizije) i doline Gračanice (dijelovi 8. brigade).

¹⁵⁹ Arhiv VII, k. 754, reg. br. 32/3: Relacija 7. brigade; 34/3: Relacija 5. brigade.

Međutim, neprijatelj je tokom dana (<12. VI) produžio napad dolinom Lima, prošao r. Gračanicu (12/13. VI) i ovladao kosama iznad s. Kruševa. Potiskujući dijelove 8. crnogorske i 1. krajiške brigade na ovom pravcu neprijatelj je 13. juna, napadajući dolinom Mioske i Gračanice, ovladao linijom Skokuće — Vinicko brdo — Vranja st. — Vukovo brdo — Kruševo.

Peta crnogorska brigada je sa dva bataljona (3. i 4.) izvršila napad (13/14. VI) na neprijateljske položaje Vranja stijena — Vukovo brdo — Rakovac — Bojra, koji i pored nekoliko juriša nije uspio, kao ni napad susjednih jedinica ove noći, pa su se povukli na prostoriju Zečja glava — Petnja — Duša — Bijela trla. Njen 2. bataljon je i dalje ostao na pravcu Gostun — Brodarevo, a 1. bataljon se nalazio u rezervi u rejonu Bijov grob — Grab.

Krajem dana (14. juna) neprijatelj je, uz podršku artiljerije, izvršio napad na dijelove 5. brigade na Zečijoj glavi, potisnuo ih sa ovog položaja i odbio njihov noćni protivnapad. Istog dana ovladao je Kamenom gorom na sektoru 5. divizije i Brodarevom na pravcu 8. crnogorske brigade.

Neprijatelj je 15. juna (poslije podne) otpočeo povlačenje ispod naših jedinica na ovom sektoru prema Prijepolju. Treći i 4. bataljon 5. brigade prešli su sa svojih položaja u gonjenje neprijatelja i, razbivši muslimansku miliciju koja je štitila ovo povlačenje, izbili su pred noć na liniju Bojranski breg — Orlić — Strugovi, na desnoj obali Gračanice, prema neprijatelju koji se nalazio lijevom obalom Mataruške rijeke i Gračanice (na prostoru: Mataruge — Bačulovina — Vranja st. — Vukovo brdo).

Neprijatelj je 16. juna nastavio sa povlačenjem svojih jedinica: napustio je Bačulovinu i Vinicko brdo pred 1. krajiškom, Vranju stijenu i Vukovo brdo pred 5. brigadom, a poslije pada mraka povukao se prema Prijepolju. Peta brigada je potom posjela liniju Vranja st. — Vukovo brdo — Strugovi — Gračanica, odakle je prema Mijoski upućivala manja odjelenja radi izviđanja. Lijevo od nje položaje su posjeli dijelovi 1. krajiške i 8. brigade. Narednih nekoliko dana (16. — 17. VI) neprijatelj je na ovom

sektoru ostao neaktivan i postavio se u odbrambeni položaj prema Prijepolju.¹⁶⁰

Neprijatelj nije uspio da se od Prijepolja probije u rejon Bijelog Polja, u pozadinu mostobrana koji su držale jedinice 3. divizije na istočnoj obali Lima. On je na ovom pravcu zadržan od naših jedinica (5. divizije, 5. i 8. crnogorske brigade) na liniji Kamena gora — Zečija glava — Brodarevo i prinuđen da promijeni plan daljih dejstava prema Bijelom Polju: povukao je (16. juna) jedinice sa ove linije u uži rejon Prijepolja, gdje je privremeno prešao u odbranu, a jedan bataljon (1. bat. 14. SS-puka) prebacio je sa ovog sektora, pravcem Prijepolje — Sjenica (17 — 18. juna) na prostor Peštera, da ojača svoje dijelove koji su prešli u napad na pravcu Bijelog Polja. Na ovom pravcu se nalazila 7. brigada 3. divizije prema Sjenici i Pešteru, na položajima: Petrovo brdo — Gradac — Gradina — Gr-gaje — Višnjevo — Sipovice, dva bataljona 8. brigade na položajima Osečenik — Vrbnica, prema Jadovniku, dva bataljona 1. brigade divizije »Garibaldi« prema Bihoru, na položaje Ivanje — Sipovice (1 bataljon ove brigade je bio u rejonu s. Cerovo, a 1 bataljon na pravcu Brodareva).

Devetnaestog juna zorom neprijatelj je pošao u napad i na ovom pravcu, pošto mu je stiglo pojačanje sa sektora Prijepolja, upotrijebivši glavne snage prema 7. brigadi. On je prvo napao i odbacio 1. bataljon ove brigade (od s. Uglo) na Petrovom brdu, a zatim produžio prema dolini Bistrice, uputivši od sela Dolići prema Crvskom jednu kolonu od oko 200 vojnika. Bataljoni 7. brigade su do 12 časova ovog dana pružali otpor sa položaja Kosi — Negobratina (4. bataljon) — Gradac — Gradina — Vrh (1. bataljon). U poslijepodnevnim časovima neprijatelj je potisnuo bataljone 7. brigade i sa ovih položaja i produžio

¹⁶⁰ Na sektoru Prijepolja napadala su pored dijelova 181. div. 1. i 2. bataljon 14. SS-puka njemačke 7. SS-divizije, kojima su sadejstvovali četnici i milicija. Neprijatelj je, prema ocjeni naših jedinica, imao u borbama od 11. do 18. juna velike gubitke, od kojih na sektoru 5. crnogorske i bataljona 8. brigade oko 80 mrtvih i više ranjenih. Peta brigada je imala za ovo vrijeme 8 mrtvih i 21 ranjenog.

Arhiv VII, reg. br. 34/3, k. 754: Relacija 5. brigade; Isto reg. br. 27/4: dnevnik k-nta 3. d.

Isto, k. 11, reg. br. 10/1: Izvještaj štaba 1. bat. 14. SS-puka.

napad prema Bistrici, Kurilu i Brezovcu, kamo su se povlačili ovi bataljoni. Bataljoni divizije »Garibaldi« povukli su se na Musino brdo, pošto su bili napadnuti i odbačeni sa položaja Ivanje — Sipovice.

Neprijatelj je tokom ovog dana napravio dubok prodor na sektoru 7. brigade, koja ga je zadržala (1. i 4. bataljon) sa linije Brezovac — Stublo — Kurilo. Njeni manji dijelovi (izviđački i prateći vod) onemogućili su sa kosa iznad sela Pobretice pokušaje neprijatelja da se ovog dana probije u dolinu Bistrice. Prema ostalim bataljonima ove brigade (2. i 3. bataljonu) na desnoj obali Bistrice, koji su se početkom napada nalazili na položajima Klisura — Grgaje — Višnjevo, neprijatelj nije tokom ovog dana ispoljio jače dejstvo. Međutim, on je napravio snažan pritisak iz doline Dubočice prema bataljonima 8. brigade na ovom sektoru.

Stab 3. divizije je naredio 7. brigadi, 1. italijanskoj brigadi i bataljonima 8. brigade da protivnapadom odbace neprijatelja prema Pešteru, zatraživši u tu svrhu sa-dejstvo 4. proleterske brigade na pravcu Goduša — Ostro-noša.¹⁶¹

Stab 7. brigade je naredio svojim bataljonima protivnapad za 19/20. juni pravcima: Mokri Lug — Gradina (2. bataljon), Savino Polje — Turava — Srednje brdo — Kosi (3. bataljon, bez jedne čete, koja je ostavljena na Humu za vezu sa dijelovima 8. brigade), Kostenice — Stublo — Sipovice (1. bataljon). Bataljoni su pošli u napad sa zakašnjenjem. Neprijatelj se tokom noći bio povukao unazad na liniji Kosi — Negobratina — Dalovići. Drugi bataljon je u zoru (20. juna) posio položaje na Mokrom Lugu i Gradini, ali ga je neprijateljska kolona koja je nastupala pravcem Vrh — Turava i od sela Dalovića prinudila da odstupi preko Bistrice u pravcu sela Mojstira i Huma, odakle je sa 3. bataljonom pošao u protivnapad. Neprijatelj je i na ostalim pravcima onemogućio protivnapad naših jedinica, prošao u napad i do >12 časova ovog dana prodro do Ivanja i Kurila, odakle je potisnuo četu 3. bataljona. Četvrti bataljon se povukao na kose ispred Ivanja i Mušina brda, a 1. i 3. bataljon na prostorijsku Ko-

¹⁶¹ Zbornik, t. III, knj. 7. dok. 307: Naređenje štaba 3. divizije od 19. juna 1944.

stenjice — Zminjac, sa manjim dijelovima prema Kurilu i Kosi, odakle su, po odluci štaba brigade, izvršili oko 15 časova napad na neprijatelja na položajima Kosi — Gradac — Gradina — Negobratina i sa njih ga potisnuli unazad. Treći bataljon se zadržao na Gradini, a 1. i 2. bataljon su sljedećeg dana (21. juna) napali neprijatelja na Kurilu, ali bez uspjeha. Neprijatelj je ovu tačku i dalje čvrsto zadržao u svojim rukama.

Stab 3. divizije je za odbranu limskog mostobrana prikupio na istom, istočno od Bijelog Polja, sve bataljone 7, 8. i 1. italijanske brigade.¹⁶²

U vezi s razvojem situacije kod 7. brigade, bataljoni 8. brigade su se, pod pritiskom neprijatelja, povukli (19. juna) na liniju Vrbnica — Lanište — Bare, na koju je neprijatelj izvršio napad 20. juna i izbio iznad sela Bara, zauzevši Kragujevac, dok je njegov napad od sela Tutića prema Vrbnici zaustavljen. Stab divizije je naredio da i ostali bataljoni ove brigade (dva bataljona) iz rejonu Brodareva hitno dođu u rejon Bijelog Polja. Oni su sljedećeg jutra (21. juna) upućeni preko Obrova, pravcem Gradina — Krstac — Dubovo — Zminjac, da se povežu sa ostalim bataljonima i ojačaju odbranu na mostobranu.

Usljed razvoja situacije na desnom krilu, prema 7. brigadi, bataljon 8. brigade iz rejonu sela Bara povukao se 21. juna na lijevu obalu Bistrice, na položaje od Vlahu ulijevo do ušća, dok je jedan njen bataljon ovog dana ostao još na desnoj obali ove rijeke na liniji Visočko — Bijedići, odakle je zadržao nastupanje neprijatelja.

Pokušaji bataljona 7. i 8. brigade (21/22. i 22. juna) da protivnapadima odbace neprijatelja sa Krstine, Gradi-ne i Odrina, koji je sve više ugrožavao jedinice na mostobranu, dovlačenjem snaga iz pozadine, nijesu uspjeli.¹⁶³

¹⁶² Poslije ovog protivnapada jedinice su zauzele (21. VI) sljedeći odbrambeni raspored: 7. brigada: Srednje brdo—Kosi—k. 1103 (3. bat.) — Stubla—Kostenica (2. bat.) — zapadno od Kurilo—Zminjac (1. bat.) — Krstac (4. bat.) — Sokolovac (štab brigade); 8. brigada: Vlah—ušće Bistrice (2. bataljona), Krstac—Gradina (2. bataljona); 1. italij. brigada: na prostoru Ivanje—Obrov. (Zbornik, t. III, k. 7, dok. 318: Izvještaj štaba 7. brigade od 26. juna 1944. štabu 3. divizije).

¹⁶³ Od Sjenice preko Peštera ka Bijelom Polju napadala su dva njemačka bataljona i oko 400 pripadnika muslimanske mili-

Štab 3. divizije je zbog ovakve situacije istočno od Bijelog Polja naredio da na ovaj sektor dođu iz rejonu Brodareva 3 bataljona 5. brigade (1 bataljon je i dalje zadržan na prostoru Gostun — Kave) koje su na ovom pravcu smijenili dijelovi 1. krajiške brigade, pa je naredio svim jedinicama bjelopoljskog sektora da izvrše napad 22. juna u 21 čas na neprijatelja na prostoru: Krstac — Gradina — Odrin, razbiju ga i odbace u pravcu Peštera (Dilići — D. Korito).¹⁶⁴

Jedinice su na osnovu ovog naređenja pošle u određeno vrijeme u protivnapad na neprijatelja koji je davao žilav otpor i s osloncem na Gradinu prelazio u napad, infiltrirajući svoje dijelove između naših napadnih kolona i probijajući se dijelovima u njihovu pozadinu, uspjevši da zauzme Obrov iznad Bijelog Polja.¹⁶⁵ Pokušaj naših jedinica da se neprijatelj protjera sa Obrova (22/23. VI) nije uspio pa je naređeno da se prebace na lijevu obalu Lima i zauzmu raspored za odbranu rijeke radi onemogućavanja njenog forsiranja od strane neprijatelja.

Sve jedinice 3. divizije su do zore 23. juna izvršile organizovano prebacivanje na lijevu obalu i zauzele raspored:

- Peta crnogorska brigada (3 bataljona) na odsjeku Rakonje — Bijelo Polje — Brdo i na prostoru Gostun — Kanje (1 bataljon);
- Sedma brigada na odsjeku Crnjonica — Kruševo — • Ravna Rijeka;

cije. Istovremeno od Rožaja prema Dapsicama i Goraždu na jedinice 2. proleterske divizije napadao je neprijatelj jačine oko 2.000 vojnika (uglavnom albanske kvislinške formacije). Angažovanjem 4. proleterske brigade na Bihoru i prema Goraždu nije došlo do potpunog sadejstva ove i 7. brigade na pravcu Ivanja i Bihora. (Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, knj. 2, str. 222—224).

¹⁶⁴ Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 313: Naređenje štaba 3. divizije od 22. juna 1944.

¹⁶⁵ Naređenjem štaba divizije jedinice su formirane za ovaj protivnapad u kolone koje su imale zadatak: desna kolona: 2 bataljona 8. i po 1 bataljon 5. i 7. brigade napadaju sa prostorije Obrova pravcem Odrin—Gradina; lijeva kolona: 3 bataljona 7. brigade napadaju pravcem Rastok—Krstac—Dubovo, obuhvatajući jednim bataljonom Gradinu sa istočne strane; lijeva pobočnica: dva bataljona 8. brigade sa prostorije Rasovo—Vlah obezbjeđuju napad kolona od doline Bistrice. (Zbornik, t. III, knj. 7, d. 313).

- Osmu brigadu na odsjeku Nedakusi — Kanje;
- Prva brigada divizije »Garibaldi« na odsjeku Oštelj — Priloge — Femića Krš;
- Štab divizije je prešao iz Bijelog Polja u Ravnu rijeku.¹⁶⁶

Svim jedinicama je naređeno da glavninu drže prikrivenu, a manju dijelovima, maskiranim u zasjedama i noćnim patrolama, kontrolišu neposredno rijeku na svojim sektorima, naročito na gaznim mjestima, i održavaju međusobnu vezi.

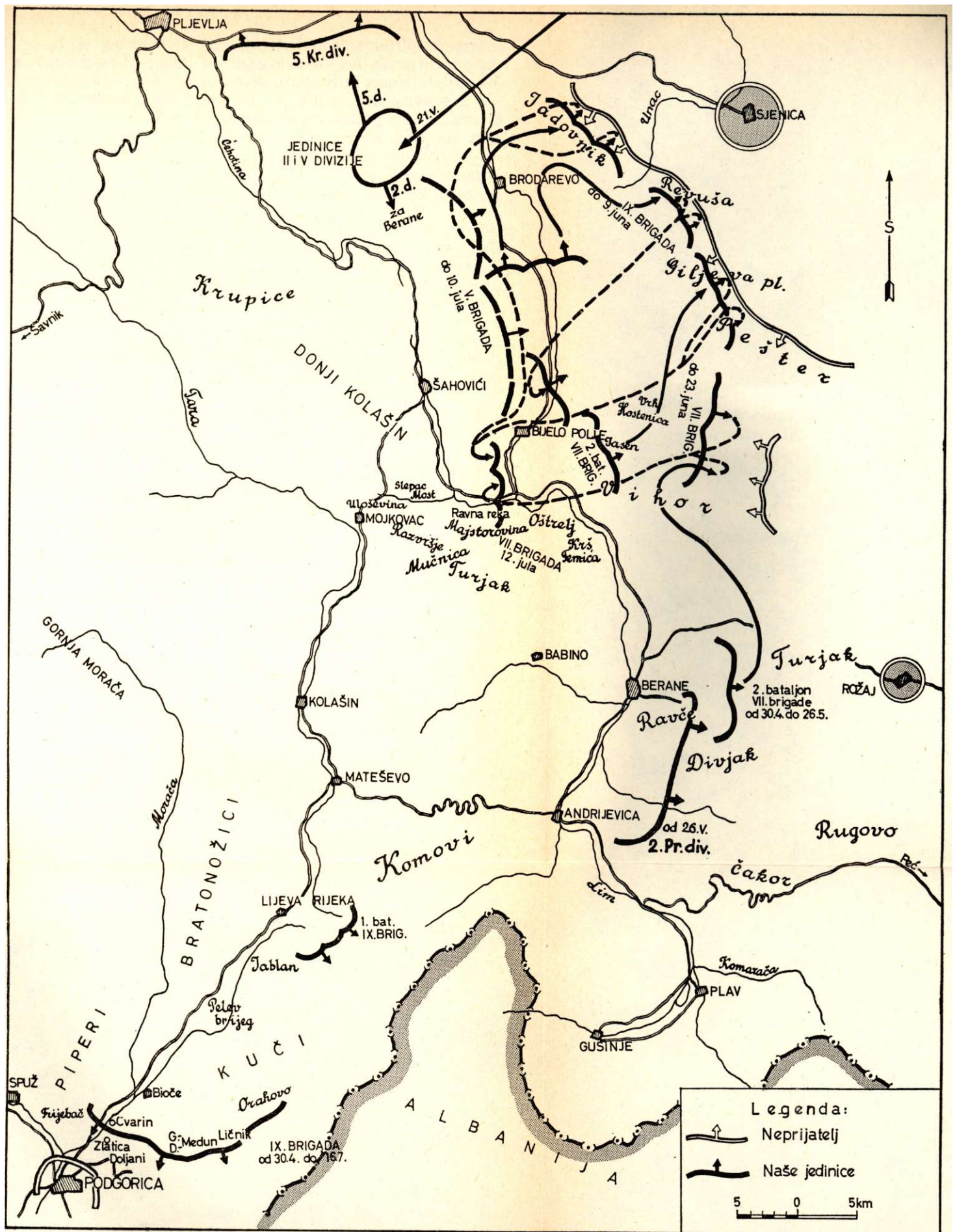
Neprijatelj je u borbama od 19. do 23. juna bio veoma uporan i drzak, primjenjivao je lukavstvo, napadao noću i infiltrirao se između naših jedinica i u našu pozadinu. Na pojedinim sektorima je postizao iznenađenje. U napadu je ubacivao rezerve iz pozadine, bio aktivan danju i noću. Ovakav način dejstava je otežavao odbranu naših jedinica razmaknutih na širokom frontu, onemogućavao im predah, a odmornih snaga nijesmo imali na raspolaganju. Pored toga neprijatelj je bio dobro naoružan, sa dovoljno municije, podržan od artiljerije, a redovno snabdjevan auto-transportom do Peštera. Ova preimućstva i brojna nadmoćnost, te angažovanje naših snaga na drugim pravcima omogućili su mu da, pored gubitaka koje je stalno trpio, proдре na pravcu Bijelog Polja i potisne naše snage sa mostobrana u ovom rejonu. Njemu pored svih pokušaja narednih dana nije uspjelo da forsira Lim i zahvati mostobran na njegovoj lijevoj obali, pa je odustao od daljih pokušaja i prešao u odbranu na desnoj obali.

Prema ocjeni naših štabova neprijatelj je u ovom periodu pretrpio gubitke oko >150 poginulih, 250 ranjenih, a uništena mu je i zaplijenjena znatna količina oružja i municije, dok su gubici naših jedinica za isto vrijeme bili 41 poginuo i 112 ranjenih, od kojih iz 7. brigade, koja je imala najteži zadatak, 24 poginula i 76 ranjenih.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Zbornik, t. III, k. 7, dok. 315: Naređenje štaba 3. divizije od 23. juna 1944.

¹⁶⁷ Zbornik, tom III, knj. 7, dok. 321: Izvještaj štaba 3. divizije od 28. juna 1944. štabu 2. udarnog korpusa;

Arhiv VII, k. 754. reg. br. 26/4: Operacijski dnevnik štaba 3. divizije; reg. br. 27/4: Operativni dnevnik k-nta 3. divizije; k. 759, reg. br. 5/6: Izvještaj štaba 7. crnogorske brigade od 26. juna; k. 754, reg. br. 34/3: Bojna relacija 5. crn. brigade.

Sk. 17. — Borbe 3. divizije na desnoj obali Lima (30. IV — 12. VII 44)

Naše jedinice su u ovim borbama ispoljile izvanrednu upornost u borbi, ali nijesu dovoljno koristile postignute uspjehe kada su se našle u pozadini neprijatelja; veza i sadejstvo među njima nijesu bili uvijek ostvareni, usljed čega je dolazilo do bojaznosti od opkoljavanja. Sve je ovo koristio neprijatelj, koji je bio znatno jači, da drži inicijativu napada i da svojom taktikom prinudi naše jedinice na povlačenje i napuštanje tačaka na bokovima njegovog prodora, ne poznajući dovoljno situaciju lijevo i desno.

Neposredna odbrana Lima na sektoru jedinica 3. divizije trajala je 18 dana (23. juna — 12. jula). Neprijatelj je prvih dana poslije napuštanja mostobrana na desnoj obali od strane naših jedinica vršio pokušaje da forsira rijeku. Još prvog dana (23. juna) spustila se sa Obrova jedna manja kolona do Bijelog Polja i pokušala da opravi most koji je 5. brigada za sobom porušila, ali je dočekan od zasjede ove brigade sa suprotne obale te se neprijatelj povukao uz veće gubitke. Zasjede 7. brigade spriječile su 26. juna pokušaj neprijatelja da forsira rijeku južno od Bijelog Polja, kod sela Pripčice, a istog dana zasjede 8. brigade njegov pokušaj sjeveroistočno od Bijelog Polja, kod sela Rastova. Ozbiljnije pokušaje da prođe Lim i obrazuje mostobran na lijevoj obali neprijatelj je učinio naredne noći (26/27. juna) kod Strojtenice, Rasova i Loznice, gdje su ga dočekali snažnom vatrom dijelovi 8. brigade i poslije četvoročasovne borbe prinudili da se povuče na polazne položaje, uz gubitke oko 40 poginulih i ranjenih i da odustane od daljih pokušaja na ovom sektoru.¹⁶⁸

Poslije neuspjelih pokušaja da se prebaci preko rijeke na sektoru 3. divizije i 8. brigade, neprijatelj je (od 30. juna) otpočeo sa izvlačenjem izvjesnih dijelova sa pravca Bijelog Polja i njihovim prebacivanjem prema 2. diviziji na sektoru Berana.

Izvlačenje nekih jedinica sa ovog sektora, naročito artiljerije sa Obrova, koristile su naše jedinice da pojačaju aktivnost, prebacuju manje dijelove noću na desnu obalu radi izviđanja i vršenja prepada, što je kod neprijatelja

us Pokušaje forsiranja vršio je 1. bat. 14. SS-puka (Zbornik, t. III, knj. 7, dok. 325 i 326; Zapovijest k-nta 1. bat. 14. SS-puka od 26. VI 44. i izvještaj štaba ovog bataljona.)

stvaralo sve veću nesigurnost i svelo njegovu aktivnost na manje, uglavnom vatrene, demonstrativne prepade.

Radi sadejstva 2. diviziji, prema kojoj je neprijatelj ispoljio aktivnost na pravcu Berana, štab 3. divizije je pomjerio dijelove 7. brigade (2. jula) prema selu Štitari-ma, a 5. brigadu je rokirao udesno do r. Ljubovije da po-krije odsjek na Limu, koji je ranije kontrolisala 7. briga-da (bataljon 5. brigade iz Gostuna je došao u sastav glav-nine).¹⁶⁹

Pošto je 2. proleterska divizija onemogućila pokušaj neprijatelja da zauzme Berane i odbacila ga prema Roža-ju i Bihoru, štab korpusa je odlučio da prikupi jedinice Operativne grupe, predviđene za prodor u Srbiju (5. 2. i 17. divizija) u dolinu Lima na sektor Bijelo Polje — Bera-ne, pa je naredio da 5. krajiška divizija smijeni jedinice 3. divizije u oblasti Bijelog Polja radi njihovog prebaciva-nja na sektor Andrijevice da smijene dijelove 2. divizije (2. proletersku brigadu) na ovom pravcu. Osmoj crnogor-skoj brigadi, koja se nalazila pod privremenom komandom štaba 3. divizije, naređeno je da pođe u sastav svoje divi-zije (sektor Prijepolje — Pljevlja), a 1. brigadi divizije »Garibaldi« da ostane i dalje na odsjeku Lima, južno od Ribarevine, pod privremenom komandom 2. proleterske divizije.

Štab 3. divizije je u vezi sa ovim naređenjem izdao 10. jula zapovijest pomjeranje jedinica na novu prostoriju:

— Petoj brigadi (da se prikupi u Cerovu) preko Moj-kovca odmaršuje u Kolašin, gdje se od 2. jula nalazio njen 2. bataljon radi obezbjeđenja priprema proslave godišnji-ce ustanka, odakle će biti upućena na zadatak;

¹⁶⁸ Neprijatelj je 1/2. jula 1944. izvršio napad na jedinice 2. proleterske divizije prema Beranama: 1. bat. 14. SS-puka, koji se rokirao 30. juna sa sektora Bijelog Polja pravcem Građina—Dubo-vo—Radulići, napao je iz rejonu s. Bioče dijelove 3. srpske brigade i jednom četom se prebacio na lijevu obalu Lima u rejonu s. Šti-tara; dva bataljona divizije »Skenderbeg« napali su od Rožaja pravcem: Kacuber—Simovče—Oštra jela i potisli dijelove 4. pro-leterske brigade. Protivnapadom jedinica 2. divizije neprijatelj je na oba pravca zaustavljen i prinuđen da se povuče prema Bi-horu, Pešteru i Rožaju. (Oslob. rat knj. 2, str. 224; (Zbornik, t. III, knj. 8, dok. 356: Operacijski dnevnik 1. bat. 14. SS-puka).

Štab jednog bataljona 7. brigade na položaju

— Sedmoj brigadi da se preko Slepač — Mosta (Slijepač-Mosta) i Mojkovca uputi pravcem Kolašin — Mateševo — Bioče, da smijeni 9. crnogorsku brigadu na sektoru Podgorice (Kuči — Piperi), koja se potom prebacuje preko Lijeve Rijeke i Mateševa u oblast Andrijevice da smijeni 2. proletersku brigadu. Ostalim dijelovima divizije (inženjerijskom bataljonu, intendanturi i hirurškoj ekipi) naređeno je da izvrše pokret istim pravcem i razmjestе se na prostoriji Mateševo — Bare Kraljske (inž. bataljon). Štab divizije je prešao iz Ravne Rijeke u selo Jabuku, kod Mateševa.¹⁷⁰

Jedinice 3. divizije su narednih dana, pošto su smijenjene sa dotadašnjih položaja, izvršile pokret i zauzele novi raspored: 5. i 7. brigadu su smijenile (11. i 12. jula) jedinice 5. krajiške divizije. Potom 5. brigada 13. jula učestvuje na defileu u Kolašinu povodom proslave ustanka u Crnoj Gori i poslije odmora od nekoliko dana u ovom mjestu upućena je (18. jula) na Trešnjevik prema Andrijevici u vezi sa neprijateljskim napadom u ovom pravcu; 7. brigada smjenjuje (15 — 16. jula) 9. brigadu prema Podgorici. Ona je poslije teških borbi i gubitaka u Sandžaku povučena radi odmora i upućena na ovaj sektor, gdje je u ovo vrijeme vladalo relativno zatišje, odnosno nije bilo značajnijih akcija. Deveta brigada, pošto ju je smijenila 7. brigada, prebacila se (17 — 18. jula,) u rejon Andrijevice.¹⁷¹

¹⁷⁰ Zbornik, t. III, knj. 8, dok. 14: Naređenje štaba 3. divizije od 10. jula 1944.

¹⁷¹ Peta crnogorska brigada je 13. jula 1944. ponovo proglašena, odlukom Vrhovnog štaba, »proleterskom«, taj je naziv bila dobila prilikom formiranja.

U međuvremenu, dok su vođene borbe na limskom mostobranu, 9. brigada je sa dijelovima Zetskog NOPO uspješno odbijala manje ispade neprijatelja, uglavnom četnika, prema oslobođenoj teritoriji Kuča, Piperà i Bjelopavlića.

(Arhiv VII, kut. 754, reg. br. 27/4: dnevnik komandanta 3. divizije; reg. br. 26/4: Operacijski dnevnik štaba 3. divizije; Zbornik, t. III, knj. 8, dok. 1: Bojna relacija 9. crnogorske brigade).

OBEZBJEBIVANJE PRODORA OPERATIVNE GRUPE U SRBIJU

jul — avgust 1944.

1. TREĆA DIVIZIJA U ANDRIJEVICKOJ OPERACIJI¹⁷²

Jedinice 2. korpusa uspjele su da do sredine jula 1944. zadrže pod svojom kontrolom slobodnu teritoriju u Sandžaku i Crnoj Gori, da onemoguće pokušaje neprijatelja da izvrši neki dublji prodor. Ovaj zadatak je onemogućen dvomjesečnim aktivnim i upornim dejstvima jedinica 2. proleterske i 3. udarne divizije istočno od Lima, prema Rožaju, Pešteru i Sjenici, kao i jedinica 5. krajiške i 37. udarne divizije na sektoru Prijepolje — Pljevlja, uz istovremenu angažovanost 9. crnogorske brigade i Primorske operativne grupe na sektoru Podgorica — Danilovgrad — Nikšić. Znatnu podršku ovim jedinicama pružali su partizanski odredi na ovim sektorima i jedinice italijanske divizije »Garibaldi«. Dinamična dejstva 29. udarne divizije na teritoriji Hercegovine vezala su u ovo vrijeme znatne snage okupatorsko-kvislinških jedinica za sebe, što je takođe olakšalo održavanje ove teritorije u Sandžaku i Cr-

¹⁷² Andrijevička operacija obuhvata dejstva između nemačkih jedinica (operacija Draufgenger) i jedinica NOVJ koja su se odigrala u širem rejonu Andrijevice od 18. do 26. jula 1944. U njoj su od strane neprijatelja učestvovala 21. SS-divizija »Skenderbeg«, 14. SS-puk divizije »Princ Eugen«, 2 bataljona puka »Brandenburg«, borbene grupe »Stripel« i »Bendl«, legija »Krempler«, dijelovi 5. policij. motorizovanog puka, protiv 2. 3. 5. i 17. divizije NOVJ.

(Enciklopedija Jugoslavije, knj. 1, str. 109).

noj Gori, na kojoj su se prikupljale i pripremale jedinice za Srbiju.

Na ovoj teritoriji bila je organizovana narodna vlast, sa odgovarajućim organima i organizacijama, preko koje su snabdijevane jedinice u ovoj oblasti, što je olakšavalo njihov život, rad i borbena dejstva. Uspjesi jedinica u odbrani slobodne teritorije omogućili su sazivanje i održavanje Trećeg zasjedanja ZAVNO Crne Gore i Boke (13. do 15. jula) na kojemu je donesena odluka o njegovom pretvaranju u Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja (ČASNO), kao najviši zakonodavni i izvršni organ federalne Crne Gore, koja je odlukom ove Skupštine ušla u sastav Federativne Demokratske Jugoslavije.

Na osnovu naređenja Vrhovnog komandanta do sredine jula je prikupljena i oformljena Operativna grupa od 2. proleterske, 5. krajiške i 17. istočnobosanske divizije sa zadatkom da dejstvuje prema Ibarskoj klisuri, zapadnoj Moravi i Toplici. Za komandanta Operativne grupe određen je Peko Dapčević. Ostale jedinice 2. korpusa dobile su zadatak da svojim dejstvima u Sandžaku i Crnoj Gori olakšaju i obezbjeđuju pokret i prodor ove grupe prema Srbiji, kao i ostalih jedinica koje će preko ove teritorije biti naknadno upućene na ovom pravcu.

U vrijeme dok su se jedinice Operativne grupe počele prikupljati na užoj prostoriji, u širem rejonu Berana, i u tu svrhu smjenjivani njihovi dijelovi u Sandžaku i kod Andrijevice od strane jedinica 37. i 3. divizije, neprijatelj je prešao u napad jakim snagama od Peći i Rožaja prema Andrijevici i Beranama. On je istovremeno od Sjenice i Nove Varoši uputio znatne snage prema Priboju, Brodarevu i Bijelom Polju, kako bi privezao naše jedinice na tim pravcima.

Namjera neprijatelja u ovoj operaciji je bila da jakim snagama od Gusinja, Plava, Cakora i Rožaja prodre u dolinu Lima na sektor Andrijevica — Berane, a zatim da produži prema Kolašinu i lijevom obalom Lima, a iz rejona Prijepolja prema Bijelom Polju, Brodarevu i Kamennoj gori, te od Nove Varoši prema Priboju i Pobjeni-

ku i na taj način priveže i onemogući pokret Operativne grupe, čije je namjere prozreo.¹⁷³

Raspored jedinica NOV 17. juna, uoči napada, bio je sljedeći:

— Druga proleterska divizija: na pravcu Andrijevića — Čakor (2. proleterska brigada na liniji Zlorečica — Cecuni — Zeletin — Ulotina — Visibaba — Omarska gl. — Goleš); na pravcu Berane — Rožaj (4. proleterska brigada prema Turjaku, Kacuberu i Vrbici, na položajima Stožer — Gradina — Simovče — Čujovac — Dub); na prostoru Kaludre — Berane (3. srpska brigada); u rejonu sela Stitari (1. brigada divizije »Garibaldi«);

— Peta divizija: Bijelo Polje — Brodarevo (1. i 4. krajiška brigada), rejon Sahovića (10. krajiška brigada);

— Sedamnaesta istočnobosanska divizija: u pokretu prema Beranama (između Jabuke i Mijajlovice prešla komunikaciju Pljevlja — Prijepolje i preko Kamene gore i Crnog vrha 18. jula stigla je u rejon Graba zapadno od Brodareva);

— Tridesetsedma divizija: sjeverno od komunikacije Pljevlja — Prijepolje (3. brigada prema dolini Lima, a 4. brigada prema Pljevljima); njena 8. crnogorska brigada, pošto je smijenjena na sektoru Bijelo Polje — Brodarevo od dijelova 5. divizije, prikupila se radi odmora i kao rezerva u rejonu sela Brajkovač, izvorni dio Mataruške rijeke;

— Treća udarna divizija je zauzimala raspored prema zapovijesti štaba divizije od 10. jula: 9. brigada je vršila smjenu 2. proleterske brigade u rejonu Andrijevice: I. i 3. bataljon je upućen da posjedne položaje: Gračanica

¹⁷¹ Neprijatelj je glavne snage usmjerio prema Andrijevići i Beranama: 21. SS-diviziju, 14. SS-puk i grupu »Štripel« sa prostora Gusinje—Murina na pravac Andrijevića—Berane; borbenu grupu »Bendel« sa prostora Turjak—Kacuber, ka Beranama; legiju »Krempler« sa desne obale Lješnice, pravcem Bioča—Berane. Od Sjenice i Nove Varoši prema Brodarevu i Bijelom Polju usmjerio je 2 bataljona puka »Brandenburg« i dijelove 5. SS-policij-skog puka, a od Nove Varoši preko Bistrice u pravcu Priboja dijelove bugarske 24. divizije i četnike. Komanda svim snagama u ovoj operaciji povjerena je komandantu 5. SS-korpusa (general Oto Pleps), a komandu jedinicama na sektoru Andrijevića—Berane komandantu 21. SS-divizije (Šmidhuber).

(Enciklopedija Jugoslavije, 1, str. 109—110).

— Visibaba — Omarska glava, 2. bataljon na prostoru Bojovići — Cecune, a 4. bataljon je ostavljen kao rezerva u rejonu Andrijevice. Peta brigada se još nalazila u rejonu Kolašina (Šljivovica — Bašanje brdo — Babjak — Drijenak), a 7. brigada na prostoru Kući — Piperi — prema Podgorici.¹⁷⁴

Neprijatelj je izvršio napad (18. jula) prema Andrijevici od Gusinja, dolinom Zlorečice, i od Čakora, preko Sjekirice i Balja, i preko Murine, duž puta. On je iskoristio razvučenost 2. proleterske brigade i smjenu njenih jedinica od bataljona 9. brigade koji još nijesu bili u potpunosti posjeli predviđene položaje, pa je u toku dana prodro desnom i lijevom obalom Lima prema Andrijevici i u zoru 19. jula prinudio dijelove 2. proleterske i 9. brigade da se povuku iz ovog mjesta. Sljedećeg dana (20. jula) on je produžio napad prema Beranama i do 21. jula prinudio 2. proletersku da se povuče prema Trepči i Trepačkoj rijeci (Vranja glava — Zminja glava — Volujnik — Drezga — Lekino brdo, a 9. brigadu prema selu Kralje i Slatini, Kovačevo brdo — Rudo brdo.

Na osnovu naređenja štaba 3. divizije 5. proleterska brigada je upućena iz Kolašina (18/19. jula) u rejon Trešnjevika, na pravcu Andrijevice, da ojača odbranu 9. brigade i da s osloncem na Trešnjevik, Lisu i Rudo brzo zatvore pravac prema Kolašinu. Pravac prema Beranama, dolinom Lima i od Rožaja, zatvorile su jedinice 2. proleterske divizije, a štab korpusa je u vezi sa ovom situacijom uputio 23. jula prema Čakoru i Murini u pozadinu neprijatelja koji je prodro u rejon Andrijevice i pokušavao da se probije prema Beranama, 5. krajišku preko Sjekirice i 17. udarnu diviziju preko Turjaka. U rezultatu protivnapada koji je počeo 24/25. jula iz pozadine (5. i 17. divizije) i s fronta (2. i 3. divizije) neprijatelj je razbijen u dolini Lima i prinuđen da se uz velike gubitke povuče u pravcu Peći i Gusinja.

Treća divizija je u ovoj operaciji, prvo u odbrani pravca prema Trešnjeviku, a potom u zajedničkom protivnapadu, dejstvovala na sljedeći način:

¹⁷⁴ Zbornik, tom III, knj. 8, dok. 52: Bojna relacija 9. crnogorske brigade; Arhiv VII, reg. br. 26/4 i 27/4: Operacijski dnev. 3. divizije i Dnevnik k-nta 3. divizije.

— Deveta brigada je 17. jula vršila smjenu 2. proleterske brigade istočno i jugoistočno od Andrijevice.¹⁷⁵ Štab 2. proleterske brigade dobio je obavještenje da neprijatelj ima namjenu da narednog dana izvrši napad preko Sjekirice i Murine prema Andrijevici, pa je i dalje zadržao na ovim pravcima svoje dijelove da zajedno sa bataljonima 9. brigade koji su je smjenjivali zadrži i odbije neprijateljski napad.

Neprijatelj je do zore (17/18. jula) razvio svoje jedinice na pravcima, Velika — Sjekirica, Murina — Ulotina, Zeletin — Previja, Zeletin — Kuti — Cecune, Vrmoš — Batojan — Konjuhe i prešao oko 5 časova u napad prema Andrijevici.¹⁷⁶

Podržan artiljerijom i avijacijom na pravcu nastupanja, a tenkovima dolinom Lima (drumom Murina — Andrijevica) uspio je da tokom dana savlada otpor dijelova 2. proleterske i 9. brigade na ovim pravcima i da ih принуди na povlačenje prema Balju, Sućeski i Jerinjoj glavi. I pored uporne odbrane od položaja do položaja i mjestimičnih protivnapada ove jedinice nijesu mogle zaustaviti neprijatelja koji je nastupao u nekoliko kolona na širokom frontu. Pošto je zauzeo Omarsku glavu i Visibabu, na desnoj, i Zeletin na lijevoj obali Lima, a tenkovima se probio do sela Luke, u dolini, produžio je napad prema Balju, Sućeski, Jerinjoj glavi i dolini Zlorečice.

Tokom noći (18/19. jula) 2. i 9. brigada pokušavaju da protivnapadima zaustave i odbiju neprijatelja, ali nijesu uspjele pa su se povukle na lijevu obalu Zlorečice sa dijelovima na liniji Jerinja glava — Sućeska, 2. brigada, s. Oblo brdo — Kralje — Kovačevo brdo — Rudo brdo (9. brigada).

U vezi sa ovakvim razvojem situacije prema Andrijevici štab 3. divizije upućuje hitno Kolašina 5. proletersku brigadu i njen 2. bataljon stiže u toku noći (18/19.

¹⁷⁵ Deveta brigada je sa prostorije Orahovo (2. bataljon) — Medun (4. bataljon) — Piperi (3. bataljon) — Lijeva Rijeka (1. bataljon) izvršila pokret 15. jula za Andrijevicu, sljedećeg dana stigla, zanoćila na prostoriji Bare kraljske (3 bataljona) — Kralje (1. bat.) a 17. jula pristupila smjeni 2. proleterske brigade. (Zbornik, t. III, knj. 8, dok. 52: Relacija 9. brigade).

¹⁷⁶ Isto, t. III, dok. 354: Naređenje k-nta 21. SS-divizije od 14. jula 1944. za napad na Andrijevicu i Berane.

jula) na Trešnjeviku, odakle je ujutro upućen u pravcu Veljog krša i Peha, a pošto su tokom dana stigli i ostali bataljoni ove brigade (3. bataljon je ostao za obezbjeđenje Kolašina), 1. bataljon je upućen prema Konjušima gdje je neprijatelj bio prodro jednom kolonom, a 4. bataljon je zadržan u rejonu Trešnjevika kao rezerva. Peta brigada je imala zadatak da iz ovog rasporeda, na desnom krilu 9. brigade, zatvori pravce od Ravni, Konjuha i doline Zlorečice. Osmatračnica komandanta divizije nalazila se na Trešnjeviku.

Neprijatelj je 19. jula produžio napad prema Andrijevi, odbacio je dijelove 2. proleterske iz klanca Sućeske i zauzeo Jerinju glavu, prešao na lijevu obalu Zlorečice, produžio napad prema Veljem kršu i potisnuo sa njega dijelove 9. brigade.

Izbijanjem neprijateljskih dijelova na Balj, na desnoj obali Lima, i prodorom tenkova do Andrijevice, prestala je neposredna odbrana ovog mjesta, pa su se svi naši dijelovi povukli zapadno i sjeverno od njega, prema Trešnjeviku i Trepči (Berane), sa isturenim dijelovima prema Andrijevi (na Zulevom brdu) i Veljem kršu.¹⁷⁷

Peta brigada je sa linije Peh — Konjuhe prešla u napad 19. jula (oko 16 č) prema Veljem kršu (2. bataljon) i selu Đuliće (1. bataljon), protjerala neprijatelja sa Velog krša, Lokvičkog brda i Maleša i prodrla u dolinu Zlorečice, a potom zaposjela položaje prema Bojovićima i Cecumima (2. bataljon), i prema Kutima i Vrmoši (1. bataljon na liniji: Konjuhe — Crna gora). Pošto je ovim prodorom i rasporedom bataljona 5. brigade neprijatelj u rejonu Andrijevice bio ugrožen sa boka i iz pozadine, on je protivnapadom ponovo ovladao Velim kršom koji su bili posjeli poslije zauzimanja dijelovi 9. brigade i Dopunskog bataljona štaba korpusa. Neprijatelj se na ovom položaju utvrdio i organizovao odbranu na njemu, pošto je

¹⁷⁷ Deveta crnogorska brigada se sa glavninom povukla na liniju Oblo brdo—Kralje—Slatina, ostavljajući dijelove na raskrsnici puteva (Zulevo brdo); ulijevo od nje je 2. proleterska brigada zauzela položaje na liniji: Stanjevo brdo—Zaljevica, zatvarajući dolinu prema Trepči. Od 20. jula na prostoru Trešnjevo—Trepča—Rujište je 2. prolet. i 3. srpska brigada, a na prostoru Marsenića Rijeka—Sekulari 4. proleterska brigada.

pružao taktičke pogodnosti za kontrolu i obezbjeđenje rejonu Andrijevice. Dijelovi 5. brigade sa Peha i 9. brigade iz rejonu Oblog brda držali su pod vatrenom kontrolom neprijatelja na ovom položaju, onemogućavajući mu ispa-
de i vezu sa pozadinom.

Neprijatelj je 20. jula produžio napad duž puta Andrijevice — Berane, ostavljajući i dalje svoju jaču grupu u rejonu Velog krša, radi obezbjeđenja boka jedinica koje napadaju dolinom Lima, a i radi vezivanja naših snaga za ovaj položaj. U okolini Andrijevice i na pravcu nastupanja neprijatelj je pljačkao napuštena sela, palio kuće, ubijao stanovništvo.

Deveta brigada se ispred jačeg pritiska neprijatelja povukla lijevim krilom na položaje Kovačevo brdo — Rudno brdo (3 bataljona), dok je na desnom krilu (1 bataljon) zadržala položaje u zahvatu drumu Andrijevice — Trešnjevik (na liniji Kralje — Oblo brdo), u vezi sa dijelovima 5. brigade udesno prema Pehu. Peta brigada je pokušala u toku dana da zauzme Veli krš, ali ga je neprijatelj uspio i dalje zadržati u svojim rukama iako su njegovi dijelovi bili potisnuti sa Maleša i Lokvičkog brda. Ona je i dalje ostala na prostoru Peh — Konjuha — Ravni.

Sljedećeg dana (21. jula) neprijatelj je izvršio napad na 9. brigadu na položajima Kralje — Kovačevo brdo — Razvrša i na jedinice 2. proleterske divizije prema Trepči, Marsenića Rijeci i Šekularu na lijevoj i desnoj obali Lima. On je tokom dana zauzeo Razvrša, na sektoru 9. brigade, Zaljevicu i Stanjevo brdo, na sektoru 2. proleterske brigade, a zatim na ovom pravcu prešao Trebačku rijeku i zauzeo Vranju glavu na sektoru 3. srpske brigade. Napad je bio podržan avijacijom i artiljerijom.

Deveta brigada je uspjela da zadrži dalje nastupanje neprijatelja na svom pravcu, a 5. brigada je sa svojih položaja vršila stalni vatreni pritisak i ispade na neprijatelja pred sobom, vezujući ga na taj način za sebe i olakšavajući položaj i odbranu ostalih jedinica. Ona je tokom dana odbila nekoliko napada na svoje položaje sa kojih je ugrožavala bok i pozadinu neprijateljskih jedinica koje su vršile napad na 9. brigadu i dijelove 2. divizije u dolini Lima. Pored snažnog otpora ovih jedinica s fronta, dejstvo 5. brigade sa svojih položaja, njeno stalno prisustvo

na njima, stvorilo je nesigurnost kod neprijateljskih jedinica koje su pokušavale da se probiju prema Beranama.

Ovog dana štab korpusa je uputio u oblast istočno od Berana 17. diviziju, pa je štab 2. divizije upotrijebio svoju 4. brigadu, koja se djelimično nalazila na ovom pravcu, u pripremljenom protivnapadu divizije na neprijatelja koji je prodirao dolinom Lima, desnom i lijevom obalom.

Neprijatelj se ovog dana uklinio u raspored između jedinica 3. i 2. divizije na pravcu Berana, forsirao Trebačku rijeku i zahvatio manji mostobran na njenoj lijevoj obali. Aktivnom odbranom ovih jedinica neprijatelj je potisnut i sa nekih tačaka, koje je bio zauzeo tokom dana, i prinuđen da pređe u odbranu.

Druga proleterska divizija je u toku noći (21/22. jula) izvršila protivnapad na neprijatelja u dolini Lima sa ciljem da ga odbaci prema Andrijevići i Murini, u sadejstvu sa jedinicama 3. divizije. Međutim 2. proleterska i 3. srpska brigada, koje su pošle u napad sa sektora Trepča — Vranja glava, nijesu uspjele da probiju odbranu neprijatelja na Trepčkoj rijeci, pa su se ujutro povukle na polazne položaje. Četvrta proleterska brigada na desnoj obali Lima ovladala je Šekularom i Baljom, odakle su neprijateljski dijelovi odstupili u dolinu Lima, a zatim produžila napad prema Sjekirici i Veliki radi izbijanja na komunikaciju Andrijevića — Peć.¹⁷⁸

Sadejstvo jedinica 3. divizije (5. i 9. brigade) u toku napada, ove noći nije došlo do izražaja, jer su one o napadu 2. divizije kasno obaviještene, a njen napad je zadržan na Trepčkoj rijeci.

Neprijatelj je tokom narednog dana, 22. jula, napadao na oba pravca: prema selu Kralje, Oblom brdu i Rudom brdu na položaje 9. crnogorske brigade i prema Beranama, lijevom obalom Lima, na kom pravcu je zauzeo Rujišta, ali je bio onemogućen i zadržan, odnosno odbijen na polazne položaje. Njegovi ispadi prema 5. brigadi

¹⁷⁸ Četvrtu brigadu je istočno od Berana smijenila 17. divizija i zauzela raspored na liniji: Simovče—Radovanovo brdo—Babino brdo—Debelo brdo—Kaludra, sa koje je pošla u napad na neprijatelja koji je bio na prostoru Kacuber—Smiljevica—Mokra planina radi sadejstva 2. i 3. diviziji.

Komandant divizije Savo Burić na položaju sa grupom boraca 5. crnogorske brigade

su takođe bili odbijeni. Jedinice 3. divizije su krajem dana ostale na svojim položajima.¹⁷⁹

Tokom noći vladalo je relativno zatišje izviđanja i obezbjeđenja — osim na sektoru 5. brigade koja je odbacila neprijatelja sa Maleša i Lokvičkog brda, a zatim se ujutro povukla na polazne položaje. Tokom dana (23. jula) naše jedinice vrše pritisak na neprijateljske položaje, uglavnom vatreni. Neprijatelj se držao odbrambeno, a zapaženo je i izvlačenje njegovih dijelova iz rejona Andrijevice i prebacivanje prema Murini, što je bilo u vezi sa nastupanjem 4. proleterske brigade na pravcu Sjekirica — Velika.

Naše jedinice u oblasti Andrijevice zapazile su da je neprijateljski pritisak prema njima smanjen, što je bilo povezano sa ovim izvlačenjem, i da je njegov pokušaj da se probije za Berane propao. One su radi toga otpočele sa sve jačim napadima na neprijateljske položaje, prinudavajući ga da napušta jedan po jedan. Pozitivno se odrazilo sadejstvo savezničke avijacije ovog dana, koja je bombardovala neprijateljske položaje kod Andrijevice i u dolini Lima prema Murini.¹⁸⁰

Položaj neprijateljskih snaga u dolini Lima, na prostoru Andrijevice — Murina, postao je veoma težak: zadržavanjem njihovog napada prema Beranama i izbijanjem naših jedinica na komunikaciju Cakor — Murina. Štab 2. korpusa je odlučio da angažuje sve jedinice na sektoru Andrijevice — Berane na uništavanju neprijatelja na ovom prostoru i na taj način olakša prodor Operativne grupe prema Srbiji, protiv koje je neprijateljski napad bio usmjeren.

Za ostvarenje ove odluke štab 2. korpusa je 23. jula izdao zapovijest jedinicama ovog sektora (2, 3, 5. i 17. diviziji) da se u toku noći i narednog dana pripreme, a 24/25. jula u 21 čas napadnu neprijatelja na svojim pravcima i

¹⁷⁹ Krajem 22. jula jedinice 3. divizije su držale položaje: Rudno brdo—Gnjili Potok—Oblo brdo (9. brigada), Peh—Konjuhe (5. brigada).

¹⁸⁰ Zbornik, tom III, knj. 8, dok. 51: Bojna relacija 5. crnogorske brigade; dok. 52: Bojna relacija 9. crnogorske brigade; Arh. VII, reg. br. 26/4, k. 754: Operacijski dnevnik 3. divizije; Isto, reg. br. 27/4: Dnevnik k-nta 3. divizije.

unište ga na prostoriji Andrijevice — Murina — Plav. Ovom zapoviješću su određene napadne kolone, pravac njihovog nastupanja i zadaci, kao i postupak po završetku operacije.¹⁸¹

Štab 3. divizije je svojim jedinicama na sektoru Andrijevice u vezi sa postavljenim zadatkom u ovoj operaciji 24. jula naredio:

— Petoj brigadi, ojačanoj Dopunskim bataljonom štaba korpusa, da izvrši napad prema selu Kuti i Zeletinu, a potom napadom prema Murini sadejstvuje jedinicama srednje kolone koje napadaju na ovom pravcu desnom obalom Lima. Ukoliko neprijatelj odstupi prema Plavu i Gusinju, naređeno joj je da preko Vizitora i Lipovice produži napad prema Gusinju;

— Devetoj brigadi, da zatvori pravac od Andrijevice prema Trešnjeviku i smijeni dijelove 5. brigade i Dopunski bataljon prema Velom kršu a, kada neprijatelj počne povlačenje, da nastavi da goni prema Murini i Plavu.

Ovim naređenjem je predviđeno da se poslije oslobođenja Andrijevice, Plava i Gusinja razmjesti: na prostoriji Play — Gusinje 5. brigada i Dopunski bataljon, Velika — Čakor — Planinica 9. brigada.¹⁸²

¹⁸¹ Ovom zapoviješću je naređeno: — 17. divizija (lijeva kolona) sa dvije brigade zatvara pravce prema Beranama: od Lješnice, Vrbice, Turjaka i Smiljevice, a jednom brigadom sa istočnih padina Mokre planine (Livade Hadević) obezbjeđuje od Rugove nastupanje 5. divizije prema Planinici i Čakoru; 5. divizija i 4. proleterska brigada (srednja kolona) napada pravcima, selo Strano—Brajnica pl. — Planinica—Vaganica—Čakor—Devojački krš; Rovce—Jankova glava—Devojačka pećina—Sjekirica—Zarski krš—Karamanov krš—Velika; Rijeka Marsenića—Piševo—Balj—Visibaba (Zadatak je ove kolone da po ovladanju Čakorom, Planinicom, Sjekiricom, Visibabom i Baljom, dvije brigade uputi u pravcu Velike i Murine, a sa ostalim jedinicama da zatvori pravac od Pečke Bistrice prema Čakoru); 2. proleterska divizija (desna kolona) zatvara pravac prema Beranama na lijevoj obali Lima (sa Rujišta—Turija—Trepča—Gradina), i po izbijanju naših dijelova na Čakor prelazi u protivnapad prema Andrijevi; 3. divizija, kao desna bočna kolona, napada prema Zeletinu, Kuti, Ljebno a potom ka Murina, sadejstvujući srednjoj koloni, a obezbjeđujući se manjim dijelovima na drugim pravcima.

(Arhiv VII, k. 392, reg. br. 35—3: Zapovijest štaba korpusa).

¹⁸² Arhiv VII, k. 754, reg. br. 5/2: Naređenje štaba 3. divizije od 24. jula 1944.

Dejstvo jedinica 3. divizije u vezi sa ovim naređenjem odvijalo se na sljedeći način:

Peta brigada je još u toku noći (23/24. jula) uputila 1. i 4. bataljon preko sela Đulića i Cecuna ka liniji Previja — Stubica — Zeletin, sa koje su iznenadnim napadom odbacile neprijatelja, a potom produžile napad na Jerinju glavu, na kojoj se neprijatelj i dalje zadržao. Njen 2. bataljon je zatvarao pravce od Vrmoše i Gusinja.

Deveta brigada je sa svojih položaja izvršila napad 24. jula na neprijatelja koji se počeo izvlačiti sa njenog sektora, potiskujući ga prema Andrijevići. Tokom dana n zauzela je Razvršu i Kovačevo brdo, spustila se do iznad mosta (raskrsnice puteva), a potom, oko 19 časova, pošla prema Andrijevići, zauzela Zuljevo brdo južno od ovog mjesta i na taj način odsjekla i blokirala neprijatelja na Velom kršu. Prodirući svojim dijelovima u Andrijeviću, jedan njen bataljon je uputila na Jerinju glavu i Previju, odakle je neprijatelj potisnut prema Sućeski i Ulotini. Na desnom krilu se povezala sa dijelovima 5. brigade.

Tokom noći i narednog dana, 25. jula, sve jedinice koje su učestvovalе u protivnapadu produžile su nastupanje svojim pravcima, goneći razbijene neprijateljske snage koje su se povlačile uz Lim, prema Plavu.

Glavnina 3. divizije je produžila gonjenje neprijateljskih zaštitnih dijelova, uništavala grupe odsječenih vojnika na pravcu nastupanja, napadala bočne kolone koje su odstupale cestom prema Murini. Dijelovi 5. i 9. brigade i Dopunskog bataljona štaba korpusa pristupili su oko 10 časova stezanju obruča i uništavanju opkoljenog neprijatelja u rejonu Veleg krša i tokom dana ga prinudili da se preda. Neprijateljski dijelovi koji su pokušali da se probiju u dolinu Zlorečice, prema Zeletinu i Konjusima, bili su uništeni ili zarobljeni.¹⁸³

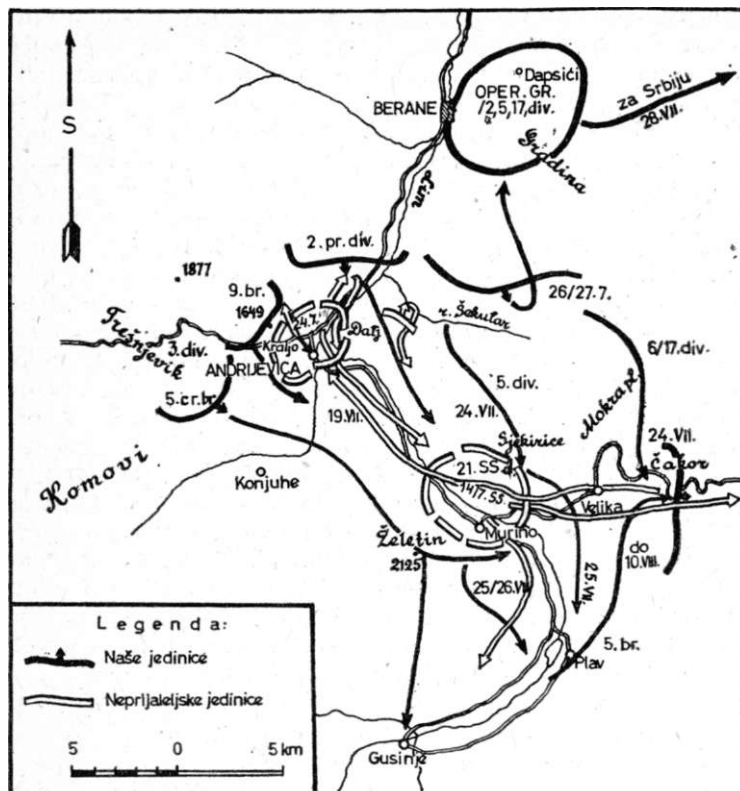
Krajem dana jedinice ove divizije su na prostoru Previja — Jerinja glava — Sućeska (9. brigada), i na liniji Ulotina — Zeletin — Kutina — Mojan (5. brigada). Pod zaštitom mraka i vatre svojih dijelova sa desne obale nepri-

¹⁸³ u rejonu Veleg krša bio je opkoljen 1 bataljon 21. SS-divizije. Na pravcu Andrijevice napadali su dijelovi ove divizije, 14. SS-puk div. »Princ Eugen« i alb. milicija (Zbornik, t. III, k. 8, dok. 356: Oper, dnev. 1. bat. 14. SS-puka).

jatelj je glavninu svojih snaga iz doline Lima (rejon Andrijevice) povlačio prema Murini, sa ciljem da se izvuče u pravcu Metohije i Gusinja. Međutim, izbijanjem jedinica srednje kolone ovog dana i naredne noći (25/26. jula), na prostor Velika — Plav, a lijeve kolone, prethodnog dana, na Cakor, neprijatelju su presječeni odstupni pravci, njegove glavne snage su opkoljene na široj prostoriji Murine. Sljedećeg dana je nastavljeno stezanje obruča oko neprijatelja koji je i dalje pružao žilav otpor i protivnapade, a bio je snabdjevan na ovoj prostoriji municijom i drugim potrebama, bacanjem iz aviona. Za potpuno uništenje opkoljenih snaga bilo je neophodno dalje angažovanje svih jedinica koje su učestvovala u napadu. Međutim, štab korpusa je ovog dana naredio povlačenje sa ovog sektora jedinica Operativne grupe (2, 5. i 17. divizije) i njihovu koncentraciju u širem rejonu Berana radi izvršenja pokreta prema Srbiji. Prema ovoj neprijateljskoj grupaciji je ostavljena 5. i 9. brigada 3. divizije sa zadatkom da ih svojim dejstvom vežu za sebe, zatvore pravac prema Andrijevici i Beranama i olakšaju pokret i naredni zadatak Operativne grupe. Povlačenje jedinica je izvršeno u vezi sa naređenjem Vrhovnog štaba (25. jula) da se, zbog teške situacije snaga NOVJ u Srbiji, Operativna grupa (2, 5. i 17. divizija) odmah uputi na Kopaonik.

Jedinice Operativne grupe (2, 5. i 17. divizija) prekinule su borbeni kontakt s neprijateljskom grupacijom u dolini Lima 26/27. jula i narednog dana su se prikupile u širem rejonu Berana radi pokreta za Srbiju. Ovim su bili deblokirani pravci prema Metohiji i Gusinju, što je neprijatelj narednih dana iskoristio, pošto jedinice 3. divizije koje su ostale na ovom sektoru nijesu bile dovoljne da ovo spriječe. Neprijatelj se poslije izvlačenja ovih jedinica prikupio na prostoriji Murina — Velika — Cakor — Plav, obezbjeđujući se prema dijelovima 3. divizije sa Sjekirice, Vizi tora, Grebena i Lipovice, odakle je početkom avgusta povukao glavne snage (14. SS-puk i dijelove razbijene 21. SS-divizije) prema Peći, manji dio snaga, uglavnom milicije povukao se prema Gusinju.

Treća divizija je odlaskom jedinica Operativne grupe dobila zadatak da zatvori pravce od Gusinja, Plava i Cakora prema Andrijevici i od Rožaja prema Beranama. Ona

Sk. 18. — Dejstva 3. divizije u andrijevačkoj operaciji
(23—27. VII 44)

je u vezi sa ovakvim zadatkom zauzela raspored: 5. brigada: prema Murini i Plavu 1. i 4. bataljon, prema Gusinju i Vrmošu 2. bataljon, dok je njen 3. bataljon, koji je došao (26. jula) iz Kolašina, upućen na desnu obalu Lima, zajedno sa 1. bataljonom 9. brigade, prema Sjekirici i Čakoru; Deveta brigada se prebacila u oblast Berana na prostoriju: selo Dragosava, 4. bataljon prema Lješnici i Vrbići, selo Dapsice, 3. bataljon prema Turjaku, Berane, 1. bataljon za obezbjeđenje aerodroma, na kojem je priman

materijal iz Barija i preko koga su otpremani ranjenici na liječenje u Italiju. U okviru zadataka 3. divizije raspoređeni su bataljoni 1. italijanske brigade divizije »Garibaldi«, koja je ponovo stavljena pod komandu štaba 3. divizije.

Procijenjeni gubici neprijatelja u borbama od 18. do 26. jula na sektoru jedinica 3. divizije bili su preko 500 poginulih i zarobljenih i veliki broj ranjenih, dok su gubici 5. i 9. brigade za isto vrijeme 38 poginulih i 86 ranjenih. Zaplijenjeno je od neprijatelja, pored ostalog, 2 topa, 3 minobacača, 25 automatskih oruđa i veća količina municije.¹⁸⁴

2. ODSTUPNI MANEVAR 3. DIVIZIJE U DURMITORSKOJ OPERACIJI¹⁸⁵

Pokret Operativne grupe (2. 5. i 17. divizije) iz rejonu Berana prema Srbiji otpočeo je 28. jula 1944. Odbranu oslobođene teritorije u Sandžaku i Crnoj Gori nastavile su i dalje jedinice 2. udarnog korpusa: 3. divizija od Metohije, preko Rožaja i Čakora, i gornjeg toka Lima prema Beranama i Andrijevićima, i od Podgorice prema Kolašinu; 37. divizija od Sjenice i Nove Varoši prema Prijepolju i Bijelom Polju; Primorska operativna grupa sa sektora Danilovgrad — Nikšić — Grahovo; 29. divizija sa prostora istočne Hercegovine. One su svojim dejstvima obezbijedile prikupljanje na ovoj teritoriji i upućivanje prema Srbiji i ostalih jedinica NOV — 1. proleterske i 6. ličke divizije i 12. udarnog korpusa.

Isti u relacijama 5. i 9. brigade zabilježeni su neprijateljski gubici u poginulim 538, u dnevniku komandanta divizije i operac. dnevniku divizije 490, što je vjerovatno nerealno. Prvi bat. 14. SS-puka je zabilježio svoje gubitke 12 poginulih i 32 ranjena.

¹⁸⁵ Okupatorsko-kvislinška dejstva u istočnoj Bosni, Crnoj Gori i dijelu Hercegovine u avgustu 1944. protiv jedinica 1, 2, 3. i 12. korpusa NOVJ u kojima su se završne borbe odigrale u oblasti Durmitora, po čemu je u našoj istoriografiji nazvana durmitorska operacija. Nijemci su ovu operaciju vodili pod nazivom »Ritaceal«, a u njoj su upotrijebili: 7. SS i 13. SS-diviziju, 1. brdsku i 369. diviziju, dijelove 181. divizije, 4. puk »Brandenburg«, dijelove 21. SS-divizije, dijelove 24. bugarske divizije, dijelove njemačkog 5. policijskog puka, dvije ustaške i dvije domobranske brigade i četničke formacije. (V. Enciklopedija, sv. 2 str. 670).

Jedinice 3. divizije su poslije odlaska Operativne grupe nastavile sa pritiskom na neprijateljske dijelove pred sobom u dolini Lima, kao i na njegova obezbjeđenja na liniji Vizitor — Sjekirica, a kada su primijetile da je neprijatelj počeo povlačenje (2. avgusta). prešle su u napad na njegove zaštitnice, koje su se tokom dana povukle na liniju Prijedorska glava — Velika — Plav — Gusinje. Peta brigada je uputila 3. avgusta svoj 1. i 4. bataljon od Zetina, preko Murine i Vizitora prema Plavu, a 2. bataljon sa pravca Đulići — Kuti prema Gusinju, dok je 3. bataljon, koji se nalazio na desnoj obali Lima sa 1. bataljonom 9. brigade, upućen preko Visibabe prema Čakoru.¹⁸⁶ U produženju napada na Plav i Gusinje, gdje se nalazila albanska milicija, koju razbija i zauzima ova mjesta — Plav 5. avgusta a Gusinje 6. avgusta.

Pošto je na prostori Plav — Gusinje poslije zauzimanja ovih mjesta razmješten jedan partizanski bataljon sa Kosmeta, koji je došao da se poveže sa našim jedinicama u ovoj oblasti, 5. brigada je u cjelini orijentisana prema Čakoru. Ona je tokom 6. avgusta na ovom pravcu zauzela Planinicu i Devojački krš, desno i lijevo od prevoja Čakor. Međutim, dejstvo neprijateljske artiljerije po ovoj prostori prinudila je njene jedinice da zauzmu položaje nešto unazad: Prijedorska glava — Velika — Novišići — Šabova glava — Kopiljača. Sljedećih nekoliko dana (7 — 9. avgusta) 5. brigada se zadržala na istim položajima, odbijajući manje neprijateljske napade u rejonu Šabove glave, Planinice i Prijedolske glave.

U međuvremenu na pravcu 9. brigade, prema Beranama, i 7. brigade na sektoru Podgorice nije bilo promjena.

Tokom 10. avgusta štabovi 5. i 9. brigade su došli do obavještenja iz pozadine da neprijatelj vrši pripreme za napad prema Andrijevići i Beranama, pa su naredili da jedinice budu i da provjere ove podatke. Ova obavještenja su se pokazala tačnim, neprijatelj je do 11. avgusta

¹⁸⁶ Neprijateljske zaštitnice su se prije povlačenja nalazile na liniji: Sjekirica—Ržanica—Murina—Pepići—Džamija—Brezovica—Vizitor—Lipovica).

završio prikupljanje i razvoj svojih jedinica prema 3. diviziji i sljedećeg dana prešao u nastupanje.¹⁸⁷

Jedinice 3. divizije nalazile su se ovog dana, uoči napada, u ovakvom borbenom rasporedu:

- Peta brigada na širokom frontu između Gusinja i Cakora na položajima: Gusinje — Višnjevo (2. bataljon), Kopiljača — Sabova glava (4. bataljon), Velika — prema Čakoru (3. bataljon), Čeme — Prijedolska glava (1. bataljon);

- Deveta brigada na prostoriji Kaludra — Dapsice — Goražde — Petnica sa dijelovima na liniji Debelo brdo (1. bataljon) — Babino brdo (3. bataljon) — Radovanovo brdo (2. bataljon) — Petnica, istočno i sjeveroistočno (4. bataljon);

- 1. brigada divizije »Garibaldi« nalazila se na sektoru 9. brigade i kao njeno ojačanje i zatvarala je pravce od Peštera i Bijelog Polja prema Beranama;

- Sedma brigada i dijelovi Zetskog odreda na prostoriji Kuči — Piperi — Bratonožići, na liniji Orahovo — Medun — Vežešnik — Stijena — Piperska — Crnci, prema Podgorici i dolini Zete. (Početkom avgusta za političkog komesara brigade određen je Branko Tacović, mjesto Nikole Đakonovića. Krajem oktobra Tacovića je zamijenio Mićun Jauković).

- Štab 3. divizije u selu Jabuka, kod Mateševa.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Neprijatelj je prema slobodnoj teritoriji u Sandžaku i Crnoj Gori do 11. avgusta 1944. grupisao svoje snage na sektoru Pljevlja—Prijepolje—Pešter (Sjenica) — Rožaj—Čakor—Podgorica, za dejstvo prema dolini Lima i Tare u pravcu Zabljaka i Savnika, u susret jedinicama kojima su na ovom pravcu nastupale sa zapada iz doline Drine i Pive. Grupisane snage su pripadale: 14. SS-puku 7. SS-diviziji, puku »Brandenburg«, 24. bugarskoj diviziji (borbena grupa), legiji »Krempel«, borbenim grupama »Štripel« i »Bendi«, 1. brdskoj diviziji, 363. puku 181. divizije i četnicima (oko 2000).

Prema 3. i 12. korpusu u istočnoj Bosni, gdje je operacija počela 3. avgusta od Vareša, Olova, Kladnja i Ribnice prema dolini Drine i Pive neprijatelj je upotrijebio 7. SS-diviziju bez 14. puka, 13. SS-diviziju, 1. i 11. ustašku i 8. i 9. domobransku brigadu i četnike Romanijskog, Ozrenskog i Drinskog korpusa.

(Enciklopedija Jugoslavije, sv. 3, str. 179—181)

¹⁸⁸ Odlaskom Operativne grupe divizija za Srbiju, 28. jula, za komandanta 3. divizije je došao Savo Burić, komandant 4. prole-

Prema 3. diviziji neprijatelj je razvio: 1. brdsku diviziju: dva puka u rejonu Čakora za dejstvo prema Andrijevići, I puk u rejonu Rožaja za dejstvo prema Beranama; 363. puk 181. divizije i oko 2.000 četnika u rejonu Podgorice za dejstvo prema Kolašinu.¹⁸⁹

Neprijatelj je samo prema 3. diviziji razvio desetostruko jače snage (25.000–30.000 vojnika). Ovo mu je pružalo znatne prednosti za brze prodore u raspored jedinica 3. divizije koje su branile široki front (60–70 km u dolini Lima i 10–15 km prema Podgorici), i za zamjenu svojih prvih ešelona tokom borbe i njihovo pothranjivanje iz dubine. To mu je omogućilo i posjedovanje transportnih sredstava (voznog parka).

Treća divizija je pri ovakvim uslovima bila prinuđena da primijeni odstuoni manevar na dubini preko 100 km, uz primjenu zadržavajuće i uporne odbrane, s tim da u pogodnoj situaciji izvrši pregrupaciju i da se zabaci u pozadinu neprijatelja.

Neprijatelj je 12. avgusta, zorom, prešao u napad iz rejona Čakora i Rožaja na pravcu Andrijevice i Berana. Od Čakora prema Andrijevići dijelovi 1. brdske divizije su iznenadili bataljone 5. crnogorske brigade na ovom pravcu, koji su bili razvučeni na širokom frontu ovog pošumljenog ispresijecanog terena i prinudili ih na povlačenje. Neprijatelj je uspio da se dijelovima infiltrira u pozadinu ovih bataljona i već od početka onemogućujući njihovu povezanu i uporniju odbranu na ovom pravcu.

Iznenaden drskošću i načinom dejstva neprijatelja koji je koristio neposjednute međuprostore za brze prodore, dijelovi ovih bataljona su uzalud pokušavali da ga za-

terske brigade, mjesto dotadašnjeg komandanta ove divizije Radovana Vukanovića, koji je određen za komandanta 2. udarnog korpusa (Arhiv VII, k. 754, reg. br. 26/4: Oper. dnev. 3. divizije);

¹⁸⁹ Desno od 1. brdske divizije, na prosotru Bihora i Peštera, razvile su se borbene grupe: »Bendel« (2 bataljona 1. i 4. albanskog puka) i »Stripel« (1 ojačani bataljon iz 181. divizije) »Krem-pier«, a u rejonu Prijepolja jedna bugarska borbena grupa (iz 24. divizije) i njemački puk »Brandenburg«, i u rejonu Pljevalja 14. SS-puk 7. SS-divizije. Zadatak ovih jedinica je bio da sa ovih pravaca dejstvuju preko Bijelog Polja i Brodareva, od Prijepolja i Pljevalja, ka južnom Sandžaku i dolini Tare, u susret 1. brdskoj diviziji, koja je nastupala sa istoka, i 7. SS-diviziji, koja je nastupala sa zapada iz doline Drine i Pive, prema Durmitoru.

drže i stabilizuju front. Neprijatelj je skoro neometano prodirao duž komunikacije Čakor — Murina, koristeći se za prebacivanje vozilima, pa je položaj bataljona 5. brigade na desnoj obali Lima postao nesiguran. Oni su se na pojedinim mjestima morali probijati preko položaja koje je neprijatelj već bio zauzeo u njihovoj pozadini. Tokom ovog dana vođene su borbe na obje strane Lima, kod Velike, na Prijedorskoj glavi i Sjekirici, kod Šekulara, na Balju, kod Gračanice i Kruševa, na Vizitoru, Jerinjoj glavi i Zuljevom brdu.

Neprijatelj je prvog dana napada uspio da razbije odbranu 5. brigade na pravcu Čakora i prodre dolinom Lima do Andrijevice, u pozadinu njenih bataljona, i da je prinudi da se po dijelovima i pod borbom povlači, a mjestimično i probija, prema Andrijevici: 3. i 4. bataljon preko Šekulara i Balja, a 1. i 2. bataljon, iz rejonu Plava i Gusinja, preko Vizitora i istočnih padina Komova. Ova brigada je do zore 13. avgusta odstupila na liniju Trepča — Kovačevo brdo — Trešnjevnik, sa koje je zatvorila pravac prema Mateševu i Kolašinu.

Neprijatelj je istog dana pošao u napad od Rožaja prema Beranama, na 9. crnogorsku brigadu. Nastupajući od Turjaka i Kacubera prema Dapsicama, on je potisnuo 3. bataljon ove brigade sa prostora istočno od ovog sela i zauzeo Radovanovo brdo, postavljajući se na taj način bočno prema ostalim bataljonima ove brigade, da bi narednog dana (13. avgusta) zorom (u 3 časa) produžio napad na cijelom frontu ove i 1. brigade »Garibaldi«. Prebivši se na frontu koji je držala 1. brigada, neprijatelj je prednjim dijelovima oko 10 časova upao u Berane, a ubrzo zatim iz pozadine privukao nove snage. Ovaj prodor je prinudio 9. brigadu da se tokom dana, poslije uporne borbe na pojedinim pravcima, prebaci sa svim dijelovima na lijevu obalu Lima, južno od Berana, na položaje. Crni vrh — Gradina, a potom, pošto je neprijatelj napao ove položaje, na liniju: Goveđe brdo — Lokva — Bjelasica, odakle je zatvorila pravce od Buča i Lubnice, preko Bjelasice i Troglava, prema Kolašinu i dolini Tare.

Pošto je zauzeo Andrijevicu i Berane, neprijatelj je produžio nastupanje preko Trešnjevika i Bjelasice prema Mateševu, Kolašinu i Mojkovcu, potiskujući na ovim prav-

cima jedinice 3. divizije. Podržavan jakom artiljerijom i avijacijom on je, oslanjajući se na motorizovane dijelove duž komunikacije, ovog dana poslije podne (13. avgusta) zauzeo Kovačevo brdo, Trešnjevik, Rudo brdo i Lisu, i spustio se preko Trešnjevika, prema selu Bare, na pravcu Mateševa.¹⁹⁰

Dvodnevna dejstva neprijatelja i pravci njegovog nastupanja ukazivali su na to da on ima namjeru da što prije proдре u dolinu Tare, u rejon Mateševa, Kolašina i Mojkovca, da razdvoji a potom razbije jedinice 3. divizije. Štab 2. korpusa, koji se nalazio na ovom pravcu i u stalnom kontaktu sa štabom 3. divizije, prozrevši namjere neprijatelja, odlučio je da se oblast južnog Sandžaka i doline Tare evakuiše postupno, pružajući mu otpor prema Sinjajevini (Sinjevini) i Durmitoru, koristeći taktički pogodne linije za odbranu na ovom pravcu, zalažući se uporno samo toliko koliko je potrebno da se zaštiti evakuacija ranjenika i stanovništva i da se obezbijedi odgovarajući manevar jedinica. Trećoj diviziji su stavljeni u izgled za takav manevar položaji na linijama: lijeva obala Tare između Mojkovca i Mateševa, masivi Sinjajevine (Sinjavine) i Javorja, istočne padine Durmitora i Vojnika.

Četrnaestog avgusta neprijatelj je produžio nastupanje duž komunikacije Trešnjevik — Mateševo, odakle je dio snaga uputio prema selu Jabuci u susret jedinicama koje su se kretale od Podgorice, dok je glavnina produžila dolinom Tare prema Kolašinu. Njegova kolona koja je napadala od Berana preko Bjelasice produžila je prema Mojkovcu i Kolašinu, ali usljed otpora 9. brigade na Bjelasici, a 5. brigade na Ravnom Ključu, Kobiljoj glavi i Šljivovici, neprijatelj nije uspio da ovog dana zauzme Kolašin i Mojkovac, iako je prodro u dolinu Tare sjeverno i južno od Kolašina.¹⁹¹

¹⁹⁰ Peta brigada je uputila 1 bataljon u Mateševo radi povezivanja sa dijelovima 7. brigade prema Lijevoj Rijeci i Prekobrdu, a ostali njeni bataljoni su zadržavali i usporavali nastupanje neprijatelja.

¹⁹¹ Duž komunikacije Čakor—Andrijevice—Kolašin napadao je 97. i 98. puk 1. brdske divizije, a od Rožaja prema Beranama i Bjelasici njen 99. puk. Od Podgorice i doline Zete napadala je borbena grupa iz sastava 181. divizije i četnici Pavia Đurišića.

Krajem dana i tokom noći (14/15. avgusta) jedinice 3. divizije su napustile položaje na desnoj obali Tare i prešle na lijevu obalu, gdje su zauzele položaje: na odsjeku između rijeke Pješčanice i sela Drijenka, 5. brigada, između Markova brda i sela Sjerogošta, 9. brigada i 1. brigada italijanske divizije »Garibaldi«.¹⁹² Ovakvim rasporedom zatvoreni su pravci iz doline Tare prema Crkvinama, Gornjoj i Donjoj Morači, Lipovu i Sinjajevini.

Ovog dana neprijatelj koji je napadao od Podgorice i doline Zete probio se kroz raspored 7. brigade, koja je zatvarala pravac ka Mateševu i dolinu Morače prema Prekobrđu i Moračkom Manastiru, i uspio da se preko Vjetarnika i Lijeve Rijeke ubaci u dolinu Tare, odbaci dijelove ove brigade sa komunikacije, i poveže se kod Jabuke sa dijelovima koji su na ovom pravcu nastupali od Mateševa.¹⁹³ Prvi i 3. bataljon 7. brigade poslije pokušaja da zadrže neprijatelja koji je prodirao komunikacijom i borbi sa njegovim jedinicama koje su napadale prema Štavnju, Markovića laz i Ostrovici povukli su se, po naređenju štaba divizije, prema Prekobrđu i Donjoj Morači, uhvativši prethodno vezu sa dijelovima 5. brigade u rejonu Crkvina. Drugi i 4. bataljon ove brigade izvršili su povlačenje iz Piperà, preko Zrzave i Trmanja (4. bat.), i preko Radovča, Kamenika i Lebršnika (2. bataljon), prema Međurečju i Donjoj Morači.

Jednovremeno kada je pošao u napad od Čakora i Rožaja na jedinice 3. divizije neprijatelj je napao od Peštera prema Bijelom Polju 8. crnogorsku brigadu, a od Jadovnika, Prijepolja i Pljevalja prema Brodarevu, Crnom vrhu i Kamenoj gori 1. proletersku diviziju. Prvog dana on je

¹⁹² Nema sačuvanih podataka o rasporedu i dejstvima jedinica divizije »Garibaldi« koje su aktivno učestvovala u ovoj operaciji.

¹⁹³ Neprijatelj je napao položaje 7. brigade u Kućima i Piperima 13. avgusta i poslije borbe na liniji Dučići—Medun—Sjenica—Cvarin—Vežešnik—Stijena Piperska, bataljoni su se povukli po naređenju štaba brigade u vezi sa situacijom na pravcu Kolašina, na liniji Vjetarnik—Topalovik—Radeća—Stijena Piperska, a zatim prema Radovču, Kameniku i Rovcima.

(Arhiv VII, k. 754, r. br. 13—1/9 i 29/1: Istorijat 7. brigade; nared. štabu 7. brig. od 13. VIII 44.)

uspio da se na pravcu Bijelog Polja probije do sela Ivanja, gdje je do 14. avgusta zadržan od dijelova 8. brigade sa linije Zminjac — Jasen — Zaton, a bio je zadržan i njegov napad na jedinice 1. proleterske divizije sve do kraja ovog dana kada je uspio da se probije južno od Pljevalja prema Levertari, a potom prešao jačim snagama u napad od Prijepolja, što je prinudilo ove naše jedinice da se postepeno povlače iz doline Lima i južnog Sandžaka prema dolini Tare i zapadnom dijelu Sandžaka, koordinirajući ovo povlačenje sa dejstvima 3. divizije koje su odstupale preko Sinjajevine i dolinom Morače.

Pošto nije uspio da brzim prodorom u dolinu Tare preko Bjelasice, Trešnjevika i Vjetarnika podvoji i razbije jedinice 3. divizije, neprijatelj se pripremio da ih napadom od Kolašina, Mojkovca i dolinom Morače prema Javorju nabaci na Sinjajevinu i kanjon Morače i da ih na ovoj prostoriji, u sadejstvu sa jedinicama koje su nastupale od Pljevalja i doline Pive, opkoli i uništi, obuhvatajući ovim manevrom i ostale jedinice NOV koje je potiskivao ka ovoj prostoriji.

Sljedećeg dana (15. avgusta), pošto je prethodno ušao u Kolašin (oko 8 časova) i Mojkovac, neprijatelj je napao položaje jedinica 3. divizije na zapadnoj obali Tare, u rejonu Kolašina, i zauzeo Babljak i Markovo brdo, potisnuvši dijelove 5. brigade prema Lipovu i Vučju. Neprijatelj je sa mostobrana kod Kolašina, koji je brzo proširio i na njega prebacivao ostale snage sa istočne obale, produžio napad i prinudio jedinice 3. divizije na dalje povlačenje: Gussar — Lučka gora, 9. brigadu, Blatina — Donje Vučije — Crkvina, 5. brigadu prema Gornjoj Morači i Javorju, 7. brigadu, zatvarajući pravac prema Boanu i Šavniku.

Nastupanjem dolinom Morače i Tare (dio snaga upućen od Mojkovca prema Dobrilovini) neprijatelj je težio da izbije u pozadinu naših snaga da bi spriječio njihovo povlačenje preko Sinjajevine. Međutim, jedinice 3. divizije, po naređenju štaba korpusa i štaba divizije preduzimaju obezbjeđenja na svojim bokovima i povlačenje od linije do linije po dubini, sa ciljem da se neprijatelj što duže onemogući da prodre prema Zabljaku i Šavniku i

dobije potrebno vrijeme za evakuaciju ranjenika avionima sa aerodroma u Negobuđi.¹⁹⁴

Jedinice divizije radi zauzimanja što povoljnijih položaja povukle su se u toku noći (15/16. avgusta) na liniju: Javorova glava — Borova glava, 9. brigada; Jablanov vrh — Savina greda — Vratio — Gradište, 5. brigada. Neprijatelj je sljedećeg dana (16. avgusta) izvršio napad na ove položaje, koji su bili naročito jaki na pravcu Lipovo — Vratio, na kojem su se žilavo branili dijelovi 5. brigade. Iako neprijatelj nije uspio da ovog dana prodre preko Lipova prema Vratlu, 5. brigada je zbog dejstva artiljerije napustila položaje na Savinoj glavi i Jablanovom vrhu, i krajem dana zauzela položaje na liniji Mali starac — Vratio — gradište.

Jednovremeno sa napadom preko Lipova prema Vratlu neprijatelj je napadao i preko Gornjeg Vučja prema Gradištu (zapadno od Vratla) i desno preko Sinjajevine pravcem Lučka gora — Jablanov vrh — Javorova glava i Štitarica — Borova glava — Kravar. I na ovim pravcima jedinice divizije (dijelovi 5. i 9. brigade) pružaju jak otpor, vrše protivnapade, a zatim se povlače na nove položaje, sa kojih zadržavaju i usporavaju nastupanje neprijatelja. Zbog nastupanja neprijatelja od Mojkovca preko Dobrilovine i ugroženosti sa tog pravca 9. brigada se krajem dana povukla na liniju Pečarac — Korman — Stražnica. Neprijatelj je poslije toga zauzeo njene dotadašnje položaje (Javorova glava — Borova glava — Kravar). Sedmoj brigadi je ovog dana naređeno da sa linije Semolj — Javorje — Debela gora zatvori izlaz iz doline Morače i da se poveže sa dijelovima 5. brigade u rejon Gradišta.¹⁹⁵

Dok je prema lijevom krilu i centru 3. divizije 17. avgusta prikupljao snage i pripremao se za napad na 9. i 5. brigadu, neprijatelj je na njenom desnom krilu potiskivao 1. bataljon 7. brigade od Donje prema Gornjoj Mora-

¹⁹⁴ Jedinice Operativne grupe divizija ostavile su svoje ranjenike 2. korpusu, pa, pošto je otpočeo napad neprijatelja, vršena je njihova evakuacija, zajedno sa ranjenicima jedinica 2. korpusa, 1. proleterske divizije, a zatim 12. korpusa, avionima, prvo iz Berana, zatim sa Negobuda, a potom sa Brezne, za Italiju na liječenje u bolnicama NOV u Bariju.

¹⁹⁵ Zbornik, t. III, knj. 8, dok. 72: Naređenje štaba 3. divizije od 16. VIII štabu 7. brig.

či i Javorju, gdje su se već bili prikupili ostali bataljoni ove brigade i posjedali položaje, s tim što je 3. bataljon upućen prema Crvenom Ždrijelu i Lukavici da onemogući prodor četnika sa tog pravca.

Na osnovu razvoja situacije na ovom pravcu štab divizije je u vezi sa odlukom štaba korpusa izdao svojim jedinicama naređenje da se povuku na nove prihvatne položaje:

— Petoj brigadi da se glavninom izvuče na liniju Grakala — Strmac — Donja Slatina — Mljetičak sa zadatkom da zatvori pravce prema Gornjoj Bukovici i Šavniku, a manjim dijelovima (»izviđačka i demonstrativna odjeljenja«) iz oblasti Sinjajevine da prati pokret neprijateljskih jedinica i napada iz zasjeda njihove dijelove radi usporavanja njihovog nastupanja;

— Devetoj brigadi da glavninu povuče prema Dobrom dolu sa zadatkom da zatvori pravce od Jezera, a manjim dijelovima (do 1 bataljona) sa prostorije Pošćenski katun — Provalija da izviđa neprijatelja, napada ga iz zasjeda i usporava njegovo nastupanje;

— Sedmoj brigadi da sa prostorije Javorje — Lukavica zatvori pravce od Morače, Rovaca i Župe nikšićke a, ukoliko na ovoj prostoriji bude ugrožena, da se povuče prema Gvozdu i Ivanju (dijelovi sa Lukavice), odnosno prema Mokrom i Krnovu (dijelovi sa Javorja).¹⁹⁰

U vezi sa ovim naređenjem 9. brigada se 18. avgusta prebacila na prostoriju Provalija — Sedlo, ostavljajući 1 bataljon u kontaktu sa neprijateljem, na Osuđeniku i Sljemeni, odakle je tokom ovog i sljedećeg dana (19. VIII) zadržala napad neprijatelja od Studenaca i Odrag-polja. Peta brigada je tokom dana ostala na položajima Rasovaš — Babin vrh — Mramorje — Starac — Sniježnice, ali ih je krajem dana napustila pred jačim napadom neprijatelja i tokom noći se povukla (18/19. avgusta) prema dolini Bukovice i Tušinje. Neprijatelj je pred 7. brigadom bio zadržan, a njen 1. bataljon se povukao iz Gornje Morače na Javorje; 2. bataljon je upućen na Lolu da zatvori pravac od Gornje Morače.

¹⁹⁰ Zbornik, t. III, knj. 8, dok. 77: Naređenje štaba 3. divizije od 17. avgusta 1944.

Devetnaestog avgusta neprijatelj je potisnuo desno krilo 5. brigade napadom od Okruglice, ugrozio njene položaje na prostoriji između Babina vrha i Timara i pri-
nuđio je da se tokom noći povuče na zapadnu obalu Bukovice, gdje je zauzela položaje između Gornje Bukovice i Tušinje (r). Napad preko Dugog dola i Dragaij-polja prema Sljemeni i Osuđeniku zadržali su dijelovi 9. brigade (1 bataljon) sa ovih položaja, a desno prema bataljonima 7. brigade na Javorju neprijatelj je privlačio snage iz doline Morače i pripremao se za napad, dok su njeni bataljoni sa prostora Lola — Lukavica zatvarali pravce prema Boanu i Šavniku.

Pošto je aerodrom na Negobuđu kod Zabljaka, sa kojeg su otpremani ranjenici za Italiju, postao ugrožen nastupanjem neprijatelja preko Sinjajevine od Šandžaka i iz doline Pive, štab 2. korpusa je preduzeo mjere da se teren u rejonu Brezne osposobi za spuštanje aviona: nivelisanje, čišćenje i obilježavanje aerodroma radi evakuacije preostalih 800—900 ranjenika i bolesnika iz 1. 2. i 12. korpusa. Evakuacija ranjenika će olakšati naredne zadatke i manevar ovih jedinica.

U vezi sa ovim naređeno je 3. diviziji da do evakuacije ranjenika upornom odbranom sa linije Durmitor — Savnik — Vojnik — Gvozd zadrži dalje nastupanje neprijatelja i njegov prodor u dolinu Komarnice, a zatim njegovo prikupljanje na Javorku i jugozapadnim padinama Vojnika za izvršenje proboja u pozadinu neprijateljskih jedinica i nastupni manevar preko Morače i Tare ka dolini Lima.

Štab korpusa je obavijestio štab 12. korpusa i 6. divizije, koja se nalazila pod njegovom privremenom komandom, da sadejstvuju ovom zadatku 3. divizije do evakuacije ranjenika, zadržavanjem neprijatelja koji nastupa iz doline Pive (od Sćepan-Polja), što će olakšati i omogućiti manevar ovih jedinica prema Srbiji.

Pokušaj 5. brigade iz doline Bukovice i dijelova 7. brigade sa Javorja da tokom noći i u zoru 20. avgusta odbace neprijatelja sa položaja Rasovaš — Babin vrh — Snježnice — Mramorje — Krnja jela — Mumina Bara — Gradište, nije imao uspjeha, pa su se jedinice povukle na polazne položaje. Jedna četa 4. bataljona 7. brigade je na

Javorju bila tom prilikom iznenađena od neprijatelja, koji joj se neopaženo približio, i pretrpjela znatne gubitke.

Neprijatelj je ovog dana jačim snagama izbio na Javorje, od Krnje Jele i Gornje Morače i prinudio 7. brigadu da povuče svoje bataljone sa ovog pravca (1. i 4. bataljon) prema Krnovu. On je produžio napad i prema Gornjoj Bukovici i Provaliji, gdje su se nalazili dijelovi 9. brigade (3. i 4. bataljon), ali je bio zaustavljen, dok je na pravcu 5. brigade izbio na Timarsko polje.¹⁹⁷

Ovog dana srele su se neprijateljske jedinice (dijelovi SS divizije i puka »Brandenburg«) koje su nastupale iz doline Tare sa dijelovima 1. brdske divizije, koja se kretala preko Sinjajevine, poslije čega je produžila prema Šavniku i Žablaku u susret jedinicama koje su nastupale iz doline Pive, dijelovi SS-divizije.

Dvadeset prvog avgusta neprijatelj je produžio napad na jedinice 3. divizije; zauzeo je Kovačevo brdo na sektoru 5. brigade, a desno, neposjednutim prostorom između nje i 7. brigade, dolinom Tušinje i preko sela Malinskog, probio se u Šavnik. Dok prema 9. brigadi tokom dana nije ispoljio dejstvo, napao je bataljone 7. brigade na prostoriji Lola — Štirni do — Lukavica i prinudio ih da se povuku na položaje: Borovnik — Mlečno brdo — Krново — Krnovska glavica. Na ovom pravcu neprijatelj je ovladao Ostrvicom i Štirnim dolom. Peta brigada je u vezi sa prodorom neprijatelja u Šavnik uputila svoj 3. bataljon na Previš i Turiju, sjeverno i zapadno od Šavnika, dok su ostali bataljoni zauzeli položaje lijevo od ceste Šavnik — Zabljak do desnog krila 9. brigade, koja je imala vezu sa 6. ličkom divizijom na prostoru Durmitor — Pirni do.¹⁹⁸

Dvadeset drugi avgust je bio kritičan dan: Neprijatelj je vršio pritisak sa svih strana, dok su saveznički transportni avioni, pod zaštitom lovaca, slijetali na Breznu i

¹⁹⁷ Ovog dana (20. avgusta) jedinice 3. divizije su na položajima: 9. brigada: Štulac—Durmitor—Sedlo—Ranisava—Crijepuljin vrh—Grakala—Gornja Bukovica; 5. brigada: Grakala—Kovačevo brdo—Slatina—Zukva — do ušća Tušinje; 7. brigada pod borbom odstupala i posjela tokom noći položaje na liniji Mlečno brdo—Krnovsko polje—Krnovska glavica.

¹⁹⁸ Na položaje Turija—Previš štab korpusa je bio uputio svoj Prateći bataljon.

ukrcavali ranjenike. Neprijatelj je ranom zorom (oko 2 časa) napao bataljon 9. brigade na Stuocu, Durmitoru i Sedlu i prinudio ih da se povuku na položaje Lojanik — Bolj dva bataljona, odakle su zadržali neprijatelja. Peta brigada je sa položaja na Grakalima i Ivici zaustavila (4. bataljon) nastupanje neprijatelja na ovom pravcu i sa istih obezbjeđivala povlačenje 9. brigade. Jedan njen bataljon (1. bataljon) upućen je sjeverno od sela Komarnice, na Bobotovu gredu, da posluži za prihvrat dijelova 9. brigade sa Lojanika i Bolja, u slučaju da ih neprijatelj napadne preko Dobrog dola i Sedla, a jedan bataljon (3. bataljon) da kontroliše dolinu Pridvorice od Savnika i na drugoj obali se poveže sa bataljonima 7. brigade na pravcu Vojnika i sela Mokro.

Pošto je ovog dana izvršena evakuacija ranjenika sa Brezne,¹⁹⁹ naređeno je da se prebace svi dijelovi 3. divizije i jedinice divizije »Garibaldi« na lijevu obalu Komarnice. Deveta brigada je tokom dana počela sa izvlačenjem sa linije Provalija — Durmitor i tokom noći, prebacila tri bataljona na lijevu obalu Komarnice, pod zaštitom jednog svog bataljona, koji se tek 23. avgusta prebacio za glavni-nom. Dva njena bataljona su kraće vrijeme zadržani na lijevoj obali Komarnice za kontrolu prelaza i prihvrat ostalih jedinica divizije, dok su se ostali dijelovi uputili u rejon Žive i Javorka. Peta brigada je tokom noći otpočela prebacivanje, koje je nastavljeno 23. avgusta odstupajući pod borbom preko sela Komarnice i Duži, a zatim, po prelasku rijeke, izvršila je prikupljanje na pravcu Javorak — Jasenovo polje. Na ovom pravcu su se povukle i jedinice divizije »Garibaldi«.

Dok su se bataljoni 5. i 9. brigade povlačili iz rejon Savnika i Durmitora, preko Komarnice, 7. brigada, pošto je odbacila neprijatelja sa Ostrovice (22. VIII), zauzela je položaje: Ostrvica (2. bataljon) — Krnovka glava (1. bataljon) — Kruševica (3. bataljon) — Jablan-brdo — Mokre kose iznad sela (4. bataljon). 23. avgusta neprijatelj je prinudio 1. bataljon da se povuče na Komandirovo brdo,

¹⁹⁹ Evakuacija ranjenika je izvršena pomoću 36 savezničkih aviona, uz zaštitu 50 lovaca. Prebačeno je 1078 ljudi: 1059 ranjenika i bolesnika, 16 savezničkih avijatičara i 3 člana eng. 1. vojne misije. (Oslob. rat. knj. 2, str. 271, izd. 1965.)

Evakuacija naših ranjenjka sa Brezana kod Šavnika za Italiju 1944. godine

a 2. bataljon na Gradačku poljanu. Brigada je sa ovih položaja zaustavila nastupanje neprijatelja od Krnova i Ceranića gore, koju su ovog dana posjeli četnici.²⁰⁰ Narednog dana neprijatelj je pokušavao da ovlada komunikacijom Šavnik — Gvozd. On je napao od Bijele i Šavnika u susret četnicima koji su se prikupljali u rejonu Geranića gore, da bi potisnuo 7. brigadu sa ovog pravca, ali je bio zadržan snažnim otporom njenih bataljona, koji su uspjeli da se sve do noći održe na svojim položajima. Ovo je omogućilo njenu pregrupaciju i prikupljanje ostalih jedinica 3. divizije na prostoriji Praga — Studena — Radevo, za izvršenje protivnapada i prodora preko Lukavice i Krnova prema dolini Morače i oblasti Kolašina i Vašojevića.²⁰¹ (Osa komandovanja štaba 3. divizije: Kolašin — Lipovo — Potrk — Tušinja — Duži — Javorak — Praga).

Treća divizija je u ovoj operaciji imala težak i odgovoran zadatak. U toku 12 dana usporava nastupanje brojno jakih snaga neprijatelja, od Čakora i Rožaja do Durmitora i Vojnika, primjenjujući raznovrsne oblike odbrambenih dejstava u obliku ukupnog manevra, sračunatog na izbjegavanje neprijateljskog plana opkoljavanja i uništavanja. Zadaci koje je imala u ovom manevru prinudili su njene jedinice da pri odstupanju od linije do linije primjenjuje odbranu sa manjim i jačim stepenom upornosti, slabijom i većom angažovanosti na pojedinim sektorima. Pored gubitaka koje je nanosila neprijatelju, usporavanjem njegovog nastupanja stvarala je potrebno vrijeme za evakuaciju velikog broja ranjenika, stanovništva, pokretne imovine, narodnih i vojnopozadinskih vlasti i ustanova sa oslobođene teritorije Crne Gore. Pored toga, ostvarivši u završnoj fazi ove operacije sadejstvo sa jedinicama 1. i 12. korpusa u razbijanju neprijateljskog napada u oblasti Durmitora i Vojnika, stvorila je povoljne uslove ne samo za svoj manevar prema istoku za oslobođenje

²⁰⁰ Na sektoru Ivanje—Gornje Polje, prema Nikšiću nalazila se 6. crn. brigada.

²⁰¹ Zbornik, t. III, knj. 8, dok. 109 i 119: Bojne relacije 5. crnogorske brigade; dok. 110: Bojna relacija 9. crnogorske brigade; Arhiv VII, k. 759, reg. br. 13—1/9: Istorijat 7. crnogorske brigade; k. 754, reg. br. 26/4: Operacij. dnevnik 3. divizije.

teritorije koju je prije neprijateljske ofanzive držala nego i za manevar jedinica 1. proleterskog korpusa preko Sandžaka, a 12. korpusa preko Drine, prema Srbiji.²⁰²

Divizija je u ovim borbama nanijela neprijatelju velike gubitke, ali je i ona pretrpjela znatne gubitke u poginulim i ranjenim.²⁰³

3. ZABACIVANJE U POZADINU NEPRIJATELJA NASTUPANJEM KA KOLAŠINU I VASOJEVICIMA

— preko Štitova i Rovaca —

Stab 2. udarnog korpusa je 23. avgusta izdao zapovijest po kojoj je Trećoj diviziji naređeno da se »zabaci« preko Štitova i Rovaca na prostor beranskog i kolašinskog sreza, sa zadatkom da sprečava i napada saobraćaj, ruši mostove, uništava četnike, napada manje njemačke kolone, manevriše na ovom prostoru, a potom, zavisno od si-

202 pj-va proi. divizija je izvršila pokret iz rejonu zapadno od Pljevalja prema Pobijeniku i Priboju, prešla Lim u rejonu Banje (20/21. avgusta) i oslobodila Priboj. U vezi sa ovim neprijatelj je povukao sa pravca Durmitora 14. SS-puk SS-divizije i 2. puk »Brandenburg« radi upotrebe protiv 1. proleterske divizije. Ovim je bio oslabljen pritisak neprijateljskih snaga koje su sa zapada i sjevera nastupale ka Durmitoru, pa je to 12. korpus iskoristio da se prebaci na lijevu obalu Pive i prikupi u rejonu Golije, dok je 6. lička divizija zauzela položaje (21. VIII) na liniji: Nikolin do — Vukov do — Suvodo (Plužine) i uhvatila vezu sa djelovima 3. divizije na Durmitoru, te je napad neprijatelja do evakuacije ranjenika sa Brezne bio zaustavljen.

Poslije evakuacije ranjenika 6. divizija je poslala 1. divizion, desnom obalom Pive, prešla Taru (25. avgusta) kod Varde, produžila prema dolini Lima i do kraja avgusta se spojila sa 1. proleterskom na Zlatiboru.

Dvanaesti korpus je krenuo 24. avgusta pravcem Golija—Zelengora—Lelija—Miljevina—Jahorina—Jabuka — preko komunikacije Višegrad—Sarajevo i Rogatica—Šokolac (kod Kramer—Sela), odakle je produžio ka rejonu Starog Broda na Drini, gdje je stigao 4. septembra, i prebacio se preko Drine u Srbiju 6. septembra.

(Oslobod. rat naroda Jugoslavije, k. 2. str. 273)

²⁰³ Gubici jedinica 3. divizije za ovo vrijeme: 84 poginula i 135 ranjenih (po relacijama), odnosno 63 poginula i 95 ranjenih (po oper. dnevniku — do 29. VII). Neprijateljski gubici su procijenjeni na 800—900 poginulih (po relacijama).

tuacije, razvija ofanzivna dejstva u raznim pravcima iz ove oblasti.²⁰⁴

Štab korpusa je ovim naređenjem ponovo stavio 1. italijansku brigadu »Garibaldi« pod komandu štaba 3. divizije, preporučujući mu da njene bataljone rasporedi po brigadama divizije radi njihove korisnije upotrebe.²⁰⁵ Šestoj brigadi Primorske operativne grupe je naređeno da zatvori pravce od Nikšića i vrši demonstrativni pritisak ka ovom garnizonu, stavljajući joj pod komandu, kao ojačanje, Pionirski bataljon korpusa, a kao podršku Artiljerijsku grupu.

Zapovijesću je naređeno da divizija sve svoje dijelove sa lijeve obale Komarnice (rejon Brezno) povuče do zore (24. avgusta) u sastav jedinica, a brigade da se tokom dana prikupe na prostoriji Radevo — Studena (5. brigada), selo Praga (9. brigada), Jasenovo polje (1. italijanska brigada »Garibaldi«), povežu sa dijelovima 7. brigade duž komunikacije Gvozd — Krnovo i pripreme za forsiranje ove komunikacije i pokret u toku naredne noći (24/25. avgusta).

Na osnovu tog naređenja štaba korpusa štab 3. divizije je 24. avgusta izdao zapovijest jedinicama u kojoj je naređeno:

— 7. brigadi da se tokom dana koncentriše na prostoriji Komandirovo brdo — Gradačka poljana — Gvozd, a padom mraka napadne četnike na pravcu Čeranića gora — Gackove grede — Ilin vrh — Božurni vrh — Rogođed, sljedećeg dana se prikupi na prostoriji Pribatov do radi odmora, obezbjeđujući se prema Veljem Dubokom i Lukavici;

— 5. proleterskoj brigadi da se po prikupljanju na prostoriji Studena — Radevo poveže sa dijelovima 7. brigade na pravcu Gvozda, a padom mraka da pređe u napad pravcem Konjsko — Luke Bojovića, likvidira na ovom pravcu Borovnik i lijevom krilom ovlada Rozinim vrhom, Krnjom jelom i Prosjekom, desnim krilom, a narednog dana se prikupiti radi odmora na prostoriji Luke

²⁰⁴ Arhiv VII, k. 392, reg. br. 52—3: Naređenje štaba 2. korpusa.

²⁰⁵ 2. i 4. brigada divizije »Garibaldi« upućene u Velimlje pod komandu Primorske operativne grupe. (Isto)

Bojovića — Petrova rupa, pod zaštitom svojih obezbjeđenja na Borovniku i Rozinom vrhu;

— 9. brigadi da se po prikupljanju na prostoru Prage poveže sa dijelovima 7. brigade na pravcu Gradačke poljane, padom mraka se približi Gvozd, a zatim, kada izvrši pokret 5. brigada, krenule pravcem Donje Vučje — Đurkovo brdo — Javorak — Golo brdo — Kutsko brdo — Stitovo i sutradan se prikupi radi predaha i odmora na prostoru Svinji do — Bijočki stan, obezbjeđujući se prema Nikšićkoj župi i Bukoviku.

Brigadama je dodijeljen po 1 bataljon 1. italijanske brigade divizije »Garibaldi«²⁰⁶

Postupak po ovom naređenju bio je sljedeći:

Tokom 24. avgusta sve jedinice divizije su se prikupile na određenim pravcima, izvršena su izviđanja, izdate zapovijesti bataljonima, upoznavanje sa zadacima i druge pripreme. Brigade su se razvile duž komunikacije: 9. na desnom krilu, 5. u centru, a 7. na lijevom krilu i prešle u nastupanje u toku noći. Neprijatelj je bio privezan rasporedom i dejstvima 7. brigade u toku dana, pa su 5. i 9. brigada neometano u toku noći prešle komunikaciju i, nastupajući određenim pravcima, došle 25. avgusta na označenu prostoriju. Međutim, 7. brigada, zadržavajući tokom dana (24. avgusta) sa svojih položaja neprijatelja koji je pokušavao od Savnika, Bijele, Lole i Lukavice da je potisne zapadno od komunikacije i ovlada ovom, krajem dana se prikupila, ostavljajući i dalje jedan svoj bataljon na položajima, i u toku noći (24/25. avgusta napala i do zore potpuno razbila četnike Pavia Đurišića, koji su se prikupljali za napad na prostoriji Krnovo — Ceranića gora, a zatim povukla svoj bataljon sa obezbjeđenja i svim dijelovima pošla prema Pribatovom dolu, kao što joj je zapoviješću bilo određeno.²⁰⁷

206 Arhiv VII, k. 754, reg. br. 7/2: Zapovijest štaba 3. divizije od 24. avgusta 1944.

207 Četnici na prostoriji Ceranića gora—Krnovo pripadali su »Gvozdenom puku« pod komandom Pavia Đurišića. Pošto su bili iznenađeni, pretrpjeli su gubitke od oko 350 poginulih i ranjenih, 180 zarobljenih. Zaplijenjeno im je 16 puškomitraljeza, 10 mitraljeza, 5 minobacača, više pušaka, municije i opreme.

(Arhiv VII, k. 759, reg. br. 11/3: Izvještaj štaba 7. brigade od 29. VIII 1944.)

Treća divizija se 25. avgusta prikupila na prostoriji Bijočki stan — Stitovo — Pribatov do, sa koje je sljedećeg dana izvršila pokret: 5. brigada, kao prethodnica divizije pravcem: Rekočica — Maganičko polje — Poljana — Granica — Međuriječje —• Morački Manastir — Đuđevina, razbijajući u pokretu manje četničke grupe na koje je naišla u Rovcima, Moračkom Manastiru i Đuđevini; 7. brigada je kretala nozadi 5. brigade i zanoćila na prostoriju Rovca — Donja Morača, gdje se razmjestila i 9. brigada, koja je vršila pokret pravcem Biočki stan — Piperska lokva, odakle jedan dio produžava preko Ponikvice, a drugi preko Granice na Rovca i Međuriječje.

Sa ove prostorije 5. brigada produžava (27. avgusta) kretanje preko Ravna i Crkvina prema Kolašinu, u kojemu razbija i protjeruje četnike, a potom izbija na Bašanje brdo, Šljivovicu i Skrbušu, odakle nastavlja izviđanje na pravcu Ključ — Berane, izbija 29. avgusta na prostor Konjsko brdo, Jelovica, Lubnica, Kurikuće, odakle narednog dana (30. avgusta) polazi u napad na Berane, razbija u njemu četnike i miliciju i, pošto je oslobodila mjesto, odbacuje ih prema Rožaju. Brigada se poslije ovoga razmješta (31. VIII) na prostoriju Police — Dapsice — Buče —• Zaostro, odakle kontroliše pravce od Rožaja, Bihora i Bijelog Polja.²⁰⁸

Sedma brigada je 27. avgusta krenula ka dolini Tare i, pošto je Kolašin oslobodila 5. brigada, orijentisana je od štaba divizije prema Mateševu i Trešnjeviku, s tim da po mogućnosti likvidira neprijateljske posade na ovim mjestima.²⁰⁹ Njeni dijelovi su razbili neprijateljske dijelove na Bukovoj poljani i Planinici (četnike), a 28. avgusta 2. i 4. bataljon su napali njemačke posade u Mateševu i Jasenu, ali napad nije uspio, kao ni ponovljeni napad sljedećeg dana. Neprijatelj je 30. avgusta napao dijelove 4. bataljona na Bukovoj poljani i Planinici, ali je bio odbijen i povraćen u Mateševo. Ostali bataljoni ove brigade prešli su Taru 28/29. avgusta i uputili se preko Smaji-

²⁰⁸ Zbornik, t. III, knj. 8, dok. 119: Bojna relacija 5. proleter-ske brigade.

²⁰⁹ u .ejonu ftOjateševa nalazila su se 2 bataljona 363. puka 181. njem. divizije i četnici. (Arhiv VII, k. 73, reg. br. 47/4: Istorijat 181. njem. divizije).

lagića polja i Smrča na Vranješticu, 3. bataljon, a preko Mujića Rečina na Suvu goru — 1. bataljon. Odavde su produžili izviđanja i kontrolu pravca Mateševo — Trešnjevik, a 31. avgusta 1. bataljon razbija četnike na Trešnjeviku i progoni ih prema Komovima. Izbijanjem 5. brigade u dolinu Lima i oslobođenjem Berana, a 7. brigade u rejon Mateševa, kao i pod pritiskom dijelova Komskog odreda, neprijatelj je 31. avgusta napustio i Andrijevicu.²¹⁰

Deveta brigada je 27/28. avgusta produžila pokret iz doline Morače (Međuriječje) za Crkvine, odakle se uputila (28. VIII) na prostoriju Gornje i Donje Vučije — Markovo brdo — Rovačko Trebaljevo — Oblutak, da zatvori pravce od Gornje Morače, Vratla i Mojkovca. Ona je na ovoj prostoriji ostala do kraja avgusta.²¹¹

Štab divizije se za vrijeme ovog manevra kretao pozadi zaštitnice (5. brigade).²¹²

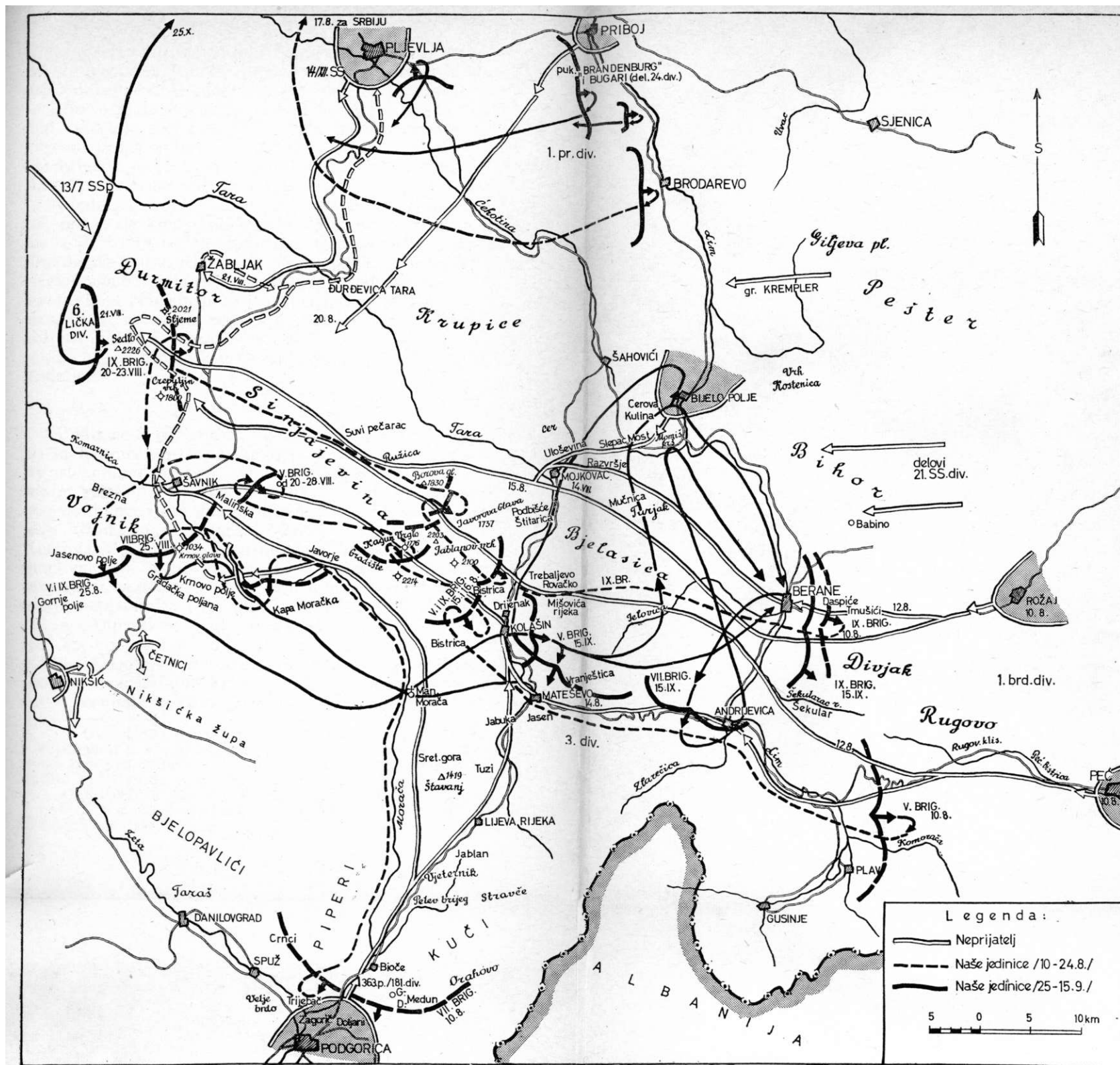
Izbijanjem jedinica 3. divizije u dolinu Tare i Lima ponovo je oslobođena teritorija koju su naše jedinice držale prije neprijateljske ofanzive, osim Mateševa i komunikacije za Podgoricu, koje su Nijemci još zadržali pod kontrolom i koristili je za svoje potrebe.

Oslobođenjem Kolašina, Berana i Andrijevice, 3. divizija je izvršila zadatak koji je pred nju postavljen. Ona je radi kontrole i učvršćenja slobodne teritorije i normalizovanja na njoj stanja koje je poremećeno ovom ofanzivom, ponovo razvila političku aktivnost među stanovništvom ove oblasti, pomažući i obezbjeđujući da narodno-oslobodilački odbori i organi vojnopozadinskih vlasti, koji su se privremeno bili evakuisali, ponovo dođu na svoja mjesta i nastave prekinuto funkcionisanje. Njene jedinice zauzimaju raspored koji će odgovarati izvršenju zadataka u narednom periodu: proširivanje slobodne teritorije prodorima na nova područja, iznenadni prepadi i napadi na neprijateljske dijelove na raznim pravcima: istočno od

²¹⁰ Arhiv VII, k. 759, reg. br. 16—46/9: Operativni dnevnik 7. brigade; Isto, k. 754, reg. br. 26/4: Operacij. dnevnik 3. divizije.

²¹¹ Zbornik, t. III, knj. 8, dok. 110: Bojna relacija 9. crnogorske brigade.

²¹² Osa komandovanja štaba divizije: Lokva piperska—Mrtvo Duboko—Crkvina—Kolašin (Arhiv VII, k. 754, reg. br. 26/4: Operac. dnevnik štaba 3. divizije).

Sfc. 19. — Manevar 3. divizije u durmitorskoj operaciji (12. VIII — 15. IX 44)

Lima, prema južnom dijelu Sandžaka ili u pozadinu Mateševa — na komunikaciju za Podgoricu, čišćenje oslobođene oblasti od četničkih grupa koje se sakrivaju itd.²¹³

Pošto je neprijatelj u rejonu Mateševa bio jak i utvrđen, odustalo se od daljih napada na ovo mjesto, prema kojemu je postavljeno obezbjeđenje i vršen pritisak. Sedma brigada je sa ovog sektora povučena i upućena u dolinu Lima na prostor Sjenožeta — Trepča, s tim što je 1 njen bataljon i dalje ostao na Trešnjeviku. Njen je zadatak bio je da kontroliše pravce od Čakora, Vrmoše i Komova. U širem rejonu Kolašina, na prostoriji Trebaljevo, Smailagića polje, Planinica, Vranještica, razmjestila se 9. crnogorska brigada da zatvori pravce od Mateševa i Mojkovca. Peta brigada je sa prostorije Babine, Dapsice, Zastro, Buče, zatvarala pravce prema Beranama: od Bijelog polja, Bihora i Peštera (Sjenice), Rožaja i Čakora. Na njen sektor, u selo Dolac kod Berana, došao je iz Kolašina štab divizije.²¹⁴

*

Jedinice 3. divizije su tokom avgusta vodile teške borbe sa nadmoćnim snagama neprijatelja koji je nastupao na oslobođenu teritoriju. One su manevrisale u veoma složenim uslovima visokog planinskog zemljišta, ispresijecanog dolinama i kanjonima Lima, Tare, Morače i Komarnice. Visoki masivi planina Čakora, Vizitora, Bjelasice, Komova, Sinjajevine, Durmitora i Vojnika, otežavali su manevr. Na njihovim istočnim padinama i otkrivenim prevojima vođene su često vrlo uporne borbe za zadržavanje neprijatelja i dobitak u vremenu, naročito na padinama Durmitora, kada je od jedinica zahtijevana maksimalna upornost sve do evakuacije ranjenika sa ugrožene teritorije. Dejstva jedinica divizije su bila u velikoj mjeri otežana nedostatkom hrane na pravcu odstupanja, nemanjem vremena za odmor jedinica, koje za sve vrijeme ni-

^{2,3} Gubici divizije od 24. do 31. avgusta bili su 27 poginulih i 36 ranjenih iz 5. i 7. brigade, dok 9. brigada za ovo vrijeme nije imala gubitaka. Neprijatelj je imao oko 170—180 poginulih, bez gubitaka kod Gvozda (Ceranića gora).

(Arhiv VII, k. 754, reg. br. 26/4: Operac. dnev. 3. divizije).

²¹⁴ Arhiv VII, k. 754, reg. br. 8/2: Naređenje štaba divizije od 1. septembra 1944.

jesu imale smjene, a osim toga morale su se starati o evakuaciji i bezbjednosti zbjegova (naroda) koji su se sa njima povlačili iz srezova andrijevičkog, beranskog, kolašinskog, podgoričkog i šavničkog.

Neprijatelj je koristio postojeće komunikacije za prebacivanje trupa i njihovo snabdijevanje, kao i za upotrebu tenkova i artiljerije, a bio je podržavan i avijacijom. U sklopu njemačkih jedinica nalazili su se i četnici, koji su im najviše koristili kao poznavaoци terena na kojima su vođene borbe, a zabacivali su se iza leđa naših jedinica, pa su morale da zatvaraju »rupe« i rashodovati snage na širokom prostranstvu ove zone, u kojoj je neprijatelj nastupao.

Manevar naših jedinica u završnoj fazi neprijateljskog nastupanja, kada je računao da će ih obuhvatiti krakovima kliješta koja su se stezala oko Durmitora, doveo je do neuspjeha njegovu operaciju (»Ribecal«). Naše jedinice su se probile u raznim pravcima: prema Sandžaku i Srbiji (1. i 12. korpus i Operativna grupa) i na istok prema Kolašinu i Vašojevićima (3. divizija), što je prinudilo neprijatelja da prekine dalja dejstva i gonjenje u ovoj oblasti. On je dio svojih snaga uputio prema Srbiji, a ostale jedinice povukao u svoje garnizone.

Slabo izviđanje i nedostatak tehničkih sredstava veze negativno su uticali na sadejstvo i efikasniju odbranu jedinica 3. divizije. Ali pored svih navedenih nedostataka, one su u cjelini postigle znatne uspjehe i sačuvale se kao cjelina za brzu pregrupaciju i smjelo zabacivanje u pozadinu neprijatelja, da bi zatim preduzele akcije širokih razmjera na raznim pravcima.

Za visoki stepen izdržljivosti, discipline i upornosti u ovim borbama veliku ulogu su odigrale partijske organizacije ovih jedinica, koje su u najtežim uslovima borbi i marševa bodrile borce i pomagale komande i štabove da se savladaju teškoće i izvrše zadaci, povezujući ih sa spašavanjem ranjenika i naroda koji se stavio pod zaštitu jedinica. Kakvu je snagu predstavljala partijska organizacija 3. divizije može se sagledati iz činjenice da je prije ovih borbi, u julu 1944, od oko 2.250 boraca i starješina koje je imala na licu mjesta u svojim jedinicama, više od tri četvrtine bilo organizovano u Partiji i Skoju: 801 član

Razgovor u zbegu na Sinjajevini

Partije, 147 kandidata Partije, 787 članova Skoja (Ukupno 1735 ili 78%).²¹⁵ Ovakva brojna snaga ne samo da je obezbjeđivala visok stepen borbenosti jedinica nego je vaspitavala nove mlade borce, koji su svakog dana sve više pristupali u njihove redove, pružala pomoć narodnim i vojnopozadinskim vlastima i partijskim organizacijama na terenu davanjem kadrova iz svog sastava.

4. RAZBIJANJE ČETNIKA U POKUŠAJU DA SE UČVRSTE U REJONU KOLAŠINA I VASOJEVICA

Štab 3. divizije je imao namjeru poslije ponovnog prodora njegovih jedinica u dolinu Tare i Lima i oslobođenja Kolašina, Andrijevice i Berana da ih kraće vrijeme odmori na ovoj prostoriji i da ih snabdije, preko aerodroma u Beranama, municijom, hranom i najnužnijom opremom. Međutim, četnici su iskoristili razdvojenost jedinica divizije, prostorno udaljenih jedne od druge, pa su prikupili svoje razbijene grupe i prešli u napad, sa ciljem da potisnu naše snage iz ove oblasti, oslanjajući se pri tom na podršku njemačkog garnizona u Mateševu.

Oko 1200 četnika iz Crne Gore i Sandžaka prikupilo se početkom septembra, nakon što su jedinice 3. divizije zauzele širi raspored u rejonima Prekobrđa i Morače, Lipova, Mojkovca i Sinjajevine, odakle su pošli u napad (4. IX) na 9. brigadu, koja se nalazila u rejonu Kolašina. Oni su napadali iz raznih pravaca: od Mojkovca prema Trebaljevu, od Lipova prema Kolašinu, od Bijelog Polja prema Bjelasici i od Mateševa prema Planinici i Vranještici. Tokom prvog dana vođena je sa njima borba na prostoru Babljaka, Trebaljeva, Vranještice, Ključa, Melaje i na pravcu Mateševa, pa je 9. brigada krajem dana morala napustiti odbranu Kolašina i povući se tokom noći na pro-

²¹⁵ Peta brigada: 328 članova KP, 50 kandidata KP, 322 člana Skoja; Sedma brigada: 221 član KP, 58 kandidata KP, 213 članova Skoja; Deveta brigada: 182 člana KP, 23 kandidata KP, 205 članova Skoja.

(Arhiv VII, kut. 756 A, reg. br. 3—1/5: Istorijat part, organizacije 3. divizije).

storiju Raskrsnica — Potkovicica — Okolišta, odakle se povezala sa ostalim jedinicama divizije.²¹⁸

Stab 3. divizije, kada je obaviješten o situaciji kod Kolašina, angažovao je i ostale svoje jedinice za razbijanje četnika u ovom rejonu, pa je 5. septembra u vezi sa tim naredio:

— Petoj brigadi da uputi dva bataljona na pravcu Troglava i, pošto se povežu sa dijelovima 9. brigade, da izvrše napad na četnike pravcem Troglav — Bakovići — Babljak, a potom da zatvore pravce od Lipova i Mojkovca prema Kolašinu; ostali njeni bataljoni ostaju na prostoru Zaostro — Polica za zatvaranje pravca od Bijelog Polja;

— 9. brigadi da u toku dana održi položaje: Triglav — Potkovicica — Lisa i sa njih pređe u napad prema komunikaciji Mateševo — Kolašin, ovlada Vranješticom i Planinicom i izoluje Kolašin od Mateševa, a potom napadom sa istoka i juga, u sadejstvu sa bataljonima 5. brigade zauzme Kolašin;

— 7. brigadi da bataljonom koji se nalazio na Trešnjeviku podrži napad 9. brigade, dejstvom duž komunikacije prema Mateševu, a ostale bataljone da razmjesti na prostoru Trešnjevo — Slatina (1 bataljon), Rijeka Marsenića (1 bataljon), Dapsice (1 bataljon), da kontrolišu desnu obalu Lima i zatvore pravac od Murine prema Andrijevici.

Početak napada je određen za 3 časa 6. septembra, a predviđeno je da se u slučaju neuspjeha napada bataljoni 5. brigade povuku u rejon Kurikuće — Glavac, a ostale jedinice na polazne položaje.²¹⁹

Deveta brigada je uspjela da tokom dana zadrži položaje Troglav — Tusta — Potkovicica, prema neprijatelju koji je prethodne noći izbio na liniju: Zmijjinica — Jelenik — Bačko brdo i koji je uzalud pokušavao da je odbaci sa položaja.

Napad na neprijatelja je izvršen u zoru 6. septembra (u 5 časova). Deveta brigada je zauzela Zmijjinicu i Jele-

²¹⁸ Arhiv VII, br. reg. 3/1, k. 755: Izvještaj štaba 9. brigade od 15. IX 1944.

²¹⁹ Isto, k. 754, reg. br. 9/2—: Naređenje štaba 3. divizije od 5. IX 1944.

nik, ali je neprijatelj zadržao i dalje Bačko brdo, a zatim ovladao Trešnjevikom, potisnuvši bataljon 7. brigade, i Lisom, i na taj način joj ugrozio lijevo krilo, koje se povuklo nešto unazad.²²⁰ Drugi i 4. bataljon 5. brigade posjeli su položaje Troglav — Kordelj — Jarčeva strana i sa njih dočekali napad neprijatelja tokom dana i naredne noći (6/7. IX). Neprijatelj je ovladao linijom Trešnjevik — Lisa — Raskrsnica — Kordelje, sa koje je narednog dana (7. IX) produžio napad na bataljone 5. i 9. brigade, ponovo zauzeo Zmijinicu i Jelenak, prinudivši 9. brigadu da se povuče na liniju Preki smet — Lokva — Turija, dok su se bataljoni 5. brigade zadržali na Troglavu, odakle su odbili, odnosno zadržali napad.²²¹

Štab divizije je odlučio da se ponovo izvrši napad na položaje koje je neprijatelj prethodnog dana zauzeo: Trešnjevik — Lisa — Raskrsnica — Kordelj, pa je radi toga naredio: 5. brigadi da svojim bataljonima sa prostorije Troglav — Pešića jezero (2. i 4. bataljon) napadne neprijatelja i odbaci ga sa Raskrsnice i Kordelja, preko Ogorele glave prema dolini Tare; bataljon iz sela Babino (1. bataljon) da dođe u rejon Kurikuće i odatle izviđa i obezbjeđuje pravac od Majstorovine, Rakite i Bjelojevića, a njen 3. bataljon da i dalje ostane u Zaostru, prema Ravnoj rijeci i Bijelom Polju. Devetoj brigadi je naređeno da napadne neprijatelja na položajima Bač — Maova gora — Raskrsnica, a 7. brigadi da sa dva bataljona potpomogne 5. i 9. brigadu napadom na sektor Lisa — Trešnjevik, dok druga dva bataljona ove brigade ostaju na dotadašnjem zadatku u dolini Lima (Marsenića rijeka — Dapsice).²²²

Napad po ovom naređenju izvršen je u toku noći 7/8. septembra (u 22 č), ali se završio neuspjehom, pošto je neprijatelj ujutro i dalje zadržao svoje položaje, sa kojih je tokom dana preduzimao napade na položaje jedinica 3. divizije na liniju Bjelasica — Troglav — Jelenik — Petkovica — Okolišta.

²²⁰ Isto, k, 760, reg. br. 2—12/2: Bojna relacija 9. crnogorske brigade.

²²¹ Isto, reg. br. 44/3: Bojna relacija 5. crnogorske brigade.

²²² Isto, k, 754, reg. br. 10/2: Naređenje štaba 3. divizije od 7. IX 1944. god.

Tokom dana (8. septembra) neprijatelj je jednom kolonom prodro preko Trešnjevika u Andrijevicu, čime je položaj naših jedinica prema Kolašinu i u dolini Lima (Andrijevice — Berane) još više pogoršan i privremeno ugrožen na ovoj prostoriji.²²³

U ovakvoj situaciji, kada je rejon Berana i Bjelasice postao nesiguran, a dalje zadržavanje jedinica ovdje skopčano sa većom upornošću i gubicima, štab divizije je naredio da se postupno napusti ova prostorija i izvrši manevar prema južnom Sandžaku. Peta brigada je očistila Bjelasicu, Majstorovinu, Rakitu i Bojište od manjih grupa četnika, a zatim se koncentrisala 9. septembra na prostoriji Ostrelj — Majstorovine — Zaton — Krš Femića, odakle je istog dana, saznajući da se u Bijelom Polju nalaze samo četnici i milicija, produžila nastupanje pravcem Majstorovina — Kruševo — Cerovo — Bijelo Polje (1. i 2. bataljon), Zaton — Obrov — Bijelo Polje (4. bataljon) i oslobodila ovo mjesto.²²⁴ Ona je sa ova tri bataljona ostala u rejonu Bijelog Polja još dva dana, obezbjeđujući se od Brodareva i Sahovića i čisteći okolni teren od milicije i četnika, a zatim je orijentisana prema Mojkovcu. Njen 3. bataljon je za vrijeme napada prema Bijelom Polju zadržan u Ostrelju za kontrolu okolne prostorije i vezu sa ostalim jedinicama divizije. Deveta i 7. brigada su još neko vrijeme ostale u kontaktu sa neprijateljem koji je napadao prema Bjelasici i Beranama: 9. brigada, pošto je napustila položaje na liniji Lisa — Zmijinja (8. IX), povukla se na Jelnik — Raskrsnica, odakle je bez uspjeha vršila protivnapad, a kada je neprijatelj ovladao Troglavom, povukla se na prostor Šiško jezero — Crna glava — Kurikuće, odakle je (9. IX) zadržala neprijatelja; 7. brigada je zauzela raspored na prostoriji Turija, — Konjsko brdo, (1. bataljon) na desnom krilu 9. brigade, Vinicka (3. bataljon), Donja Rženica — Rijeka Marsenića (4. bataljon), Dapsice (2. bataljon), sa koje je zatvarala pravce prema Beranama, ali je bataljon na Konjskom brdu napustio (9.

²²³ Isto, k. 755, reg. br. 3/1a, Izvještaj štaba 3. divizije od 8. IX 1944. štabu 2. korpusa.

²²⁴ U Bijelom Polju se nalazilo 250—300 milicionera i oko 60 četnika i nešto Nijemaca (Arhiv VII, k. 754: reg. br. 44/3: Bojna relacija 5. crnogorske brigade).

IX) ovaj položaj i rokirao se prema 9. brigadi, što je neprijatelj iskoristio i ovladao Turijom, odakle je sljedećeg dana produžio napad prema Vinicki i Buču, kao i prema Bjelasici.

Stab divizije je u toku dana intervenisao kod štaba 9. brigade da zatvori pravac prema Lubnici i da se tokom naredne noći (»10/11. IX) izvrši protivnapad na neprijatelja pravcem Belilo — Troglav — Ogorela glava u sadejstvu sa dva bataljona 7. brigade kojima je naređeno da napadaju pravcem Praćevac — Konjsko brdo — Turija — Rujišta — Okolišta. Međutim, i pored uporne borbe ovih jedinica na liniji Siško p. — Crna glava — Pojatište — Konjsko brdo — Gradina, neprijatelj je uspio da ovlada dominantnim tačkama na pravcu Berana i Bjelasice: Konjskim brdom, Mekom, Vjetarnikom, Šiškom planinom i Štrmenicom, pa je štab divizije naredio da se u toku noći (10/11. IX) prekine kontakt sa neprijateljem i izvrši povlačenje preko Bjelasice i dolinom Lima ka 5. brigadi. Deveta brigada je došla 11. septembra na prostoriju Jabučna — Ravna Rijeka, a 7. brigada na prostoriju Zatona, odakle je »10. septembra, zajedno sa štabom divizije, izvršila pokret za Bijelo Polje, gdje se nalazila 5. brigada.²²⁵

Povlačenjem jedinica 3. divizije iz oblasti Berana i Kolašina četnici su na ovoj teritoriji počeli da ponovo uspostavljaju svoju kontrolu, oslanjajući se na njemački garnizon u Mateševu, i da se odavde infiltriraju u raznim pravcima.

Stab divizije je po dolasku u Bijelo Polje odlučio da odmori svoje jedinice u ovoj oblasti, s tim da se obezbijede prema Beranama, Bjelasici, Moikovcu, Sahovićima i Brodarevu, a potom da ih prikupi i ponovo izvrši napad na četnike u dolini Tare prema Kolašinu, na Bjelasici, i dolinom Lima prema Beranama i Andrijevići, radi njihovog potpunog razbijanja i oslobođenja napuštene teritorije u ovoj oblasti. U tu svrhu određen je sljedeći raspored i zadaci jedinica:

²²⁵ Arhiv VII, k. 754; reg. br. 44/3: Bojna relacija 5. crn. brigade; k. 760, reg. br. 2—2/2: Bojna relacija 9. crnogorske brigade; k. 759, reg. br. 13—1/9: Istorija 7. crn. brigade.

— Peta brigada prolazi iz rejonu Bijelog Polja na prostoriju Zari — Cer — Uloševina, odakle izviđa i obezbjeđuje se prema Mojkovcu, a u pogodnom momentu ga zauzima i nastavlja izviđanja prema Kolašinu;

— Sedma brigada ostaje u rejonu Bijelog Polja na prostoriji: Obrov — Potkrajce — Crno brdo — Banja Selo sa zadatkom da sa Obrova kontroliše sektor od Zatona do Bistrice na desnoj obali Lima (1 bataljon), a sa ostale prostorije da zatvori pravce od Brodareva i Lise planine;

— Deveta brigada se prikuplja na prostoriji Kruševu — Bojište — Rakita — Jabučna, odakle zatvara pravce od Berana, Bjelasice i Mojkovca prema Ravnoj Rijeci, Sahovićima i Bijelom Polju i izviđa prema Bjelasici i Beranama.²²⁶

Jedinice divizije su na osnovu ovog naređenja, izvršile pomjeranja i zauzele odgovarajući raspored. Peta brigada je u pokretu ka pomenutoj prostoriji (12. IX) naišla samo na manje grupe četnika, koje je razbila, dok kod ostalih jedinica nije bilo borbe, pa su ovo vrijeme iskoristile za odmor.

U međuvremenu dok je 3. divizija vršila rokiranje prema južnom Sandžaku, štab 2. korpusa je prema Rovcima, Gornjoj Morači i Lipovu uputio dijelove Durmitorskog i Komskog odreda i bataljona OZN-a iz rejonu Nikšića, o čemu je obavijestio štab divizije i zahtijevao da se na ovom pravcu uputi jedna brigada da dejstvuje sa prostorije Sinjajevina (Sinjavina) — G. i D. Morača — Rovca na komunikaciju Mojковаč — Mateševo, a sa ostalim jedinicama da razbije neprijatelja u rejonu Mojkovca, Trebaljeva i Bjelasice i dalje dejstvuje prema situaciji.²²⁷

Peta brigada po dolasku na novu prostoriju dolazi do obavještenja da se u Mojkovcu nalaze četnici (300—400), pa prelazi u napad i u prvom naletu ih razbija, nanosi im gubitke i oslobađa ovo mjesto (13. IX) i okolinu od četnika koji su se razbjegli u raznim pravcima. Ona se zatim prikupila na prostoriji Mojkovac — Stitarica da sačeka

²²⁶ Isto, k. 754, reg. br. 12/2: Naređenje štaba 3. divizije od 12. IX 1944. br. reg. 26/4: oper. dnev. 3. div.

²²⁷ Isto, k. 755, reg. br. 3/1a: Naređenje štaba 2. korpusa od 12. IX 1944.

najavljeno naređenje štaba divizije, odakle preduzima izviđanje doline Tare prema Kolašinu.²²⁸

Štab 3. divizije na osnovu gornjeg obavještenja od štaba korpusa i štaba 5. brigade o zauzimanju Mojkovca izdao je zapovijest jedinicama divizije za razbijanje četnika u oblasti Kolašina, Berana i Bjelasice.²²⁹ Ovom zapoviješću je naređeno:

— Petoj brigadi da 14. septembra uputi dva bataljona pravcem: Mojkovac — Bjelojevići — Vragovo — Šiško jezero — Troglav — Raskrsnica, zatim sa linije Ključ — Jablanovo brdo obezbijediti lijevi bok i zaleđe i produžiti napad prema Kolašinu radi sadejstva ostalim njenim bataljonima, koji nastupaju dolinom Tare i imaju zadatak da po izbijanju na liniju Drijenak — Bašanje brdo napadnu i zauzmu Kolašin, a potom i Mateševo ako za to postoje uslovi;

— Sedmoj brigadi da krene iz rejona Bijelog Polja istočnim padinama Bjelasice prema Lubnici, i po izbijanju na liniju Kurikuće — Glavac (do 20 čas — 14. IX) da napadne Berane u sadejstvu sa 9. brigadom, koja napada desnom obalom Lima;

— Devetoj brigadi da pređe na desnu obalu Lima i nastupajući preko sela Babino, izbije do početka napada na liniju Tivran — Jasikovac — Bukovac — Glavica — Rijeka Marsenića, sa koje će napasti u pravcu Berana obezbjeđujući se potrebnim dijelovima od pravca Rožaja.

Početak napada po ovoj zapovijesti bio je određen za 15. septembar u 4 č.

Jedinice divizije su izvršile pokret (14. IX) prema Kolašinu i Beranama i pristupile izvršenju zadatka.

Peta brigada je uputila u lijevu kolonu preko Bjelasice prema Troglavu i Ključu, svoj 1. i 3. bataljon, a dolinom Tare prema Kolašinu 2. i 4. bataljon. Bataljoni koji su se kretali dolinom Tare savladali su bez teškoće slabiji otpor četnika na pravcu nastupanja, ali su naišli na jak

²²⁸ Peta brigada je u napadu na Mojkovac angažovala 3 bataljona: Skok — Žari — Razvršje — Mojkovac (1. bataljon); Žari — Lepenac — Uloševina — Mojkovac (2. bataljon); Cer — Siga — Koma — Stevanovac — G. i D. Polja (4. bataljon). (Arhiv VII, pom. relacija 5. brig.).

²²⁹ Isto, k. 754, reg. br. 13/2: Naređenje štaba 3. divizije od 13. IX 1944.

otpor ispred Kolašina, na liniji Babijak — Drijenak — Bašanje brdo, koje su savladali tek u toku noći (14/15. IX) na Drijenku i Babljaku, i da zahvate sjeverni i istočni dio Bašanjeg brda. Ujutro je napad prema Kolašinu produžen sa oba pravca, pošto su 1. i 3. bataljon u toku noći izbili na prostoriju Ključ — Mujića Rečine, napali neprijatelja na Šljivovici i Planinici i zauzeli Šljivovicu, čime je neprijatelj u garnizonu Kolašin bio ugrožen. On je tokom dana pružao žilav otpor, koji je slomljen tek krajem dana (oko 16 časova), kada je prinuđen da se u neredu povlači prema Mateševu.²³⁰ Brigada se poslije oslobođenja Kolašina uputila prema Mateševu.

Sedma brigada je u pokretu savladala jednočasovni otpor četničkih dijelova u rejonu Zatona i Krša Femića, razbila ih i prinudila na povlačenje prema Beranama, tokom noći ih potisla sa Ravne gradine i Drenove glavice, a u zoru (15. septembra) nailazi na njihov jak otpor sa linije Sestarevac — Male Kržulje — Soko, koji je tek poslije šestočasovne borbe uspjela da slomi i prinudi ih da odstupe prema Buču i Beranama. Deveta brigada, krećući se desnom obalom Lima, koji je prešla u rejon sela Brzave, neopaženo je došla na određene položaje i sa njih izvršila napad u pravcu Berana, sadejstvujući napadu 7. brigade lijevom obalom. U toku ovog dana neprijatelj je potpuno razbijen od jedinica 7. i 9. brigade, u sadejstvu sa 3. i 4. bataljonom Brigade narodne odbrane, na prostoru Berana i neposredne okoline, gdje su mu naneseni veliki gubici. Razbijeni dijelovi su odstupili prema Andrijevići i drugim pravcima, gdje su naišli na zasjede naših jedinica i uništavani (kod Donje Rženice, sela Pešca i na drugim mjestima).

Goneći razbijenog neprijatelja, dijelovi 9. brigade su 17. septembra oslobodili Andrijevicu, a dijelovi 7. brigade izbili na Trešnjevik, odakle su orijentisani prema Mateševu.²³¹

²³⁰ U Kolašinu se nalazilo oko 100 njem. vojnika i 500–600 četnika.

(Arhiv VII, k. 754: pomenuta relac. 5. brigade).

²³¹ Poslije oslobođenja Berana i Andrijevice 9. brigada se razmjestila na prostoru: Seoca (Andrijevića) — Trepča — Vinicka — Depsići (Berane), 7. brigada je zadržala 1 bataljon na Crnom vrhu

Oslobođenjem Kolašina, Berana i Andrijevice, 3. divizija je ponovo oslobodila teritoriju koju je prije nekoliko dana bila prinuđena privremeno napustiti i povući se prema Bijelom Polju. Razbijanjem četnika na ovoj prostoriji, koji su pretrpjeli znatne gubitke, ostali su bez uporišta u ovoj oblasti. Jedna veća grupa sa Pavlom Đurišićem odstupila je poslije ovog poraza prema Podgorici, dok su se manje grupe razbile i posakrivale u predjelima Komova, Bjelasice i Sinjajevine (Sinjavina). U Mateševu se još zadržavao njemački garnizon i oko njega su se okupljale grupe četnika sa ovog područja.²³²

u rejonu Berana, dok su ostali zauzeli raspored na sektoru Trešnjevnik — Mateševo. Peta brigada je na pravcu Kolašin — Mateševo sa dijelovima na Planinici. Štab divizije je ponovo došao u Berane (15. IX).

²³² Gubici jedinica 3. divizije u borbama od 1. do 15. septembra su sljedeći: poginulih 68, ranjenih 149 (samo iz 9. brigade poginulo je 56 a ranjeno 116 boraca). Gubici neprijatelja za ovo vrijeme, po procjeni štabova brigada, bili su oko 600 poginulih, više ranjenih i oko 100 zarobljenih, većinom četnika (Samo u borbama 14. i 15. septembra kod Kolašina i Berana neprijateljski gubici su zabilježeni u Operativ, dnevniku 3. divizije: 304 mrtva, 15 zarobljenih i veliki broj ranjenih četnika i 48 Nijemaca, a zaplijenjeno je pored ostalog: 3 pt-topa, 7 teških i 4 laka bacača, 10 teških mitraljeza, 11 puškomitraljeza, 100 hiljada metaka i dr.).

Arhiv VII, k. 754, reg. br. 44/3: Bojna relacija 5. prolet. (crnog.) brigade; k. 760, reg. br. 2—2/2: Bojna relacija 9. crnogorske brigade; k. 759, reg. br. 13—1/9: Istorijat 7. crnogorske brigade; reg. br. 12/3: Izvještaj 7. brigade od 16. IX 1944.; k. 754, reg. br. 26/4: Oper. dnevnik 3. divizije; k. 755, reg. br. 3/1a: Izvještaj štaba 3. divizije od 16. septembra 1944. štabu 2. korpusa.